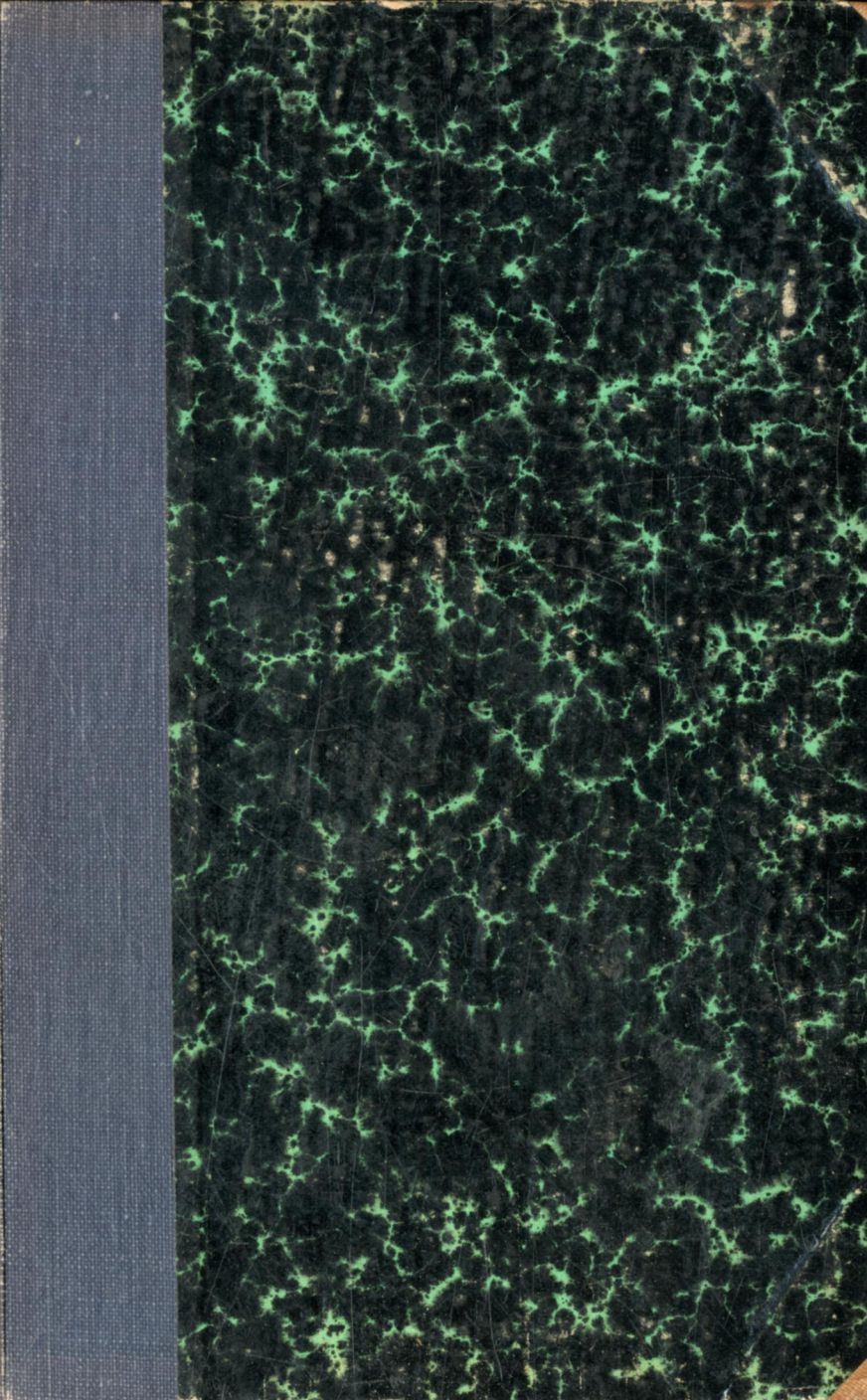

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00485234 (Q)

2012

271

7K50

В. 1785

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Повість.

ЛЬВІВ, 1917.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою.

4.50p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И 36008

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

И. 30585

Др. ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.
* 12. II. 1871 † 11. I. 1916.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отся повість пок. Леся Мартовича, що виходить тепер у світ, має за собою вже невеличку історію. Думаю, що не від річи буде навести її тут.

Мені невідомо, як довго писав автор свою повість та коли її скінчив. Памятаю одначе, що при кінці падолиста 1911 р. прийшов до мене і передав її з бажанєм, аби вона появилася в Лїт. Наук. Вістнику. Я написав зараз до проф. М. Грушевського, що перебував тоді в Києві, в справі місця, часу й умов друку, а поки надійшла відповідь, прочитав повість майже в цілості, хоч і не вповні докладно. По одержаню відповіді повідомив я пок. автора про умови з боку редакції Лїт. Наук. Вістника, які він приймив, і вислав зараз рукопис, переписаний на машині, але з деякими власноручними поправками автора, рекомендовано і з поданєм вартости, до Києва.

Якеж було моє здивованє, коли при кінці січня, 1912 р., дістав я від проф. М. Грушевського запит, чому не присилаю рукопису. Я відповів, що вислав давно, навів дату вислання і рівночасно зареклямував посилку на пошті. По кількох днях дістав звістку з Києва, що рукопис доручено (аж по реклямації!).

Коротко перед тим якось зайшов раз до мене пок. Леся Мартович зі своїм приятелем дром Ів. Кунцевом, щоби довідати ся, як стоїть справа друку повісти. Я пояснив і в розмові, що вивязала ся,

сказав йому, натякаючи на головні типи повісти: Знаєте приповідку, що багато на світі дурнів, та не разом ходять. А в вас у повісти зовсім інакше. Де ви таку чудову колекцію їх поназбиравали? — Автор не відповів тоді на се нічого, а розмова перейшла на якусь иншу тему.

Тимчасом у лютім приїхав до Львова проф. М. Грушевський, скликав засідане дирекції Видавничої Спільки, на яким я вже не міг бути присутній, бо захорував тяжко, і дирекція ухвалила тодіж не друкувати повісти в Літ. Наук. Вістнику, як первістно пляновано, але видати її окремою книжкою.

Я ще й не дізнав ся був про сю ухвалу, як дістав лист від Л. Мартовича з домаганем звороту рукопису повісти тому, що він не хоче ще її друкувати, коли я скритикував її неприхильно. Я відписав, що моєї фрази не можна ніяк уважати за критику, за яку я й не брав би ся, бо ж навіть не прочитав повісти докладно, але автор обставав при своїм домаганю і я мусів написати до Київа по рукопис та звернути йому. Я не знав правдивої причини, задля якої автор зажадав звороту і довідав ся про неї аж із посмертної згадки про нього дра Ів. Кунцева, в якій він пише:

»Нездужаючи з більшими або меншими перервами від осені 1911 р., покійний не міг систематично працювати. Написав більшу повість із життя галицької інтелігенції та вислав її був до редакції Л. Н. Вістника, де мала небавом друкувати ся, та я намовив його, щоби відібрав рукопис і ще раз по впливі певного часу перечитав, бо знаючи нахил покійного до сатири, я бояв ся, що річ, хоч закроєна поважно, то писана в часі хвороби, часами просто серед фізичних болів, може вийти скарикатурована«¹⁾.

¹⁾ Іван Кунців: Лесь Мартович. (Діло, ч. 32, з 3 лютого, 1916 р., фейлетон).

Здасться одначе, що автор зовсім не читав повісти на ново, бо я не завважав ніяких дописок та поправок поза тими, які бачив за першим разом. Так пролежала вона до початку війни і до ворожої інвазії.

»На жаль, інвазія — пише др. І. Кунців¹⁾ — хоч дала покійному невичерпане жерело спостережень на людським матеріалі з обох боків бувшого кордону та сильно збогатила його і так незвичайно обширні відомости фільольогічні і етнопсихічні, зменшила близько на половину його недруковану спадщину. При вчиненім у моїй хаті салдатами погромі в дні 13 вересня, 1914, всі рукописи покійного опинилися на підвірю, в городі, в саді, на слоті, порозкидані і потоптані салдатеькими чобітьми. Визбирані потім картки виказали вже багато браків. В цілости остала згадана висше повість (з віддертим заголовком і половиною першої картки, заголовка я не можу собі пригадати) та короткі оповідання: »Народна ноша«, »Пророцтво грішника«, і »Жирафа та Ладос«. З інших оповідань та драматичних нарисів остали лише всякі уривки. Покійний не зібрався вже повикінчувати їх на ново«.

Не довелося отже авторови дожити тої приємности, щоби побачити свою працю в друку, хоч се було можливе вже п'ять літ тому. За те мав нагоду побрати практичну лекцію того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старину, в X—XVIII ст., та зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховалися на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже Торки, Хозари, Берендії, Печеніги, Татари, Турки і всякі інші племена, що перевалювалися через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолюбивого войнства. Та коли перебули ми тамті лиха, то перебудемо ще й се,

¹⁾ Тамже.

може останнє на порозї великого культурного і народнього нашого відродження. А в лику робітників, що здобували се відродженє, знайдеть ся певно відповідне місце і для автора сеї повісти, що рвав ся все до ідеалу краси та добра тай свій народ бажав до них підтягнути.

Отся повість пок. автора друкуєть ся тепер за згодою його куратора і спадкоємців, а з першої картки виготовлений кліш на память теперішнього лихолітя.

26. IX. 1917.

Волод. Гнатюк.

I.

.....

Якби зломиле ся колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванови, як шанувати прикази господаря! Уже навіть прилагодив собі цілу промову на той випадок. Уперав би в Івана, що він їхав через ліс навмисне на то, аби поломити віз. (Панотець любив послугувати ся словом „навмисне“). А треба буцім йому було поломаного воза з двох причин. Перша причина, що Іванови не хочеть ся їхати до міста, волить дома валяти ся. Друга причина, що має намір викрасти поломаний віз для своєї жінки на топливо.

Є такі люде, щасливі в Бога, що для них сповняють ся иноді найтайніщі задушевні бажання. Мабуть із таких людей та був наш панотець. Бо коли зїздили в лісі з гори, вдарило ся колесо на скрутї до сухого пня, а віз перевернув ся. Упав Іван зараз біля воза, банька на нафту полетїла далї, а панотець найдалше. Та хоч колесо не зломилось, але за те панотець потовк собі праву ногу. У нозї мав великий біль. Отже тїшив ся. Чув ся переможцем, бо перемиг свого наймита хоч раз. Тепер мав його за що сварити. Підвів ся, сїв, зловив ру-

ками болочу ногу тай стогнав. Стогнав і їхав, аж гомін лісом котив ся:

— „Ой, забив мене! Забив мене на смерть! Зломив ногу на прах! А то всьо наробив непослух. Тепер маєш! О-ой рушити ся не можу, так болить! Анї до міста їхати, анї до дому вертати. Таки отут маю вмерти!“

Сидїв недалеко сухого пня, такий маленький, як вязаночка сїна, тай приповідючи гойдав ся. Капелюх лежав одалїк, а з голови зсунула ся гиля тай через те заясніла лисина, як сніг біла. Він її завсїди закривав, бо запускав над лївим вухом довге волосє тай розчісував його через усю лисину.

Упадком та зойком панотця так Іван перелякав ся, що зовсїм затеряв пам'ять. Стояв над панотцем і не знав, що діяти? Панотець уважав се за добру нагоду до нової сварки:

— „То ти стоїш? Тобі худоба не в голові? Нехай калічить ся, нїби то його щось коштує?“

Іван скочив зараз до коней. Та бо й зіп'равди, з дива не могло йому зійти, як він міг за них забути? Ігі! Адже він дбав за кіньми завсїди більше, як за панотцем і за його цілою родиною. Обіздрів конї, їм не хибувало нічого. То ж Іван мав намір усю вину за сю пригоду звалити на них. Особливо на підрушну, бо вона ніколи не держить ся дороги. Опісля переконав ся сам тай намагав ся переконати панотця, що винен сухий пень. А саме не так пень, як той дїдько, що його висадив тут на самім скрутї. Очевидно, супроти неприявної панотцевої постави, не зважив ся Іван передати йому таки так навманці своїх здогадів, хто провинив ся в такій ненадійній перерві їх їзди. Але впевнював про се панотця подалеки, проклинаючи насамперед конї, потім пень, а

в кінці того дідька, що обібрав ся садівником сухих пнів.

Отже не вдало ся Йванови змінити панотцеві думки! Він таки доказував завзято, що винуватці тут є два: Іван — перший, його ж непослух — другий. Бо ще як би не наповідав Іванови дома їхати гостинцем, то було-б якесь виправданє. А так нема ніякого. І доказував свій погляд так докладно, що й стогнати забув. Се ж узяв Іван за признаку, що панотцеви полекшало. Тому злагодив віз тай обережно пригадав, що час би їхати до міста.

Отсим словом роз'яснив Іван панотцеви все. Тепер же він буцім знає, для чого Іван — наперекір панотцеви — поїхав через ліс. Ніщо инше, як тільки мав гадку забити в лісі панотця. Видко діло, наважив ще дома. Коли ж тепер видить, що се йому де вдало ся, то забаг іще протрясти панотця до міста, бо гадає, що в такій далекій дорозі та ще либонь дух із нього випре.

Таке неоправдане підозрінє та вразило Йвана в саме серце дуже болючо. Отже не обзивав ся! Мав таке переконанє, що як уже раз став ся винуватцем, то вже однаково, чи поповнив усі вчинки, чи лиш деякі. Досить того, що має відбирати ганьбу, а за що саме, то байдуже. Де би він так иншим разом стерпів панотцеви?! А тепер мусів. Годив як малій дитині. Лишень зважив ся сказати, що як не до міста, то їхати би їм до дому.

— „Ані гадки!“ — заперечив панотець. — „Не доїду й до дому; умру на возі без сповіди. А тут хоч висповідая ся. Скочипш зараз до Опеньковець по панотця, нехай приїдуть мене висповідати“.

Хоч така справа, як сповідь умираючого, є нагла, то все таки ані панотець не достоював

того, аби Іван „скакав“ по сповідника, ані Іван сам не дуже розгонив ся до того „скоку“. Вони оба знали, що панотець повередує ще трохи тай поїде. Але вередував, бо мав право; він же переможець, а Іван винуватець.

Сего часу, що — значить — уже будуть їхати, діждались незабавки оба. Тепер одначе заходила, на думку панотця, нова небезпека. Як Іван висажувати ме панотця на віз, то допевне схоче випустити його з рук: навмисне, аби його забити. Бо коли вже наважив ся на панотцеве здоров'є, то так легко не попустить ся такої доброї до лихого вчинку нагоди. Хіба заждуть, аж надійде чужий чоловік, бо при нїм ачеї Іван не важить ся вбивати. Але такий чоловік не нагодив ся, то ж треба було таки доконешне здати ся на ласку ворога-вбийника.

Отець Матчук хоч кругленький та був невеличкий. Через те такий сильний хлоп, як Іван, та висадив його на віз так хутко, що ніколи було й охнути. Тай не диво, бо Іван носив на ногах такі чоботи тяжкі, що переважили би будь якого панотця. Величезні! Здавало ся, буцім одного чобота є що двигати сильному хлопови. Тай убути їх треба було чимало спотребувати сили. Бо хоч голови в тих чобіт великі, то холяви чим у гору, тим вужчі. Щоби таку велику ногу тай такі великі онучі, відповідні — розумієть ся -- проти чобота, пропхати крізь горішній отвір холяви, то треба було добре поперти ся. Коли ж не горе було ногам двигати такі чоботи, то й рукам не прийшло ся тяжко висадити на віз панотця. А руки в Івана дужі, бо він зашанований. Роботою ніколи не надсаджував ся; робив, коли хотів, тай як хотів. Докорити ж йому за те навіть їмость не важила ся, бо він був ненависний

тай завсїди чогось лютий. Позирав із під лоба непевним оком, готовий кожної хвилі погано закласти. Подобав на того вола, що коле. Буцїм спокійно пасеть ся, а на кожного проходжого фукне й рогом замахнеть ся. Вже сам зовнїшний вид Іванів показував на його вдачу. Хлоп нестарий, може сороклїтній, ходив заєдно похнюплений, неначе те широке, спасене його карчило гнуло йому голову в долину. Довгий чорний волос на голові розкуйовданий, трохи не ковтуноватий, бо Іван розчісував його лиш пальцями. Червоні лиця надуті, очи, все підпухлі, блискали час до часу спід чорних, по серединї зрослих брів, жовтими вогниками. Найхутше впадало всякому в очи його грубе карчило, порепане, горошкувате. Ростом середний, трохи більший від панотця, а будовою крепкий. Кожний рух його тїла так і промовляв: Уступись, бо вдарю.

За такі легкі переносини з землі на віз та буцїм панотцева вдяка наустила його звідатись у Івана, чи хоч він у цїлові їде? Направду ж кортіло дуже панотця допевнити ся, що й Іван за кару потовк ся порядно. Не дурно ж так присмирнів по сїй пригодї!

— „Пусте!“ — відповів Іван, здержуючи конї, аби не бігли, бо вони, собача віра, як лиш помітили, що вертають домів, то рвали ся до побїгу, наче би почули вогонь під животами. —

„Пусте!“ — сказав ще раз Іван. Отже трохи згодї признав ся, що гепнув головою до якогось відземка немов довбнею. Ще й до тепер голова розскакуєть ся, а в вухах шумить як у улюю. Але се пусте, бо як у мужика руки до роботи здорові, то про голову байдуже!

— „Позаяка то робота, як голова болить“ — заговорив панотець сумно. Був збитий із пантелику тим, що Іван таки не відобрав по за-

служі належної карі. Коби так був руку звихнув! Тото ж би було за що сварити, що працю, бач, марнується, а робити нема кому!

Але заки доїхали до дому, то панотець вигадав іще одну притоку, щоби картати Івана. Він же через Івана та мабуть стратить гроші. Та де „мабуть“?! Стратить їх допевно. Адже сьогодні їхав до податкового уряду по місячну платню. Ледви, чи її вже відбере, бо чує по собі, що так борзо не виходить ся з сього. Коли ж промине речинець до виплати, то минуть ся й його гроші. Треба буде цілим домом із голоду погибати!

— „Ну, нехай подужаю! Як відріжуть лікарі ногу, то ще би якось на кули ходив. Алеж бо за той час умру з голоду. Чи від сего, чи від того, а смерть мусить бути!“

Аж підносило його на возі, аж солодко робило ся коло серця від того, що таке прибаг. Сам себе переконав про таке нещастє, що повинно його навідати ось-ось. То ж гіркий смутток наляг йому на душу. Для того зачав Іванови докоряти: — „Тай що я тобі заподіяв лихого? За що ти мене так зіпсував?! Чи се твоя вдяка за моє добре серце? Я ж тобі завжди годив як тій болячці“.

Іван на се пробурмотів під носом: — „Панотець щось так, гей дитина“. Отже таки ці докори впекли його до живого. Він почував ся тепер до знаку так, як той бугай, що розгонить звичайно рогами десять мужиків одним махом. Але надбіжить маленький його пастушок, чьвяхне батіжком, а бугай озьме хвіст поміж ноги тай послухно вертаєть ся до стайні. Отакий слухняний став ся Іван супроти панотця. Правда, він не вірив ані в голодну загибіль, ані в утрату ноги, также про виплату думав, що хто знає, чи не правда. Чорт їх може збагнути,

яка постанова по тих урядах. Відки саме беруть ся гроші в податковім уряді для панотців, то Іван допевне не знав, бо такі ніколи над тим не призадумував ся. Але тепер під напором слів панотця повіділось йому, що хто знає, чи такі гроші не родять ся кожного першого дня в місяці в податковім уряді як гриби по дощеві. Коли ж їх не відобрати в речинці, то вони вянуть і пропадають. Облітають наче лист із дерева. А ще до того гроші — велике слово! Кортіло Івана випитати ся про се в панотця докладніше, чи не вдалоб ся якось відвернути се лихо. Але дав спокій. Нехай ся нещаслива пригода трохи забудеть ся. Треба сей раз потерпіти. Так думав Іван. Отже помиляв ся. Бо не такий се панотець тай не така його вдача, щоби так хутко забувати таку прилючку.

Бо то треба знати, що вже від двох літ не зазнав о. Матчук ніякої житєвої переміни. Від того часу, коли його син, Славко, здав третій правничий іспит. Се був послідній день панотцевої радости та взагалі переміни в його житю. Від тоді через цілі два роки опріч нудьги не зазнав инакшої забави. Навіть на храму, коли приїздило до нього кількох товаришів, то й тоді було йому скушно. Хоч показуючи Славкові свідоцтва трохи відживав, то зараз за хвильку розбирала його нудьга дожидаючи, коли вже раз ті гості розїдуть ся, аби він міг лягти по обіді.

Із нудьги заходив иноді поміж робітників сварити ся, що зле роблять. Але Іван нагонив його. Казав таки без обиняків: — „Ідїть, панотче, до дому спати. Ви лиш забавляєте робітників. Як раз причепете ся до такого, що найліпше робить“.

Нераз бувало, також із нудьги, хотів відобрати в свої руки заряд цілої господарки. Тоді йшов просто до стайні тай наказував Іванови, що на тій і на тій ниві має посіяти пшеницю. Іван витріщав очі тай дивувався, буцім не розумів, чого від нього хочуть. Опісля стискав плечима тай усміхався. Він уже давно посіяв пшеницю! Але на иншій ниві. На тій, що панотець каже, не знати, чи й гречка уродиться. Там небезпешне треба буде нарік посіяти лубин та приорати під жито.

Після кожної такої невдачі панотець соромився тай відходив.

Але такий сором йому не вадив. Доля обібрала собі його пестієм. Мав усе готове їсти й пити, нічим не журився. Дочку віддав заміж за панотця, а наймолодший син отсе перед двома роками здав послідній іспит правничий. Спливала на панотця благодать із усіх боків. Через те трівала на душі його погода, а на тілі здоров'я. Було йому вже шісдесят і вісім літ, отже подобав на далеко молодшого. Трохи товстенький, а з тої причини не мав на обличчю старечих морщин. Та ще додавали йому молодости низький ріст, голене обличчя, червоні лиця тай те, що вмів закривати лисину. Темно-жовта гиря, проткана сивими волосками, не застелювала, правда, докладно лисини, так що всякий доразу завважав її, але про те однако инакше вражінє робить на глядача сама лиш думка про лисину, а инакше жива лисина, що блестить снігом.

Коли б не та скажена нудьга, то ледви чи вдало б ся найти в нашім краю щасливішої людини від о. Матчука. Він просто не мав до чого взяти ся. Парохія Вороничі маленька, душпастирство не вимагало багато труду. Го-

сподарку провадив Іван і в простацький спосіб не дозволяв панотцеві мішати ся до неї. Дійшло до цього непомітно, поступенно так, що панотцеві навіть не спало на думку, що може бути инакше. Найбільше провинила ся в сій справі нещаслива прикмета кожної господарки. Як звісно, всяка господарка має те до себе, що складається з двох частин. Одна частина: старунок, а друга: пожитковане. Панотець же, пестій долі, був прихильником другої частини, а ворогом першої; любив пожиткувати та не хотів старати. Жінка о. Матчука журила ся тим, бо виділа в кухні, що пожитковане слабне, коли старунок не дописує. З тої причини докоряла мужови, а потім і сварила. Але панотець мав ту добру натуру, що хутко забував те, що йому немиле. То ж не було иншої ради для їмості, як тільки взяти ся самій до господарки. А що вона на тім не розуміла ся, то приймала старших наймитів. Кожний із них вироблював собі поволи незалежне становище таї передавав його наслідникови. Так дійшло аж до Івана, що своєю неподатністю освободив ся від усякого авторитету.

Панотець його ненавидів, а він так само панотця. Один одному заважав. Але нікому з них не прийшло на думку розлучити ся. Розлука з панотцем була би для Івана великою недогодою, бо служба легка, а опріч платні мав іще всілякі обривки; одні виносив у днину, другі ж темної нічки, як ніхто не бачив. Крадіж наймита в панотця не вважала ся поганим ділом, бо кожний наймит, що ставав на службу, знав дуже докладно, кільки його попередник мав приходу з того промыслу. Той прихід учислював собі з гори та після того жадав доплати готівкою. Сі обривки зодягали й годували наймита з цілою його родиною, а

доплату, котрий дбайливий, та міг складати. Іван мав хатчину, та кусник городця, жінку, корову та пятеро дітей. Дві найстарші дочки служили вже в місті, а троє молодших, два хлопці й дівчинка, сиділи дома. Але контингент пятера дітей ніколи в Івана не зменшався, бо як тільки збув ся котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на вдержанє. А саме: або від тих дівчат, що приводили на світ неслюбні діти, самі ж ішли до міста в мамки, або діставав із міста від усяких посередничок такі діти, що про їх рід не міг навіть догадати ся. Для того ся служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг ніде инде стілько заробити, аби вигодувати таку челядь.

Панотцеві ж було все одно, котрий саме наймит служити ме в нього. Отже не приходило йому ніколи на думку нагнати Івана, хоч ненавидів його. Він привик до того вже з давна, що такі справи полагоджує його жінка. Навіть не знав, у який то спосіб відряжують люде наймитів. Він би зрештою погодив ся з Іваном, коли б Іван умів хоч удавати, що вважає панотця господарем. Але Іван не вмів навіть ласкаво промовити до нікого. А ще мав такий завзяток, що навіть на припадок утрати служби не стерпів нікому. Подобав на ту потайну собаку, що перше вкусить, заки гавкне.

Отакі причини, опріч сварливої вдачі, спонукали панотця до того, що постановив собі користати з сьогоднішньої приключки як найдовше, аби доскулити Іванови як мога найдужче. Був не певний, що обстане ще за ним їмость. Вона може ще ліпше досолить Іванови від панотця. А її сварка мала не аби яке значінє, бо їмость заживала поваги в служби.

Се ж була особа, що дійсне займала ся домашнім господарством.

Та панотець гірко промахнув ся, надіючи ся, що їмость картати ме Йвана з таким самим завязтком як він. Вона доразу пізнала, що панотець не потерпів ніякого каліства. Він сам переконав її про се. Бо хоч з початку вдавав болі, то опісля, нарікаючи на Йвана, так забув ся, що не лиш перестав постогнувати, але ще на своє лихо вискочив сам із воза! Правда, зараз отямив ся тай зловив ся рукою за драбину від воза, щоби буцім забезпечити ся перед упадком. Отже було вже за пізно; їмость пізнала, що смерти з сеї пригоди не буде. А ще її лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або бери в Хаїма такої смердюхи, що лиш коптить. Про нафту клопоталась їмость найбільше, бо не могла вечером шити при поганім світлі, що лиш смерділо й мигало. Світило як за померші душі. Нікому не в голові, аби щось до дому постарати. Навіть за такою дурницею як нафта посилай тепер післанців.

Збентежений, заведений у надіях звернув ся панотець до Йвана, щоби його заніс до кімнати. Але й на се не хотіла їмость призволяти. На що смішити ся перед людьми? Адже можна зайти з палицею, як Іван буде піддержувати з другого боку, коли зіправди нога звихнена. А в кінці вона сама піднімає ся провести панотця до комнати. Бо як із воза вискочив, так само й зайти може.

Але пан отець не хотів нікому вірити, бо видить, що всі на нього напосіли ся. Як уже не має віри в своєї жінки, то й він нікому не вірить. Нехай приїде Славко та його заведе, бо панотець не піде з ніким иншим.

Розгнівана їмость пішла до кухні, а кухарка, Пазя, побігла шукати панича-Славка. Вона залюбки взяла ся до сего діла, бо намагала ся вже від довшого часу здибати ся зі Славком, чи не вдалось би їй прихилити собі Славкового серця. На тепер із тої причини не мала ніяких паскудних намірів. Тай не потребувала сього, бо була любаскою Івана. Про се знало ціле село, знала навіть Іванова жінка, лиш не знали про се панотець, їмость і Славко. Іван мусів накладати собі з Пазею, бо як ні, то не мав би приступу до муки й до сира. Іваниха була свідомо про се. Та не могла мати проти того. Ще й поготів! Волілаж готову муку й готовий сир, аніж товкти ся зо збіжем по млинах. А в кінцв: Іван уже дванайцять літ у панотця, за той час перепустив неодну кухарку. Із сею познакомив ся ближче зараз на другий день, як стала тут на службу. Пазя ж звернула свою увагу з першого разу на панича. Вона не мала ніяких намірів, а тільки робила се з привички. Служила доси у місті тай вивчила ся, що годить ся кухарці приставати з господарем або з його сином. Се наближувало її до господареві родини, робило з неї повірницю родинної тайни тай давало деякі полекші службові. Паничем-Славком цікавилась вона дуже. Чого він такий сумний заєдно, задуманий, маломовний, якийсь неприступний? Хіба ж він такий неподатний?! І намагалась пізнати його ближче, звідати ся про його тайни, поговорити з ним щиро та сердечно. Але се їй не вдавалось. Отже тим більше її кортіло. Для того й тепер побігла залюбки вишукати панича.

Вона знала, де він ховаєть ся; вислідила се вже давно. Як що днини, так і тепер сидів Славко в садку за хатою. Там стояв під сливкою старий ослін на трьох ніжках, бо четверта

зогнила зі старости тай відпала. Славко мав звичку сідати на тім ослоні тай довбати перед собою патином у землі ямку. Працював так уже три роки, все одного й того самого часу, а саме: від того часу, коли встав, аж до того, коли подадуть другий сніданок. Бо в тім часі в середині в хаті не можна було вдержати ся; там тоді прятали і замітали. Тож Славко на той час ішов до саду, сїдав на ослін і передовсім намагав ся вдержати рівновагу, бо безногий ослін холїтав ся. Лехко можна було хибнути ся тай разом із ослоном упасти на землю. Колиж уже вдало ся Славкови схопити рівновагу, тоді нахилив ся, брав патик, що тут же стояв під руками тай довбав. Довбав цілїсенькі дві години. А властиво годину довбав, а годину загортав. Ся праця йшла Славкови дуже справно й хутко, а то з трьох причин. По перше, земля становила придатний матеріял на ту роботу, бо була пісковата, значить, сипка. По друге: Славко набрав справности до тої роботи, бо виконував її вже від давна. А третє, вистарав до того пригожий патик, бо з одного кінця гудзуватий, із другогож острий. Що острий кінець прошпортав, то гудзуватий вигорнув. Перша частина сеї роботи тревала півтора години, друга частина пів години. Бо довбанє йшло пинявіще, чим загортанє. При довбаню лучали ся з часта камінчики, коріңці, черепки. Се зупиняло роботу. Треба було коріңці проривати, камінчики й черепки підважувати, заки їх можна було на верх добути. А кілько рази треба було доконешне помагати собі пальцями й нігтями. А то нетак легко! Бо як тільки нахилити ся, щоби допомогти собі руками, так у сей же раз калїка-ослін холїтав ся, а рівновага пропадала. Колиб не довголітна практика й набута справність, то прийшлоб ся

не раз при такій перемінї знарядів праці лежати або Славкови на сподї, а ослонови зверхи, або ослонови на сподї, а Славкови зверхи.

Загортанє йшло раз-два. Треба було гудзуватим кінцем загортати пісок у ямку. Але то також не кождий удасть. Найважнійша річ, треба мати міру в руках. Бо як за багато набрати на патик, то можна його зломати. Правда, можна докінчити иншим патиком, але то вже не те. А для чого? Для того, що при сій роботї не так ходить про її вислїд, як про сам спосіб її виконуваня.

Після засуненя ямки, треба ще було її затоптати. Сеї штуки доконував уже Славко ногами. Бо хоч випробовував до сього всїляких патиків, отже не вдало ся. Одначе ноги затоптували яму так, що вже не було пізнати, де вона находила ся. Ні-бо! Сего не можна було доконати ніяким світом. Там, де була ямка, завсїди стояла купка. Хоч невеличка, але за те довший час. Пісок мусїв сам своїм тягаром улежатись, аби земля вирівнала ся.

Викінчивши в той спосіб свою роботу, ішов Славко до хати тай уже заставав другий сніданок на столї. Инколи мусїв трохи подождати. Але в такім припадку не його була провина, лишень його матери, бо вона очевидно спізнила ся.

Чи й сьогодні вдасть ся Славкови викінчити свою роботу, се ще не знати. Бо ось ледви допорнав ся до половини ямки, як уже Пазя прибігла до саду. Але він її не помітив, з таким завзятком довбав. Колиж вона обізвала ся, що батько кличе його, то він жахнувся. З переляку товкнулось йому в грудях серце, аж дух заперало. Витріщив широко заспані очі тай не міг нічого порозуміти.

— „Татко кличуть вас, паничу“! — сказала ще раз Пазя. Вдивлялась у нього миленько сивими очима та з легка підсміхалась. Вона була низького росту, але все трохи більша від панотця. Ціла кругленька тай лице кругленьке як гарбуз. Сиві малі очка бігали цікаво та свідрували Славка до самого серця. Трохи запасена та пухка так, що пізнати було крізь спідничку, як дрожало її тіло за кожним рухом.

Славко ще й тепер не міг прийти до себе. Відхилив трохи рот і дивився на Пазю зачудовано й неприємно. Неясні й легонькі думки шибали йому по голові, неначе десь ізза густих, темних хмар, ізза далеких пралісів. Ямка ще й до половини не дододбана, а то десь кудись либонь кличуть його. Черевко ще не порожне, а то мабуть скажуть начиняти вже його другим сніданком. На його повнім смагляво-жовтавім лиці малювалася якась мука. Немов від того, що він силювався собі щось пригадати та не міг ніяк.

Славко сидів без ковнірця, одягнений у довгу, білу полотнянку. Її називали домашні „порохівником“ для того, що слово „полотнянка“ занадто мужицьке слово. Полотнянку носить мужик. Сам робить із лину полотно, сам ткає, сам білить, сам шие. Тим то вона й полотнянка. А порохівник не те. Він висить у Жида на дверях поміж иншим старим дрантем. А як купувати його, то Жид каже: „Я його не дам від шість корон. Що ви собі думаєте? Та се не полотнянка, се — пхоховнік“!

Білий, соломяний капелюх сидів Славкови аж на потилиці тай відкривав зовсім його чоло. Він навмисне насунув капелюх назад, щоби йому не заважали криси при додбанню ямки. Славкови було двацять і вісім літ. От-

же в супереч тому вікови не червоніла ся на його лиці ані одна крапелька крови. Лице його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву, пожовклу, тай було повне, майже напухле. Очи великі, темно-жовті (називають їх звичайно чорними) вдивляли ся все в одну точку задумчиво й сумно. Темний вус розстрілений тай необголена борода, що їжила ся чорними пицками, робили вражінє, що буцім Славко десь недавно та підняв ся із слабости.

— „Панич допевне залюблені, що все такі задумані“ — заговорила Пазя. Вивчила ся сеї фрази в місті тай перелякала нею Славка ще дужче. Він задеревів на ослоні. Пізнати було, що намагає ся щось сказати, але слова не можуть йому прійти з горла крізь рот. Пазя догадала ся, що він несміливий. Тож зараз ухопила його за руку й тягла до себе:

— „Та ходіть бо, кажу! Татко кличуть“!

Але ослін захолітав ся, а рівновага, вдержувана привичними, несвідомими рухами Славкового тіла, пропала. Ослін упав, а з ним разом і Славко. Пазя випустила його руку й захихотала. А він хвильку лежав на землі, тримаючи під колінами дошку з ослона та стискаючи її сильно литками. Бо як падав, то мимохіть притис дошку, щоби вдержати ся, тож тепер виконував той натиск несвідомо далі. Потім перекинув ноги та спровола піднімав ся. Вона схопила його знов та помагала встати. В кінці став на ноги рівно тай стояв перед Пазею такий великий, безпомічний, переляканий і засомнений.

— „Панич не побили ся“? — зашебетала весело Пазя, не випускаючи його руки з своєї.

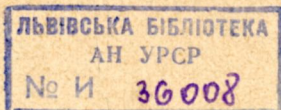
— „Ні“! — спроміг ся врешті на слово Славко. Зиркав на неї крадьки, але ласо. Похіть розляла ся по його жилах теплотою. Хотів на

щось зважити ся, але не міг. І знов попав у свій звичайний смуток. Вона буцім пригадала причину, чого сюда прийшла тай розказала Славкови про пригоду.

Він пустив ся йти. Похилений наперед ступав широкими кроками так, що Пазя мусіла за ним підбігати.

Коло воза сказав йому панотець, що звихнув ногу, нехай же Славко принесе йому палицю тай поможе зайти до хати. Але заки Славко рушив ся, Пазя вже була в середині. Найшла в куті грубу, вишневу палицю, взяла її в руки тай ждала. Коли Славко надійшов, то вона буцім подавала палицю, але зараз же хапала її назад тай ховала ся за другий стіл. Дрочила ся. Славко ступав за нею широкими кроками. Вона всіхнена, а він сумний, нахмурений. Не рівні сили до забави. Десь узяв ся гончий пес, „льорд“, як його називали. Як завсіди, так і тепер наче з під землі виріс. Урадуваний метушнею, скочив Славкови на груди, а коли він його відтрутив, скочив за Пазею, що тим часом уже виходила з хати. Зловив її з заду за спідницю зубами тай придержав. Пазя зо сміхом впривала спідницю тай при тій нагоді відкрила трохи свої грубі ноги. Славко знов хотів на щось зважити ся, але й сей раз не спремів ся.

Панотець казав провести себе до своєї канцелярії. Се була маленька комнатка зараз за верандою, призначена мабуть при будованю плебанії на малі сіни. В сій комнатці стояла супроти дверей під стіною стара отомана, колісь мабуть зелена, на обох кінцях поваляна. На однім кінці замурана товщем із волося, а на другім заболочена чобітьми. На сій отомані спав завсіди панотець по обіді. Мав звичай лягати з чобітьми. Десь дуже вже тому давно

лютила ся їмость за се, але то нічого не помагало, тому вона дала спокій, тай лишила панотцеві волю заболочувати свою канцелярію, кільки душа забагне. Під поперечною стїною на лїво від ~~ду~~ходу стояло бюрko, завалене паперами й подертими книжками, прикуреними зверха порохом завгрубшки на палець. Панотець не позволяв нікому рушати нічого на бюрку, бо казав, що потім не може дошукати ся важних документів. Зразу їмость не зважала на сю заборону тай порядкувала на бюрку. Колиж раз панотець наробив крику, що тим прятанєм загирпила йому одно важне письмо із староства, від тоді занежала й на бюрку порядкованє. Насупроти бюрка стояла шафа, а в нїї стара й нова одїж панотця й Славкова. Перед бюрком стояли два крісла дубові, також темні від бруду. В канцелярії було лиш одно велике вікно.

Панотець лїг на отоману тай обїзвав ся до сина удаваним слабим голосом:

— „Побіжи, Славку, до Павла Гаєвого, нехай прийде зараз та натягне менї ногу. Але йди сам, бо як кого пішлеш із тих дармоїдів, то не діждати ся. А по дорозї вступи до кухні тай скажи мамці, що я просив, аби прийшли конче зараз до мене“.

Панотця нога вже не болїла, але він почував біль на души через те, що не найшов у жінки віри. Забагло ся старому попестити ся.

Коли Славко прийшов до кухні, застав матір, що лагодила другий сніданок. — „Отепер булаб уже ямка загорнена“ — подумав Славко тай зажурился, що йому завтра робити, чи кїпчити сьгоднішню ямку, чи зачинати нову?

Коли переказував матері батькову просьбу, вона дивила ся на нього з великою любовю.

Потім гладила його по голові й промовляла:

— „Чому ти, Славочку, не підголиш ся? Заріс як старий дідур. Тай волосечко тобі геть рідне. Не хочеш мамі послухати. Купи собі, Славочку, таку воду до голови! Кілько я тебе просила за се тай не хочеш послухати. А згадаєш моє слово. Будеш видіти, що полисієш так, як тато“.

Як лиш Славко вийшов, справилась їмость до канцелярії. Ішла легко, ступала на пальцях по тихоньки. Ще як була панною, підслухала, як один панич глузував із її товаришки, що вона йдучи гримає немов коняка. Се так її вразило, що від тоді ходила все на пальцях і сей хід присвоїла собі й до сьогодні.

З обличчя була схожа на Славка, тільки не така повна на лиці. Впадало в око її волосє, що місцями було темне, а місцями сиве. На зріст також була майже рівна Славкові. На кожний спосіб була багато вища від панотця. Загалом кажучи: опріч малого пастуха, Василька, панотець був найменший у цілїм домі. Сей його зріст перед сорока літами та трохи не збунтував цілу громаду. Коли парафіяне довідались, якого дістали пароха, то зачали відказувати. А найбільше небіжчик Дмитро Березюк. Він таки кричав: „А се по якому? То для нашої громади такий малий піп?! Ми вже більшого не варт? Он у Опеньківцях та піп як тополя, такий високий. У Берберівці хоч нижчий, але за те грубий. А нам надали якесь: Тьфу! Громада не може ся сего приймати!“ — Йому відповів Іван Косий, теж уже небіжчик: „Не бійте ся, куме, як будемо доносити хліби та колачі, то й сей погрубне“.

— Ледви даяк заглагоїв збунтовану громаду!

Їмость сіла на кріслі коло отомани тай будім слухала наріканя панотця, на діліж жури-

ла ся сином. Вона з природи була трохи потайна, то й не признавала ся перед чоловіком у багато справах. Син журив її тим, що був завсїди такий задуманий, тай якийсь нещирий до неї. Тепер він по іспитах, спочиває по тяжкій праці, заки поступить до якого обов'язку, та лиш би йому тішитись і бавитись, а він намість того мовчить, та спить по обіді так, як його батько. Може бути, що його так наука змогла, але бо вже час прийти до себе. Хорони Боже від чого злого, але те все її дуже непокоїть.

А панотець тимчасом нарікав жалісним голосом, що його так нога болить, а йому не вірять. Вона зачула сі слова тай нагадала собі одну подію. Се діяло ся давно-давно, більше як трийцять літ. Була ще тоді молодою жінкою. У Вороничах був тоді молодий учитель, гарний мужчина. Та не краса його тягнула її до нього, але його вдача. Бачила в нїм противенство до свого чоловіка. Сей би лиш наїв ся, спав тай сварив ся зі службою. А той на всім розумів ся, на все розумну мав раду. Аж мило було його послухати. Між ними виробило ся щире приятельство. І коли учитель, використовуючи те приятельство, (як кождий мужчина), одного разу обіймив її й поцілував, то панотець заздрів се крізь відчинене вікно. Учитель хотів лишити ся, щоби перед її чоловіком узяти всю вину на себе. Отже вона на те не пристала: витрутила його майже силоміць із хати. Дожидала відважно свого чоловіка, щоби йому сказати всю правду доочне. Але до того не прийшло. Бо її чоловік, дознаку так, як тепер, прийшов жалувати ся до неї, що вона його не любить. Тай вона пожалувала його. Достоту як та мала дитина, що її мати вибє, а вона йде до матери жалуватись на неї ж.

Тай тепер жалувала їмость панотця за те, що його болить нога. Про себе ж думала: „Ба де він тепер той учитель? Чи живі ще“?

Успокоївся душевно панотець обіцянкою їмості, що вона йому на вечір злагодить зимний оклад до ноги. Мало пестоців вимагають старі люде!

Сим часом падійшов Славко з Павлом Гаєвим. Се був мужик уже старший. Від давна вже трудився натяганєм людських ніг і рук. Брався знахарювати й до худоби. Колись та мав із того навіть прихід. Але тепер залишив геть те знахарство. Хіба кому по знакомості зробив вигоду. Люде казали про нього, що має легку руку. На ділі ж у цілім селі не було в нікого більшої руки як у нього. Коли та рука була справді легка, то се було найбільше чудо на світі. Долоня його широка, мов лопа-та, пальці як ломаки. Половий добір мусів переходити через кілька поколінь, заки природила ся така рука. Мужикови треба ліку потного; видно, що Гаєвий орудував таким ліком, коли його хвалили за легку руку. Він був худий, але страшно жиливий; як спіймав кого тими широкими долонями, то або видужай або гинь. Іншого виходу не було. Ще одну мав прикмету, яка рідко лучається в мужиків. А саме: хибували йому всі передні зуби. Через те шипіляв. Але найважнішою його ознакою, що на неї сам Павло покладав велику вагу, було те, що він носив окуляри. Що дини очевидно ні. Одначе при важних okazіях, особливо в неділі й свята, не рушився з хати без окулярів. У тих окулярах почувався Павло веселіще, аніж не один дипломат у ордерах або дикун у ковтках у носі. Тоді пантрував, чи не запитає його який сторонний чоловік: — „Чи ви випадком не письменні“? — На се

мав уже готову відповідь: „Письма то я знати не знаю, але окуляри вжиткую“. — А говорив се таким тоном, що треба було догадуватись, буцім він переступив уже перші щелі до письма.

Не зляк ся панотець великої руки, але казав ногу натягати. Хотів переконати жінку наглядно, що не прикидав ся лиш хорим, але був ним направду. Та либонь чи не жалував потім сього способу. Бо як Павло натяг йому ногу, то вона вже мусіла боліти: сей хірург порушив кождий сугуст із місця.

II.

Не знати, чи панотця зіправди боліла нога з натягання, чи він удавав біль, щоби переконати жінку про своє терпінє, чи може в пасьлідок одного й другого, досить того, що стогнанє його тревало до пізна в почи. А се дало ся в знатє найдужче Славкови. Одначе зовсїм не з тої причини, що не міг уснути, але для того, що не міг читати. Бояв ся, що через його кімнатку переходити ме їмость до кухні тай при тій нагодї зловить його на читаню церковного права. Славко спав у малій кімнатцї зараз біля кухні, а родичі ще по старім звичаю спали в сусїднім покою на двох великих ліжках. Колиб їмость потребувала принести що з кухні, то мусіла б переходити через Славкову кімнатку. Сього ж він дуже бояв ся.

Бо одну тайну треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту. Не пробував навіть здавати. Дурих лиш родичів, що має всі іспити, а свідоцтва підробив сам. Правда, їздив три рази до Львова буцім здавати. Та за

кожний раз посидів по два тижні ві Львові, забавився з товаришами таї вертав домів.

Що його до сього спонукало, він би й сам не знав тепер гаразд розповісти. Може бути, що страх перед батьківською сваркою, може привычка ще з гімназії обдурювати в справах науки кожного професора таї родичів, а може по prostu зробив те все з дитинячости. Склалося воно так звичайно, що Славкови на думку не прийшло, які воно може спричинити наслідки.

Рік по матурі Славко спочивав і вчився курити, бо в гімназії не вмів добре сеї штуки. На другий рік вистарав книжки до першого іспиту та пробував їх читати. Які ж ті річі видались йому дивні і непотрібні. Книг і записків ціла купа. Не вжеж це все треба вивчити? Не може бути! А вже сього добра стільки, що на одноразове прочитанє за мало кілька місяців. Се певне лиш якісь такі просторі та дурні поясненя, що читаючи їх зараз на сон ломить. Радився батька. Бідолашний панотець був тої самої гадки. А вже він також кінчив університет — теологічний факультет. Найкращі спомини молодости вяжуться з тими студіями. Ой! яка ж то широка забава була тоді! Усі гри в карти вивчився на тім факультеті. А кілька збитків настроїлося своїм настоятелям і молодшим товаришам! Ще й тепер можна за боки брати ся зо сміху. Але наука там легша як у гімназії. Щось зналося, а щось ні, щось вишакрувалось, а щось випросилось таї якось пішло. Буде так і зо Славком. Нехай він тепер читає, кілька може, а потім на два тижні перед іспитом поїде до Львова, випитається в товаришів, що доконче треба знати, а що можна собі „шкартнути“, прислухається, що

питають інших тай справа готова. А вже Славко не дурна голова, він у гімназії добре йшов.

Се все було для Славка таке ясне, таке зрозуміле, так доладно підходило до перебутого в гімназії, що не знати, чи й найшовся би хто на світі, котрий би не повірив у слова панотця. То ж Славко в такий власне спосіб забрався до своєї науки. Не читав, але нюхав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томився й мучився. Зачинав одну читати, потім її кидав, брався за іншу та з досади жалувался перед матір'ю, яке те все дуже-дуже скушне. Мати жалувала його щиро, бо любила його понад усі діти. Нераз ввечером плакала потайки, гляючи на його муку над тими книгами. Бо вона була трохи потайна вже з роду в багато справах, що каменем гнітили її серце, не приповідалася перед ніким. Уважала Славка за дитину, обходилася з ним як із дитиною тай він сам мав себе за дитину. — Так проминув другий рік тай Славко вивчився добре курити.

На два тижні передом поїхав до Львова, до першого іспиту. Яким же він дивом здивувався, коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відомостями правничими! Зразу думав, що з нього жартують. Але потім переконався, що його погляд на науку справді дуже смішний. Допевнився про се тоді, коли зайшов прислухатись, як питають. Де-де! Та то таки напrawdę питають. Сидить чотири професори, буцім поважні люди, тай доконець хотять вивідатись у кандидата про всі ті дурниці, що над ними Славко так гірко позіхав. Він навіть не міг впрозуміти всіх питань і всіх відповідей на них. Дивувався, що вони десь понаходили такі річи. Чи може ті річи стоять у

тих проклятих книгах і записках, що лежать у нього на столі?!

По таких звідинах соромився Славко за те, що признався перед товаришами до свого наміру здавати тепер іспит. Він буцім такого наміру зовсім не мав. Приїхав до Львова лиш на те, щоби звідати ся, як і що треба вчити ся. Товариші радили йому, щоби лишився у Львові тай може з другими вчитись. Але він про се й слухати не хотів. Правда, батько би йому дав на удержанє тай мати потай батька не поскупилаб ся якимось крейцаром, але він на жите ві Львові не згодився б ніяким світом! Адже на те записався на юридичний факультет, аби міг дома сидіти. Мав уже того Львова досить у гімназії. Виріс уже з того віку, аби лиш бідувати й мучити ся. Деж би він проміняв жите дома за Львів! Подумати лиш, яка вигода дома. Тай він любить село, а не навидить міського гамору. А про іспит байдуже. Не здавав тепер, то здасть на другий рік. Хібаж мало таких, що тратають курси й літа?! Го, го! Їх досить.

Тільки непокоїла його та думка, як він по кажесть ся дома родичам на очі? Що він їм скаже? Такого сорому годі йому пережити! Не мав відваги сказати родичам правду. Ні за що в світі! Надумався, сказав їм, що здав іспит. Аж при третім іспиті та буцім спізниться з ним і в той спосіб здогонить тепер страчений рік.

Із жартів виставили йому товариші свідоцтво, а йому се піддало думку, що можна би ним успокоїти родичів. Тільки би вистарати ся про підробленє трохи більше схоже на оригінал. Про друк байдуже, його легко дістати, а підписи можна старанно наслідувати. Тай се йому вдало ся, як не можна ліпше.

Які радощі були дома зо Славкового іспиту, про се й нічого розказувати. Мати плакала з радості, але своїм звичаєм у кутику, потайки, щоб ніхто не бачив і не знав про її втіху. А батько тільки й розмови мав, що за те, які широкі, золоті ковніри ждуть його сина. Коли не мав уже кому розказувати, то йшов до малого пастуха Василька тай і його лякав золотими ковнірами, що — бач — як його син буде судією в золотім ковніри, то пераз засадить до криміналу Василька за злодійство. Бідний хлопець бояв ся, бо вже й тепер мав не один іріх на душі.

Та проминув ще один рік, а Славко не міг узяти ся до науки. То ж нічого иншого йому не лишалось, як поздавати другий і третій іспит у той сам спосіб, як перший. Потім казав, що мусить відпочити по праці. Особливо мати на се згодила ся, бо вона все мала його за дитину. Але зо Славком зробила ся тепер велика переміна. Він журился. Гриз ся й журился тяжко днями й ночами. Що з ним станеть ся, який кінець буде з того всього? Отсі питання блимали завсїди в його голові, а він не находив на них відповіди.

А попри те все ніколи не мав часу тай не міг пі до чого взяти ся. Дивував ся, відки другі можуть найти час на науку? Бо й він і його батько так ніби нічого не роблять, отже все не мають часу. Рано, десь коло осьмої години, будила його мати до кави. Потому він уставав, умивав ся, одягав ся тай ішов до саду, бо в хаті прятали. Там сідав на ослоні, порпав ямку й ледви ту працю доконав, мусїв уже їсти другий снідапок. Так обїдав ся, що як би не виїшов на прохід, трохи живота промняти, то не міг би зїсти обїду. Як виходив, то мати наказувала, аби не барив ся, бо обїд застигне.

Ішов недалечко до ліса; заки вернув, було вже полудне таї обід готовий. Обідом так наїдався, що аж робилось йому гидко, не міг на страву подивитись. Жалував дуже тих людей, що доля змусила їх займатись кухарством. Де ж таки? Разураз мати діло з такими гидкими стравами. Вже при обіді знесилювала його сплячка; ледви додержував до кінця. По обідіж лягав зараз у своїй комнатці біля кухні повний, тяжкий та знесилений. Засипляв сном неспокійним, хоробливим. Спав немов запаморочений доти, доки їмость не збудила його до підвечірку. Будився поволи, розплющував очі з трудом, бо повіки наче стали оловом, наче позлипалися. У роті було йому квасно, а в голові шуміло. Довго ще лежав майже без тямки. з тяжкою головою, що не міг її пійак до гори звести. Ціле тіло проїмало якоюсь дивною студенею, немов би обкладав його хтось якоюсь мокрою, заболоченою шматою. Дрож обхоплювала його цілого й доводила його до крайнього здепервованя, до якоїсь скаженої лютости. Піднимався врешті з великим трудом на ноги й найрадше був би назад падав на постіль, щоб заснути по мервецьки. Отже перемагався, бо соромно йому було перед матерю.

Атже вона зовсім не спала по обіді, лагодила для нього підвечірок, а він же би не міг навіть дійти до того підвечірку? Тож ішов, потикаючись. Уся обстановка в хаті кружляла довкола нього, бо діставав заворот голови. Серце в грудях товклося, до знаку, як би чогось перелякався. Сідав до стола й затулював рота долонею. Бо одно, що заєдно збиралось йому на позіханє, а друге, хотів відвернути від родичів свій віддих, горячий та йому самому противний. Голову схилив у долину, щоб родичі не завважали його, якоїсь мари, серди-

того обличчя. Кожде питанє його депервувало. Відповідав від пехотя, коротко, захриплим голосом. А найдужче злостили його розмови батька про золоті ковніри. Не міг здержатись, хоч намагався, від крику на батька, аби дав йому раз із тим спокій. Батько стидав ся й умовкав. Матияж — вона зітхала й журила ся. Та нікому не виявляла своєї гризоти.

По підвечірку була би пора на науку. Коли ж бо Славко не міг прочунятись. Він буцім ходив, буцім говорив, а заєдно спав. Брав ся читати газету, отже й се йому не йшло! Бо одно, що майже дрімав над нею, а друге, не находив там для себе нічого цікавого. Де-ж тут говорити в такім стані про науку! Нераз по підвечірку натирив собі Славко чоло долонями, вимахував руками, ногами, щоби лиш відогнати від себе ті сплячки. І се нічого не помагало! Навіть вода його не відсвіжувала. Коли запхав голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову через кілька хвиль, то й там засне. В такій страшній борбі з самим собою мучив ся аж до вечері. І на диво тепер приходив до себе. Продрюхував ся й веселішав. Але сута вечеря робила своє. Як тільки її доконав, у той же раз збиралось йому на спанє.

„Мабуть я від того такий спячий, що так багато їм“ — розважав собі нераз Славко. Але чи можна инакше? Мати просить, на полумиску стоїть, то чом же не їсти? А вже чоловік не скотина, аби мав досить!

Що по вечери нападала його дрімота, то се для Славка ще й поготів, бо й так усі незабаром лягали. На селі йдуть хутко спати. А він любить село й його звичаї. З вечера засипляв Славко борзо. Однак се спанє переривалось йому зараз по півночі. Тоді будив

ся й тепер зачиняли ся для нього справдішні тортури. Бо не був сплячий ані на волос і коли би тепер не була ніч, але днина, то Славко міг брати ся до всякої роботи. Та се очевидно не було би розумне. Деж товкти ся по ночах і не давати иншим спати? Та зрештою відпадала йому зараз охота до всякої роботи, як тільки зачав роздумувати. Розумієть ся, думав передовсім про себе. Журив ся такою журбою, що трохи не сходив із розуму. Не знав ніяк, що з сього вийде. Найдужче лякав ся того, що йому скажуть родичі, коли довідають ся про все.

Зачинав вірити в чуда. Може він де на якій льотерії виграє, але багато грошей, так із кільканадцять сот тисячів. Тоді все поладив би щасливо. І сю тему оброблював, передумував на всі боки. Се був його ратунок. Таких ратунків придумував більше, бо до ранку далеко. Засипляв над ранком знов і так смашно спав, немов лиш недавно ліг спати. Ціле спання до півночи десь зовсім загирювалось і Славко мусів спати на ново. Через те їмость що дня будила його рано до сніданку. І тепер зачиняла ся знов та сама історія, що й попереднього дня. Тому дивував ся Славко, де инші находять час до якоїсь науки? Хіба ті люде ніколи не їдять, не сплять і не спочивають!

— „Ні! тут щось инше мусить бути“ — роздумував собі Славко. — „Певно инші розумнійші від мене. Їм вистарчить раз прочитати тай уміють. А я йолуп і туман. Де мені брати ся до науки?!“

Від таких думок мав себе за послідного дурня. Уважав себе за гіршого від усякого иншого товариша. Тратив відвагу й охоту до життя.

Вчера одна пригода заставила його читати церковне право. А власне не так пригода, як

пес „льорд“. Сей непосидючий пес, що всюди вродить ся де його не посіяти, прибіг смерком до Славкової комнати, вискочив на стіл і трутив на долівку якісь записки церковного права. Падучи вони відчинили ся й Славко проти своєї волі прочитав там уступ про перешкоду подружя з причини убитя подруга. Прочитав і очам своїм не повірив. Там виразно стояла порада, в який спосіб доконати вбитя подруга, щоби з того зовсім напевно зродила ся перешкода до заключеня нового подружя. Прочитав Славко ще раз дотичний уступ. Так бо й є! Автор радить, хто має вбити, як має вбити, а навіть який намір повинен мати при вчинку. Се Славка дуже зацікавило. Постановив собі, в ліжку по вечери прочитати тих записок більше. Та бояв ся, що котресь із родичів може його зловити при читаню. Зачнуть допитувати ся, що читаєш, на що читаєш тай дуже легко може вийти з сього біда. Можуть родичі довідати ся, що він не поробив іспитів. Бо колиб їх поздавав, то на що сліпає над якимись правничими шпаргалами. Звісна річ, що всяка наука се лишень киї, що за них потім для зменшення болів надають диплом. Тож Славко порадив собі так, що взяв до ліжка опріч тих записок також газету й держав її разом із записками в руках. Як би хто надійшов, то він би вдавав, що читає газету. Запевнивши ся так перед ненадійним нападом, узяв ся до читаня. Читав тепер поради, в який спосіб виконати перелюб із чужою жінкою, щоби з того милого вчинку напевно виникла перешкода до подружя з тою жінкою, розумієть ся по смерти мужа. Найбільше його дивувало те, що майже при всіх тих перешкодах инакше радило церковне право, а инакше австрійське. Не знати, чиєї ради має послухати інтересований?

Як же Славко жалував, що перед першим іспитом не зазірав до сих записок! Він переглядав тільки друковану книжку, а там зовсім инакше стояло. Хто знає, чи ті записки не були би його спонукали до науки. Та тепер уже пропало.

Через те, що не було примусу читати ті записки, то його як раз тягнуло до того читання. Для того й нині ліг до ліжка з книжкою й газетою. Зачав навіть читати. Але стогнане батькове перебивало йому. Бо кілька рази в сусіднім покою що не будь зашелестіло, то Славко лякався й ховав книжку під ковдру, а натомість брався читати газету. Таке безнастанне наслухуване так розривало його увагу, що не міг нічого з прочитаного розуміти. То ж кинув книжку, загасив лампу й старався заснути. Однак батькове стогнане навіяло йому до голови дивні думки.

Доси нераз бажав він собі смерті. Нехай би вона прийшла коли в ночі, як він спить, і забрала його з цього світа. Він же тут не має вже що робити. Тепер же, коли почув, як батько стогне, шибнула йому в голові думка, що далеко би лінше було вмерти його родичам. Обоїм. Атже родичі завсїди відумирають своїх дітей. Коли б їх уже не було на світі, то йому би полекшало. Або би вчився до іспитів, або пішов би хоч каміне товкти. То йому все одно. Нехай би з голоду здихав, лиш коби йому збути ся тої страшної думки: „Що йому скажуть родичі, коли про все довідають ся?!“

Таке йому верзло ся з просонку, як засипляв. Нараз прокинувся й налякався.

— „Якеж у мені звірське самолюбство! Мабуть я вже дурію!“ — подумав Славко й трохи з жалю не заплакав. Бо як він міг бажати,

щоби його мати вмерла?! А вже вона його так любить!

Сон опустив його зовсім. Обертав ся з одного боку на другий. Хоч нудьга його мучила, то однако не світив; за такий довгий час устиг уже до неї звикнути. Всякі думки шибали йому по голові. Думки без звязи, майже горячкові. Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю. Від давна вже поглядав на неї ласим оком. Отже не міг зважити ся навіть на ніякий натяк. У жінці нічого не бачив більше опріч самиці. А знав ближче жінок лишень із розпустного дому. То ж міряв їх тим самим мірилом, що й проститутки. Видів лиш таку ріжницю, що коли проститутки вимагають від мужчини грошей, то всі інші жінки вимагають чогось йому не знаного. Але він би те не міг дати, бо не має. І тут чув себе гіршим над усіх своїх товаришів. Се його робило супроти жінок несміливим.

Навіть пані „жонцова“ Краньцовська не могла додати йому сміливости. Славко бачив, що вона намагаєть ся його зосмілити. Отже приймав її ласкаву мову з якимось переляком. Йому здавало ся, що Краньцовська лишень через помилку говорить йому ласкаві слова. Через те, що не знає його добре. Бо як би пізнала, то не то що не мала би для нього доброго слова, але прогналаб його навіть із перед своїх очей.

Дуже з часта думав про неї, вважав її за найкрасшу жінку. Болюча заздрість обгортала його душу на саму думку, що її мужеві та вольно цілувати ті маленечкі її губки. Про себе ж думав, що він не достойн такої жінки як Краньцовська, бо він гірший від усякого иншого мужчини.

Що до Пазї, то він наче догадував ся, що вона недалеко втекла від звичайної повії, до якої мав сміливість. Одначе не був сього певний. Бо через приставање з проститутками виробив собі переконанє, що всякий почин, і душевний і фізичний, походить від жінки. А такого почину від Пазї не міг добачити ся. Та все таки молода кров і потайне бажанє, — сї дві річи перли Славка непереможною силою до того, щоби приблизити ся до Пазї. Ось нинї пробував ущипнути її в руку або в шию. Але щось його здержувало, не міг зосмілюватись. Тепер роздумав над тим, яким би світом се таки доконати.

Славко був забобонний. Гімназіяльна наука не дала йому ніякого світогляду на житє. Тай він його тоді не потребував. Тепер же, коли задумав жити сьак-так незалежним житєм, вироблював собі той світогляд. Але яке житє, такий світогляд. Дотеперішне житє не дало Славкови розумного досвіду. А якісь неясні відблиски перебутої шкільної науки творили в його голові якесь замішанє, якийсь дивогляд. Між иншим вивчив Славка житєвий досвід, що коли чого дуже тішить ся, то потім стріне його допевне якась немила пригода. Коли надїєть ся, що щось допевне сповнить ся, то воно як раз станеть ся на супір. Колиж натомісь має певність, що щось йому не вдасть ся, то воно як раз обернеть ся на добре. Мабуть дотеперішні його невдачі тай те, що нї до чого не прикладав ся, а про те таки часом удало ся, виробили в нїм таке переконанє. А може що инше. Досить того, що став ся забобонний.

Тож і тепер намагав ся Славко стратити надїю на всяку змогу зблизити ся до Пазї. Був переконаний, що як не мати ме ніякої надїї, то як раз сповнить ся його бажанє. Але

надія його не оставляла, а він журился тим. Серед такої душевної гімнастики заснув над ранком. І знов мати будила його до кави.

На другий сніданок спізнився. Мав подвійну роботу: перше загорнути стару ямку, а потім видовбати й загорнути нову. Старої не викінчував, бо лишило б ся за багато часу. А вільні хвилині його лякали. Бо перед другим сніданком, на його думку, не можлива річ брати ся до якоїсь роботи, зрештою тепер навіть не має до чого, а додбане ямки відгонило від нього всі думки. Думки ж ті в останнім часі були для нього дуже страшні. Се добігав власне другий рік до кінця, кінець його спочинку. Тепер мав поступити до якогось уряду. Родичі на се ждали. Що ж йому робити? Такі думки його замучували. Одинок втеча від них — порпане ямки. Навіть те тяжке, прикре спане по обіді вважав тепер за ратунок від душевної муки.

По другим сніданку пішов Славко, як звичайно, на прохід. Дорога вела круто поміж поля. На сих пісках не могла бути дорога добра. Колеса врізувались у пісок глибоко, дощеві води змивали його місцями й лишали по собі або глибокі вибої або цілі рівчики. Попри дорогу простягала ся глибока, стрімка в низ, дебра, заросла густою травою. Дебра їжила ся місцями колючим ялівцем, а місцями показувала стрепіхаті криві сосни. Вона бігла просто, потім наворачтала в бік, уступаючись перед горбами й пригорбками, оббігала їх докола, тай знов приставала до дороги, що видрапавшись на гору злітала відти стрімко неначе зо стіни.

В однім місці зійшов Славко з дороги в бік на стежку. Зайшов нею аж над дебру й спустив ся в низ. На дні дебри росла трава буйна, висока, бо сюди спливала дощева вода

тай справляла землю. Ще й тепер серединою дебри полишали ся тут і там маленькі ямки, вистелені камінчиками, як останки русла. Славко видрапав ся на протилежну стіну, вийшов на сам беріг дебри й сів під лубин, що ріс на сумежній ниві. Виймив тютюн, крутив папіроси, й курив один за другим. Так багато курив, що вже стидав ся говорити матери, аби йому купувала тютюн, але викрадав гроші від батька й сам купував ті пачки, що виходили йому на звиш купованих матірю. Думав уже навіть узяти ся до люльки так, як його батько, бо тютюн до люльки був дешевший. Пробував навіть курити з батькової люльки. Отже не міг до неї звикнути. У язык пекло, а надто затягав ся мачкою й діставав від того таку гикавку, що тельбухи в животі перевертали ся.

Десь узяв ся гончий пес „льорд“. Прибіг до Славка задиханий з виставленим язиком і лїг біля нього. Се був кудлатий пес, сетер, брудно червоної краски. Його дістав Славко перед роком у дарунку від пані „жонцової“, Крацьцовської. До Крацьцовських ходив Славко в зимі майже що днини грати в карти преферанса. Вониж його сеї гри навчили, бо він доси не вмів ніякої гри в карти.

Крацьцовський був завідателем дібр Воронич. Про нього ходила чутка — яку інтелігенція приймала з насміхом і завистю, а мужики з почестю — що він неслюбний син властительки, баронової. Вона мешкала в добрах свого чоловіка десь на Поділю, а до Воронич не показувала ся ніколи. Щось мусіло лучити Крацьцовського з бароновою, бо як би ні, то вонаб його допевно в обовязку завідателя не держала ані одного дня. Він був податковий п'яниця, але не з тих буденних п'яниць. Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопив ся

вже до п'янства, то пропадав з дому на два-три тижні. Його звали всі „пан жонца“, а її „пані жонцова“ навіть поза очі. Вони були ще люде в силі віку, навіть однолітці. Мали двоє дітей: двох хлопчиків. Одного шестилітнього, а другого дволітнього.

Краньцовські приходили радо до Матчуків через те, що ніде більше не бували, бо жонцова одно, що соромила ся за наліг свого мужа, а друге, її муж мав таку вдачу, що як випив чарку горілки, то зараз його збирало „на вандер“. Годіж їй було в чужім домі наказувати господарям, щоб не показували її чоловікові горілки. А в Матчуків, то все було можна, бо вони як близькі сусіди знали про все. Літом вони мало здібали ся, бо не мали часу зза господарських робіт, за те в зимі дуже часто. Особливо Славко був частим гостем у Краньцовських. Як коли не прийшов, то Краньцовський прибігав і затагував його силоміць. У зимі бував там Славко майже що день, а в літі лиш у неділю. Жонцова була дуже прихильна до Славка й коли він торік сказав раз, що вподобав собі маленького „льорда“, то вона не надумуючись ані хвильки, подарувала йому пса.

Та хоч сей пес був спроваджений відклясь та мав навіть коштувати досить дорого, то однако в Славка зовсім попсував ся. Ходив самопас, мало держав ся хати, а коло дому лиш тільки було з нього признаки, що через нього не міг удержатись ані оден кіт, бо був їх великим ворогом. Зараз роздерав. Се лютило їмость страшенно, але вона перед Славком не зрадила ся про те ані словом. Та при тім мав льорд то до себе, що з'являв ся біля Славка ненадійно, наче з під землі виривав. Отак же й тепер з'явив ся.

Отже Славко на нього не зважав. Сидів, крутив папіроси й курив раз коло разу. При тім як звичайно журился. На другім березі дебри цвила на ниві гречка. Бжолі обліплювали роями її цвіти, а запах меду розстелював ся навкруги. Біля Славка з цвіту лубіну йшов запах, схожий на запах фіялків. А Славко не чув ні запаху меду, ні запаху фіялків, бо курив і курив без перестанку.

Біля нього простирал ся жовтий і синій лубін неначе синя скатерть золотом проткана. Горою рівний мов пристрижений, а боками буйний та густий, що й перепелиці нікуди пропхати ся. Горою цвіт синій і жовтий укривав кождоу гілячку дрібними човенцями в повздовжні рядочки. Понижче вузенькі листочки збігали ся в темно зелені зорі. А сподом висали ширші листки купками, хапали своїми волосинками білий соняшний світ, збирали його в цяточки й побілювали ними свою зелень.

Писала ся рослина для всякого по синій скатерти золотими буквами, що сими краями гостював давно великий неврожай, що білий пісок не здужав хліба родити. Але попередник Крайцовського, якийсь Німець, що арендував Вороничі від баронової, заманив цю рослину — кажуть мужики — десь аж ізза моря, обсадив нею широкі піски й перемінював їх у родючу землю. Від нього навчили ся й мужики сеї штуки.

А Славко сидів біля того письма тай не вмів його прочитати. Сидів безпомічний та трохи не сходив з ума, що загорив диплом на золотий ковчій.

Коли вернув ся Славко на обід, застав уже панотця здорового як дзвін. Він устав сьогодні ранше, чим звичайно та, побіг хутенько до стайні, щоби застати ще Йвана дома. Бояв ся,

щоби не вдалось Іванови втекти в поле без ганьби. Держав панотець свою постанову твердо, щоби як найдовше користувати ся пригодою в лісі. Іван терпить мовчки панотцеву сварку, бо був переконаний, що скоїть ся незабаром щось таке, що сварка перерветь ся.

Се й стало ся незабаром. Склала ся подія, що відобрала панотцеві зброю проти Івана. Зараз на другий тиждень у п'ятницю. Перед полуднем дибав панотець по подвірю, вишпорив по кутках і здавалось йому, будім діло робить. Звичайно вишукав якусь дрібницю й потім чіпляв ся до всіх. Тепер побачив, що одна шибка в стайні збита. Прийшов до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку. Кухарка не знала, бо як тут стала на службу, то вже була шибка збита. Панотець сердив ся, що ніхто нічого не знає, він за все сам мусять дбати. Врешті їмость не втерпіла. Всупереч своєму звичаєви обізвала ся до панотця з острим словом:

— „Прошу тебе, вийди трохи на двір воювати. Як сам нічого не робиш, то хоч другому не заважай!“

Засоромлений панотець уступив ся з кухні, вийшов на двір, але збита шибка стреміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив? Пастух мусять знати. Пустив ся йти до пастуха. Він пас худобу зараз за оборою на перелозі. На плечах мішок, прив'язаний до шиї мотузком. Так одягав ся завжди пастух Василько, чи слота, чи погола. Йому минуло сеї весни дванацять літ.

Панотець побачив його вже з далека. Василько підогнув праву ногу до гори, голову перекривив на лівий бік і скакав на лівій нозі. Все кругом та кругом. При тім бив батою по землі, а за кожним скоком викрикував: „Гоп! гоп! гоп!“

Заки панотець зайшов до Василя, надібав по дорозі красу корову. Пасла ся на пасівнику одинцем на яких п'ятдесят кроків від решти худоби. Зараз біля конюшини. Могла кожної хвилі забігти в конюшину й наробити шкоди. Панотець забув про шибку. Що се за корова? що вона тут робить? Зачав розмову з Васильком. Але мусіли оба кричати, аби се-бе могли порозуміти, бо говорили на віддаль:

— „Чому корову не наженеш?“

Василько застановив свої підскоки й налагодив ся тікати. Привик, що як хто з домашніх що від нього хоче, то набезпешне буде битий.

— „Ти оглух? Чому корову, кажу, не наженеш?“

— „Котру?“

— „А отсю красу!“

Намість відповіді, зачав Василько плакати. Віщував, що бійка неминуча. Ще не знав своєї провини, але міркував, що вже якась та найдеть ся. Може за те, що землю бє батогом, бо то гріх!

— „Та чого ревеш? Нажени корову!“

— „Я не годен її нагнати“ — кричав Василько плачучи — „бо вона дуже бігає тай бє мене. Вона що днини так: рано й сполудня“.

От як. подумав панотець. А Йван нічого не видить. Я сам мушу всього дідздріти, всього допильнувати.

Розмова з Васильком ішла далі:

— „Та якої стилі матері ревеш?!“

— „Бо я не годен собі з нею ради дати“.

— „Заткай ся вже раз; я її сам нажену“.

Так говорив панотець, але надумав ся инакше. Постановив займити ту корову: Загнати її до своєї стайні, нехай той, чія вона, запла-тить кару.

Але корова не Василько: Вона не бояла ся панотця. Правда, вступила ся перед ним, та не до стайні, лиш просто в конюшину. Панотець за нею, вона далі. Пасеть ся, толочить, робить шкоду.

Саме вертає Славко з проходу. Узялись оба гнати. Та бо біда, що корова має роги тай хвіст. Рогом може пробити, а хвостом як-би ляпнула по очах, то світа божого не вздриш, а сліз не вгамуєш. Забігали кругом неї то відси то відти, а вона брила все далі в конюшину. Десь узяв ся льорд, як із землі виріс. До разу порозумів, що треба виконати напад на спільного ворога: скочив до корови й загавкав. Краса корова зміркувала, хто з сих трьох найнебезпечніший, фукнула тай справила роги просто на собаку: або вступись або смерть твоя! Льорд волів вибрати першу тактику; загнув хвіст під себе й кинув ся до Славка за підмогою. Короваж завзяла ся на собаку, бігла за ним далі. Якеж було її здивованє, коли побачила нараз пяти всіх трьох своїх ворогів. Та не переслідувала їх, лиш зачала зараз пожиткувати здобутки своєї побіди; пасла ся спокійно на конюшині.

Отже битва ще не була скінчена: Коровачі вороги дістали нову поміч. Зараз за дорогою орав кривий мужик. Він уже від перше стримав коні тай приглядає ся цікаво тій битві. Колиж тепер переконав ся, що корова побідила вже зовсім своїх противників, прийшов їм на підмогу. Се був високий мужик, що мав праву ногу скривлену в коліні до середини. Як ішов, то писав нею півколесо, достоту як шиверного корова. Через те подавав ся все на правий бік і йшов зовсім поволи. Лице в нього якесь побабчене, а заріст на лиці дуже слабий. Вуса короткі, наче промикані, а на бороді

видніли ся купки волосу лиш по бородавках. А їх було досить на виду. Сей мужик зайшов із заду до корови, зловив її за ріг, здоймив із себе ремінний поясок, прив'язав його корові до рога: Прошу, ведіть. На се діло не найшов ся охочий. Тож просили його, аби він сам повів. Та мужик не хотів. А чому? Бо там може бути на подвірю їмость або кухарка, а йому стидно без ремінця. Як же йти розперезаному? Правда, він мав на собі лиш сорочку й нагавиці, але в ремінці, то так як у кожусі. Коли ж здойме ремінець, то чується немов голій. Нехай же поженуть корову самі, а ремінець йому відоплюють. Він буде ждати коло плуга, а для закриття свого сорому підперезеться тимчасом перевеслом із житної соломи. Там у нього коло плуга на возі солома.

Треба було великої просьби й панотцевої поваги, щоби спонукати мужика, аби повів корову розперезаний. Пристав, але під вимовою, що Славко побіжить наперед тай зарядить, аби на подвірю не було й живої душі. Побіг Славко, а за ним льорд на ввипередки. Добре стало ся, бо по дворі крутила ся чогось Пазя. Славко сказав їй уступити ся. А як вона довідала ся, для чого, то сховала ся до саду тай дивила ся крізь пліт. Умлівала зо сміху, як побачила мужика розперезаного.

Панотець підгонив корову з заду, аби борше йшла. Як роги в добрих руках, то хвоста не страшно. Прив'язали корову до жолоба в стайні. А як мужик одяг ся в ремінець, то аж лекше відотхнув: Неначе на світ народив ся. Попросив ще панотець мужика, аби пішов до війта. Нехай приїде зараз отаксувати шкоду. Ще мужик не вийшов зо стайні, як панотець завернув його назад і зачав із ним таку розмову:

— „Ти хто?“

— „То панотець мене не знають? Та ж я служив у панотця за пастуха“.

— „Брешеш! У мене не було кривого пастуха“.

— „Я ще тоді не був кривий, то вже двадцять літ минуло. Де, де! Мені тоді було всього дванадцять рік. Я служив у панотця п'ять рік“.

Панотець витріщив на нього очі. Мусів добре витріщитись, бо позирав на кривого з долини до гори. Думав-думав, а врешті нагадав.

— „Ага! То ти Петро Оскомюк?“

— „Той самий!“

— „А ти, злодію! Та ти шпуряв за коровами камінєм“.

Потім поясняв Славкови:

— „Не хотіло ся псявірі бігати за коровою, а він каменем! Лінував ся встати. Сидить тай книжку читає, а в корову каменем. Ударив тільки корову тай скинула теля. Такий воріг!“

Тепер обернув ся знов до Петра тай карттав його далі:

— „За таке теля були би мені заплатили Жиди набезпешне п'ятку. З зажмуреними очима! А ти тото збавив. Він сидить тай книжку читає. Який мені тут читарник узяв ся! Чикай, чикай! дам я тобі книжки читати! Але скажи мені, чого ти шпуряв акурат до тільки корови. Га? Чого?“

Дарма, що ремінець мав на собі, отже таки мусів Петро соромитись. А навіть не міг очей спустити в долину, бо як спустив, то дивив ся просто на панотця. Стояв такий високий, кривий нездара, крутив головою на всі боки тай щось мимрив під носом. Пробував боронити ся тим, що йому панотець обтягнув із платні за те теля. Але така оборона Петрови нічого не помогла, а панотцеві додала ще вогню.

— „Я тебе не питаю ся, чи тобі хто обтягав з платні за теля, лиш я тебе питаю ся, чого ти кидав каменем до тільної корови? Ну, та вже шпуривсь раз, але на що було далі шпуряти? Колиж бо він одним разом не контентував ся. Доти шпуряв, доти бив, аж доки не зопсував худобини!“

— „Бігме, я лиш раз“ — божив ся Петро.

— „Брешеш! Від одного удару не скинула би корова теляти. Але я тебе питаю ся, чого ти шпуряв камінєм акурат до тільної корови? Чого не до ялівки, але таки конешно до тільної корови. Кажи, чого?!“

— „Та я не тямлю, то вже двацять літ...“ просив ся Петро.

— „Не тямиш? Ти вже забув? А я тобі скажу, чого. Навмисне, аби мені шкоду зробити. Іншої худобини ти не годен був забити. Е! як би ти був годен, був бись мені всю худобу перебив! Але ти собі певне так гадав: чикай — каже — вдарю тільну корову в лівий бік та нехай йому хоч теля скине!“

Петро аж почервонів із сорому. Тай Славкови було ніяково. Щоби перервати ту сварку, нагадав батькови про війта. Панотець уже забув про се зовсім. Тай на що йому тепер війта? Уже зігнав свою сварку на Петрі тай на передполудне має досить. Але вже зачав, треба кінчити.

Петро сам без ніякої просьби пустив ся йти до війта. Радий, що вирвав ся зі стайні. Хоч кривий, отже так хутко шкатульгав, що трохи не біг.

Панотець хвалив ся перед сином, як то ніхто не дбає за господарством, як він усе сам мусить доглянути та яка то праця. Ніколи не має часу, боїть ся навіть до міста поїхати, бо

без нього тут би все пропало. Славко завважав, що батько буже тішить ся з сеї пригоди.

Заки Петро ще встиг дійти до війта, то Іван уже вернув із поля. Панотець привитав його сваркою. Сам він, панотець, мусів загонити корову, що вже ціле дїто робить шкоду в його конюшинї. Допевне Іван у змові з тим злодієм, коли не хотїв тої корови займати.

— „Котра корова?“ — запитав ся Іван.

— „Не видиш котра? Ади отся, привязана!“

Іван стис плечима. — „Таже се наша корова: „красулька“. Панотець не пізнають своїє худоби?“

Панотця наче не було в стайни, хутенько подріботав до хати. За ним ступав широкими кроками його син. У своїй думці мав таке переконанє, що як би його батько не був так дуже тішив ся з сеї пригоди, то вона була би для нього щасливійше скінчилась.

У такий спосіб висвободив ся на тепер Іван від сварки тай міг своїм давним звичаєм сам догонювати панотцеві.

Ледви засїли до обїду, дала кухарка знати, що війт чекає на панотця. Він таки зараз зачав перечити ся з Пазею, чого війт приходить тоді до нього, як він обїдає. Чи не може найти собі догіднійшого часу? Хиба навмисне на те приходить тепер, аби не дати йому ззїсти обїду. Гадав панотець, що хоч хвильку буде мати спокою, аби хоч спокійно ззїсти. Та де там! Війт навмисне вичекав тої пори, як дадуть обїд на стіл. Допевне ждав у кухни на ту пору.

— „Я цілий день працюю як чорний вїл“ — хвалив ся панотець — „всього мушу сам доглянути, та хотїв бим хоч трохи спочити при обїді“.

— „Іди вже до кухні, чого стоїш?“ — сказала їмость до кухарки. Вона так хотїла запитькати панотця. Як не буде перед очима Пазї, то не буде на кого сварити. Але хоч Пазя вийшла, то панотець не вгавав. Він же навіть не ляже по обідї через війта. А лягти потребує конче, бо дуже змучений. Їмость уже піднімала ся обовязку відрядити війта, нехай би прийшов у вечір. Та бо показало ся, що панотець має якесь дуже важне діло до війта. Мусить його зараз полагодити, бо як ні, то буде за пізно. Показало ся, що то лиш така лиха доля сьогодні в панотця, що йому не доведеть ся зазнати спочинку.

По обідї пішов панотець до своєї канцелярії й закликав війта до середини. Війт був один із молодших господарів, що ще держали ся народного строю в одязї. Бо більша часть сих господарів носилась уже по міському. Вони купували всяке дешеве дрантє в місті, зношену одїж цивільну або військову. В горячіж дни при роботї ходили лиш у сорочці й нагавицях. Волосє також стригли по міському, коротко. Сю зміну звичаїв спричилило те, що Вороничі були положені поблизу міста й те, що надмір людности шукав зарібку в Прусах і Америці. Війт же держав ся давних звичаїв, бо се було признакою багатства. Носив довге волосє, а одягав ся в чорний сїрак і в прості чоботи. Він був великий прихильник панотця, бо перебрав іще по своїм батькови уряд старшого брата й паламаря, а попри те був з вибору церковним комітетом.

Панотець казав йому сїсти на крісло, а сам сїв на отоманї тай мовчав. Дрімота обхопила його цілого так, що аж мусїв чоло морщити, аби задержати розплющені повіки.

— „Панотець щось мене потребували?“ — запитав ся вїйт.

— „Я? На що?“

— „Таж панотець кликали мене“.

— „Коли? Я тебе не кликав“.

— „А до мене вступав Петро Оскомюк“ — дивував ся вїйт — „казав, що панотець кличуть“.

— „А він чого кривий?“ — запитав ся панотець майже з просонку, бо сон уже його переміг.

— „От не скажу. Він вже давно вкалічів“.

Панотець нараз прочунав ся: „Як то не знаєш? А тиж що за вїйт?!“

Устав з отомани, зачав ходити дрібно по канцелярії, а на вїйта сварив. Бо певно вїйт знає, лиш не хоче сказати. Вони всі в змові: Таке злодійське село. До тепер гадав, що хоч вїйт порядний. Але видко, що в цілім селі нема кому вірити.

Бігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папері тріпали ся на бюрку. Одна картка ось-ось тай полетить на землю. Вїйт обережно зловив її в обі долоні, бо своїми грубими костистими пальцями не міг би такої тоненької річи вдержати: Вона би примкнула ся крізь пальці тай полетілаб на землю. А вїйт знав уже з досвіду, що з гладкого помосту легше зняти корець збіжа, як таку картку. Ти її гладь-гладь пальцями тай не вхопиш. Хотівши її допевне спіймати, треба зачепити її на самій середині нігтями так, як каня курятко бере в шпони, потім треба ту картку зімняти, аж тоді можна вже її піднести. Але письменні не люблять, як їм подають зімняті картки. З такої то причини взяв вїйт картку в обі долоні тай злегонька, обережно, аби не потовклась, поставив її на бюрку на

самім верху. Панотець заздрів сю війтову роботу. Зараз межі ними счинила ся така бе-сїда :

— „Ти на що тото рушаєш?“

— „Я бояв ся, панотче, аби воно не впало на землю“.

— „А щож воно тобі заважає? Нехай би падало, тобі жура? А ти знаєш, що то за картка?“

— „А відкиж мені знати? Я не письменний“.

— „То я тобі скажу, що то за картка. То метрики. Як хто родить ся або женить ся або вмирає, то я собі пишу на таких картках, а потім перетягаю до метрики. А як ти мені ту картку переставив з одного місця на друге, то я тепер не знаю, до котрої книжки вписати. За се я можу підпасти у велику кару. Ти знаєш тото?“

Війт аж попопотнів зо страху. Просив панотця, щоби йому вибачити. Він же не зробив се навмисне.

— „Ага! Не навмисне“ — підхопив урадуваний панотець. — „Як би не навмисне, то чого би ти акурат чіпляв ся сеї картки? Чому би тобі не переставити отсю грубу книжку? Але ти акурат береш ся до тих карток, що мені їх треба до метриків. Певне гадаєш собі: Чекай, попе! я тобі сесе помішаю, то або стра-тиш кілька день, заки ті картки до ладу дове-деш, або підпадеш під велику кару“.

Війт кляв ся, божив ся, присягав ся, що зовсім не свідомий таких злих намірів. Але то нічого не помагало.

— „Хтось тебе мусів того навчити або та-ки певне хтось намовив. Скажи мені, хто тебе намовив до сього“.

— „Війт кляв ся, що ніхто.

— „Не хочеш сказати, хто намовив? А я тобі скажу, чому ти не хочеш сказати? Бо ти певне сам ходив до когось звідатись, яким би чином заподіяти мені яке лихо“.

Таку розмову провадив панотець із війтом. Війт забув навіть допитувати ся, чого його панотець кликав. Лиш позирав крадьки на двері, як би їх справно відчинити. На горі своє та на біду не вмів відчинювати тих замків у панотцевій канцелярії. Але небезпека додає відваги. Тож війт ухопив клямку в свої жилаві руки. Тягнув її д собі. Колиж двері не відчинялись, то він тручав її від себе. Отже й се не помагало. Тоді війт із усеї сили крутив її на право.

— „Ти чого причепив ся до дверей? Наважив ся поломити?“

— „Не можу відчинити“ — відповів війт тай не переставав крутити замку. Але тепер крутив уже на ліво. — „Душно дуже!“ По сім слові скрутив війт іще раз клямку на ліво, сїпнув двері д собі, а вони з великим лоском відчинились.

Як ішов війт до дому, то панотець його провожав. Геть аж на дорогу. Супровожав війта без шапки, простоволосий. Один космик гирі зсунув ся йому аж на плече, а частинка лисини показала ся на світ як сніг біленька. Але він на те не зважав. Ступав за війтом слідом, трохи на п'яти не наступав, а все допитував ся з чієї намови хотів війт йому картки помішати?

А коли вернув ся до канцелярії, був зовсім собою довольний тай заліг на отомані, щоби спочити, доки не збудять до підвечірку.

III.

У неділю по обіді, ще Славко не встиг лягти, як на плебанію прийшла пані Краньцовська. Се була білявка майже вісім літ старша від Славка. Отже про те була гарна. Саме була в тім віці, коли жіноча сила й принадність стоїть на місці. Ростом середня, може навіть занадто утла, зовсім не визначала ся повними й круглими формами тіла, які є так часто признакою білявок. Подовгастого обличчя, з носом по середині трохи горбатеньким. Питомою їй принадою було густе, буйне, золотаве волосє та незвичайно маленький ротик. Її губки майже мусіли стискатись у маленький кружочок, щоб могли змістити ся навкруг мацісінького ротика.

Вона була дуже заклопотана. Оправдувалась і звиняла ся кілька разів, що зосмілила ся непокоїти Матчуків у такій незвичайній порі. Але панотець просив її сідати та трохи не бігав докола неї вихилясом, упевняючи, що вона робить їм велику приємність своїми відвідинами. Адже сусідська річ — усе без церемонії. На діліж не доконче був панотець довольний приходом Краньцовської, бо вона задля сварки не була пригожа, а в спаню заважати заважала.

Розмовляли по польськи. Панотець калічив польську мову немилосерно. Говорив українські слова, намагав ся лиш виговорювати їх на польський лад, наскільки дозволяв на такий виговір його рот, звичний до вкраїнської мови. Найдужче мучив ся звуком: **л**, бо ані тни не міг вимовити його на кінці слова. Помагав собі тим, що міняв той звук на: **ль** і говорив: „ходзіль, робіль, сталь сен.“ Також дуже догідну вимову вишукав собі на признаку польської

мови накопичування скрицялячих голосів. Не під силу приходилось йому взяти відразу такі голоси на язик, тож для мелодійности додавав іще звук *и* тай говорив: *ишчшеґла* намість: *стшеґла*.

Краньцовська жалувала ся на чоловіка. Він знов нині пішов „на вандер“. Рано поїхала з ним до косцьола, а він у місті втік від неї. Лишив її на бричці мов дурну. Та їй би про се байдуже, бо вже по житних жнивах, дасть собі раду й сама. Тільки лякає її те, що чоловік має гроші при собі. Взяв щось п'ятьсот корон. На безпешно пропів все. Кілька рази постановляла собі не дати йому ані феника більше. Отже він завсїди від неї якось вигулив. Так і тепер. Уже довгий час справував ся без нїякої догани: не пив, господарив. Сьогодні сказав їй, що має післати рату за штучні погної. Написав навіть поштовий переказ на ті гроші. Отож не диво, що повірила йому. Та як тільки приїхали до міста, він вискочив із брички й сповістив її, що має тут довшу орудку, нехай же вона вертає сама до дому. Розумієть ся, вона вже й до косцьола не ходила. Хоча знає, де він зайшов, та заманити його не потрафить до дому: Він її не послухає. Вона ж не може счинати авантур по корчмах, бо соромно їй перед людьми, для того прийшла просити, чи би пан Славко не був ласкав потрудити ся з нею до міста. Її чоловік стидати меть ся Славка тай верне з ним до дому. Просить вибачіння, що зосміливила ся так непокоїти пана Славка, але її голови чіпляєть ся просто розпука, коли подумає, кілька грошей запроторить її чоловік.

— „Може мати му змогу віддячити вам“ — сказала до Славка всіміхаючись жалісливо.

Годі було не послухати. Тож Славко, хоч нерадо, та потяг ся заспаний до своєї комнати й там із грубша причепурился, як міг. Щастє, що обголив ся сьогодні рано, а то був би їхав до міста немов ведмідь зарослий.

Панотець на radoшах, що так хутко спекав ся гостя з дому, підвів їх аж на дорогу. Там стояла крита осклена повозка тай блищала на сонци, аж очі слїпила. Краньцовська поясняла, що навмисне взяла криту повозку, бо одзо, що на дворі спека й порохи, а друге, що чоловік її може бути п'яний та счинить ся здвиг людей докола воза, колиб так на виду їхав. Ще й за фірмана сказала, що волїла би, як би він їхав у звичайній народній одежі. Але в сих людей такий дивний звичай, що вони думають, буцїм вуланська голуба блюзка з блищачими гудзиками краще їх зодягає, чим сїрак. Фірман, Антін, порозумівши, що вона говорить, усміхнув ся згорда.

Як лиш повозка рушила, стратила доразу панї Краньцовська сумний настрій. Зачала Славкови докоряти за те, що він тепер ніколи в них не буває. Дуже великий з нього самолюб. Бо коли зимовою порою нудьгував, то тоді приходив до них, а тепер не хоче. Повинен тямити, що й другим скушно. Хоч се булоб йому й не мило, то все таки огляд на других повинен йому наказати обмежити трохи своє самолюбство та відвідати хоч на хвилинку тих, що скучають.

Славко розумів сю бесїду зовсїм дословно. Не важив ся доглупатись у нїї якоїсь укритої думки. Для того лиш виправдував ся, що не мав коли. Одначе попри те він мав иншу муку. Силував ся вдержатись у „добрім тонї“. Намість слухати й розуміти, що вона йому говорить, то він випростовував ся, щоби занадто

не розперати ся, хапав ся рукою за крават, чи не пересунув ся на один бік. Нарешті з переляком почув, що щось його дуже кінець носа свербить. Із поспіхом ухопив платинку тай натирив ніс аж до болю.

Краньцовська ж докоряла йому далі. Певне, говорила, вона не може мати претенсії на ввагу мужчин таких молодих як Славко, бо вже за стара, але за те постарала ся для свого синка, Мундзя, про французьку молоду бону. Тим то думає, що Славко зацікавить ся хоч тою Французкою та через те відвідає й Краньцовську. Повторяла кілька рази, що вона для Славка за стара. Хотіла його тим спонукати до відповіді компліментом, що не вважає її такою старою. Та годі їй було й сього добити ся. Він сидів туманом та зиркав на неї вовком. Як при кожній жінці, так і при ній пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасти лиш лупанєм очей і сумом. Бо для Краньцовської почував Славко вже від давна приязнь, майже любов. Тих безсонних ночей він про неї мріяв. Нераз обвивала й тиснула йому серце гадюкою сама думка, що Краньцовський виціловує ті мацісінські губки. Але він тремтів навіть перед самою можливістю її здогаду, що він та зважив ся коли небудь думати про неї що небудь. Се не була несміливість молодого хлопця, але було се переконанє людини про свою негодячість.

За той час із білих пісків зіхали вони на твердшу дорогу. Тут складники землі змінили ся. Ниви всипані густісінько вапняними камінчиками, а пісок із грубим додатком глини робив вражінє чорнозему. Таку землю називають тутешні мужики „ромушиною“. Жито на ній вимерзає, за те як справлена, родить пшеницю. Горох удаєть ся дуже добре, а лубин не

хоче родити. Дорога по такій землі тверда як на гостинці і зовсім біла від вапна. Тільки, що дощі її також змивають. Робить ся колія для коліс глибока, а серединою лишаєть ся високий поріг. По сій дорозі їхали поволи, бо Краньцовська мала страх перед тим порогом. Вона поглянувши крізь шибку сказала:

— „Подивіть ся, які прекрасні чічки. Ви не знаєте, як вони звуть ся?“

Славко виглянув і побачив при дорозі не-
наче засажені густо чічки з рожевими голов-
ками. Найгарнійше в них було те, що вони
тулили ся в кругленькі чудові китиці. Славко,
розумієть ся, не знав, що воно таке. Вони спу-
стили вікна й гукали на Антона. Він спинив
коні. Довідавши ся, чого від нього хотять, зди-
вував ся, як можна се не знати, відповів: „бу-
рян, хопта“ — тай пігнав коні далі.

А ті чічки росли тепер і на тім гребени,
що йшов поміж колеса. Їх подовгаті листочки,
що густо вкривали ціле біло, подобали на
листе еспарзети. Чим далі їхали, тим більше
стрічали тої рослини. Вона росла й дожидала
Німця. Чей зявить ся та випробує її придат-
ність і зачне культивувати її хоч на пашу для
худоби на сих землях.

А ось уже гостинець. Хоч відси далеко
більша половина дороги, то переїдуть її борше,
аніж переїхали дотеперішню. Краньцовська ви-
питувала тепер Славка, що він робить цілими
днями. Не знав, що їй відповісти. Ах певне
він — догадувала ся Краньцовська — бавить
ся з сільськими дівчатами або молодичками.
З сими безпечнійше, бо дівчата вже надто ро-
зумні поробили ся. Можна напитати собі кло-
поту. Краньцовська мала на думці процеси за
аліментацію неслюбних дітей. Бо на се воро-
ницькі дівчата справді від якогось часу зро-

били ся дуже розумні. В селі розповідали собі голосно про такі дві дівки, що в службі найшли собі навмисне з господарями діти, дістали місячну платню на їх удержанє, а самі пішли до Львова в мамки.

Славко присягав ся, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве. Нехай не таїть ся з тим, вона дає слово, що нікому не скаже. Та Славко таки не признавав ся, бо не мав до чого.

Серед такої розмови приїхали до міста Х. Се — повітове місто, осідок староства й окружного суду й гімназії. Одно з більших галицьких міст близько Львова. Через те в середині міста стояли двоповерхові камениці тай чистота була до певної міри збережена. Та за те по краях міста, стояли нужденні хатки, деякі гірші як на селі. На самій границі міста, відки надїхала Краньцовська, стояла величезна корчма з заїздом. Ся корчма причислювалась як приналежна до села Підшвів. Оплата проїзду тут була дешевша, а через те й усі напитки дешевші. З сеї причини всі, що їхали в сей бік із торгу, ставали коло сеї корчми та вступали ще на чарочку. Отакі то гості приїздили сю корчму „вигодою“. Біля сеї вигоди казала Краньцовська здержати повозку тай попросила Славка, щоби вступив до неї. Славкові полекшало на серці. Він уже заздалегідь журился, як він зайде до реставрації або каварні. Там же мусять сидіти самі якісь високі радники, великі пани, або ще й мара знає хто. Якже він допитувати меть ся в сих панів про Краньцовського? А тут на вигоді байдуже! Запитаєть ся першого-ліпшого з краю.

Біля „вигоди“ не стояла ніяка проїзжа фіра, бо сьогодні не був торговий день. Уже

в сїнях дослухав ся Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці. Коли ввійшов до середини, до величезної хати, не було там нікого чужого, лиш за „шицквасом“ сидів молодий, пейсатий Жидок. На ліво провадили двері до другої комнати тай відти саме несла ся та музика. Половина дверей до тої комнати була відхилена. Славко заглянув туди. Зараз за одвірком стояв якийсь чоловік у солом'янім капелюсі без дна. Чуприна їжила ся до гори. В того чоловіка тільки видно було, що синій ніс і заросле лице. Очей ані чола не можна було доглянутись. Славко перехилив ся далі через двері й назирив дві бабі в червоних хустках. Одна з них плескала в долоні до такту музиці. Ще один крок і Славко побачив Краньцовського. На лаві під стіною червоний як грань Краньцовський танцював. Властиво скакав, але через те, що при тім грала скрипка, то се мусів бути танець. Скакав, підтрясав ся, вигинав ся, а при тім перекривлював лице на всякі способи. Англез на нїм помнятий, місцями побілений, ліва пола зовсім віддерта. На голові якась військова шапка без дашка так захляпана болотом, що не пізнати було, чи вона з улана, чи з піхотинця. У куті під печею сидів на кріслі Іван, скрипник, таки з Воронич. Він не держав скрипку під бородою, але на рамени, а рамя спер на ліву ногу. Тай так цигикав. Сей спосіб держання скрипки, видко, був для нього дуже вигідний. Таким способом міг грати довгий час не вгаваючи, без відпочинку. Ті дві бабі, що стояли перед Краньцовським, були для Славка зовсім незнакомі.

На малім круглім столі, що стояв під вікном, і на долівці, валяли ся склянки від пива.

Долівка під столом і біля стола була мокра й воналя на всю хату простою горівкою.

Славкови зробило ся ніяково. Де ж таки! Він знав Краньцовського за дуже статочного чоловіка. Нераз завидував йому панських манер і такту. А тепер бачить його в такім страшнім стані! Здавало ся Славкови, що як Краньцовський його пізнає, то вмере зі стиду. Чи не ліпше б було — подумав Славко — вернути ся загоді непоміченим, щоби не стати ся причиною такої великої прикрости для Краньцовського. Бо хоч Славко та його домашні знали про наліг Краньцовського, то нікому й через думку не промайнуло, що він може так забутись.

Та коли Славко так вагував ся, Краньцовський пізнав його. Нараз зіскочив з лавки, побіг до Славка й зачав його обнимати й цілувати. Сливив його паним ротом, а подихом алькоголю душив. Потім обернув ся до скрипника тай почаствував його простацькою лайкою :

— „А ти,, чому не перестанеш грати, коли видиш, що панич прийшли?“

Скрипник перервав гру тай оправдував ся, що не завважав панича.

Тоді Краньцовський обернув ся знов до Славка тай пояснював йому, з якої нагоди взяв ся танцювати. Сей танець ішов об заклад, чи Краньцовський паний, чи ні. Бо як би паний, то би впав із лавки. Заложились о пять фляшок пива й пів кварти горівки. Краньцовський очевидно виграв. Отже з тої втіхи хоче сам заплатити. Ледви крикнув: „Шльомку!“ вже Жидок указав ся з напитками.

— „Пий, щоби-сь аж ригав!“ — обізвав ся Краньцовський до зарослого чоловіка, що в капелюсі без дна. Схопив його за руки й грим-

нув кулаком у шию. Зарослий чоловік аж подав ся наперед тай обрушив ся на Краньцовського:

— „Не бий, пане, бо болить!“

Краньцовський зняв свою заболочену шапку тай сказав по польськи:

— „Пшепрашам ясьне вельможнеґо пана!“

Потім говорив до Славка:

— „Я поміняв ся з колеґою сього пана за шапки, а з ним хочу поміняти ся за анґлез. Скидай свою бунду!“ — крикнув на зарослого чоловіка. Тепер Славко приглянув ся, що то за бунда. Се було якесь руде сукно, місцями попрориване, а з тих прогалин звисали жмути брудної бавовни. По боках була ся бунда позпивана білим шпаґатом. Одначе очи виділи, що не будь той чоловік підперезаний мотузком, то ся бунда була би з нього злетіла зараз. А все таки він не хотів міняти ся за анґлез.

— „Йому жаль за нуждою, бо вона там добре вигріваєть ся“ — сказав Краньцовський. Приступив до зарослого чоловіка й раз-два! здер із нього ту бунду. Вона постелила ся по долівці такою купою лахмітя, що ніхто з посторонніх не вгадав би, чим те лахміте було перед хвилькою. Зарослий чоловік лишив ся майже голий. Сорочка, чорна як каглянка, дірава як сак, одної штанки бракувало від коліна, а друга з боку зовсім роздерта. Краньцовський крикнув на Шльомка й казав подати одіж. „Бо ясьне пан соромить ся перед сими дамаґми в такій ґардеробі“ — сказав до Шльомка. Потім узяв оброслого чоловіка за плече й обертав ним на всі боки. Жидок, видко, вже був звичний до такої забави, він знав з гори її перебіг, бо не барив ся зовсім із одежею. Одягли зарослого чоловіка в якісь старі штани й довгу загортку.

— „Але се ще нехрещене!“ — обізвав ся Краньцовський. Ухопив із стола фляшку горівки й вилляв оброслому за ковнір. Він лиш трохи вигнув ся, але не сказав ані слова. Тільки баби кричали, що шкода горівки. Та Краньцовський потішив, що буде друга, бо він ставляє новий заклад. Пє фляшку пива без склянки, а як одним душком не випє, то поставить літру горівки. Хто має поставити, як би Краньцовський випив, на се не було вимови. Узяв фляшку пива зі стола тай пив. Очи йому вийшли на верх, а жили на лиці аж посинїли.

— „Програв! Шльомку! літра житнівки!“ — Краньцовський сїв на крісло біля стола тай віддихав ся. Віддихавшись, узяв Славка за руку й силоміць посадив на крісло. Казав і иншим сїдати. Потім нагадав собі, що післав був Жида до міста по фляшку коняку. Коняк дійсно був; Жидок розпечатав фляшку таки при них.

— „А се мої коханки“ — сказав до Славка, показуючи на баби „одну відступаю вам. Гандзю! присунь ся ближче до панича, додай йому вогню, не видиш, який він смутний?“

Гандзя в пересуненій на бік червоній хустці присунула ся з кріслом близько до Славка, притиснула ся до нього та трохи не сїла йому на колїна. Але Славко не був сумний; він із дива не міг прийти до себе. Все, що до тепер круг нього діяло ся, видїв неначе з просонку.

Краньцовський тимчасом обернув ся до зарослого:

— „А ти, ясне панє, Іванку жидівський, чому не пєш? Пий, бо бю!“ — Зарослий заплющив зовсім свої маленькі, закислі очи, розтворив рот і показав два чорні зуби. Се був його смїх. Такі жарти він собі хвалив, натомисть бить кулаком у шию не навидїв.

Славко нарешті отямив ся. Говорив Кра^нцьовському, щоби їхав до дому, його паня жде перед корчмою з повозкою. Але Кра^нцьовський і слухати не хотів. Нехай паня їде, вони ж оба лишать ся тут. Зараз Іван їм заграє, а вони будуть танцювати з коханками. Потім підуть до міста, він замовить у каварни сепаратку. То тож буде забава. І силував Славка пити коняк. Славко вже був рад якось утекти відсіля. Та на се не було способу. З одного боку держав його Кра^нцьовський, а з другого Гандзя. Вона зачала вже на добре примилюватись. Але Славко сидів похнюплений, не мав відваги навіть поглянути, яка та Гандзя з обличя. Кра^нцьовський присилював Славка випити чарку коняку тай припрошував далі:

— „Як мене любите, то випєте ще один“.

Славко щиро відпрошував ся. Тоді Кра^нцьовський його цілував і немилосерно щипав. Славко вертів ся з болю та трохи не кричав. Кра^нцьовський щипав його з любощів та зовсім не мав наміру заподіяти йому болю, тільки задурманений алькоголем загірив уже міру в руках. Він щипав і других своїх сусідів, але їх шкіра не відчувала болю. Коли й се не захоатило Славка до питя, то Кра^нцьовський заявив, що хоче з ним запити собі „на ти“. Бідолашний Славко просив ся, щоби хоч пустив його на двір дати знати пані, нехай дурно не жде. Але Кра^нцьовський не хотів ні на що дозволити перед тим, заки Славко не випе з ним „на ти“. Налляв дві чарки коняку тай наказав, щоби всі інші співали „многая літа“, а вони оба будуть пити.

Ще не зачав ся спів, як у дверях появила ся Кра^нцьовська. Кра^нцьовський витріщив на неї здивовані очі, а коли допевнив ся, що се дійсно вона, вихопив ся на лавку так справно

мов кіт і крізь відчинене вікно вискочив на двір. Славко був вольний.

Коли сідали обоє до повозки, запитала ся Краньцовська:

— „Чи я вас визволила з неволі, чи може лиш попсоувала милу забаву?“

Славко впевняв, що вона визволила його з неволі. Тай зявила ся в сам раз, бо инакше мусів би ще пити. Мав би тепер біль голови.

— „Ой! шож би мені тоді ваша мамця сказала, як би довідалась, що через мене болить головка її пестія?“

Подивила ся Славкови миленько в очі, потім спустила їх і почервоніла ся. Її личка горіли тим пристрастним, жіночим жаром, що як приложити до них долоню, то не можна довго вдержати: личко пече вогнем.

До середини міста ще було чверть години їзди. Краньцовська розпитувала тим часом про свого чоловіка. Але Славко був дуже невмовний; його розбирала похоть і він сумував. Вона ж роздумувала над тим, що бачила в корчмі, витягала з того заключеня й поділяла ся ними зо Славком. Найдужче лютив її Іван-скрипник. Адже вона завсіди в того чоловіка викупляла ся. Платила йому за те, аби дав їй знати, коли її чоловік має намір іти „на вандер“. А Іван знав се добре, бо її чоловік завсіди замовляв його заздальгидь, де має ждати на нього зі скрипкою. Такий мужик невдячний! Бо Іван, хоч брав від неї заплату, то не тільки не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка. Та зрештою вона не дивуєть ся. Іван, видко, волить забаву з її чоловіком, як її гроші. Потім пригадала собі, як смішно виглядав її чоловік у тім помнятім англєзї, без одної поли та в тій військовій чи арештанській шапці. Сміяла ся

з того щиро, очі заходили слюзою. Тай подумати тільки, за кого він її міняє! Такі дві погані, брудні баби. Вона се знає вже від давна. Та ще й поготів! Вона собі з сього нічого не робить. Вона зовсім не заздрісна; менше клопоту.

— „Та щож бо ви все мовчите?“ — Нахилила трохи до нього голову й злегонька діткнула його боку своїм ліктем. Потім говорила тихше, буцім передаючи йому якусь тайну: — „Адже такого молодого хлопця повинни зацікавити хоч такі заборонені романси“.

Славко замість відповіді знов поправляв крават і з поспіхом натирав ніс платинкою аж до болю.

— „Та бо я бачу, що ви чогось сумні“ — говорила Краньцовська далі. — „Може для того, що не вдала ся вам ваша місія? Не гризїть ся. Я була майже певна, що так станеть ся. Пробувала іще послїдний раз. Тепер маю чисту совість. Нехай його тепер усі чорти пірвуть! Навіть у той бік не подивлю ся“.

Славко заєдно сумував.

— „Може вам жаль, що я стратила гроші? Не журіть ся: Я вже їх віджалувала. Зрештою я вже привикла до сього. Він стратив уже тільки, що за те купив би Вороничі“.

Тепер Славко переміг у собі „добрий тон“, сховав платинку й обізвав ся:

— „А я чув, що Вороничі перейдуть на власність вашого чоловіка?“

Сей сам Славко, що так бояв ся за „добрий тон“, тепер не завагав ся натякнути на неслубне походженє її чоловіка, хоч повинен був догадати ся, що се знате для нього зовсім непотрібне, а для неї неміле.

Вона засоромилась. Люди соромлять ся таємницями своїх обставин, чи вони злі, чи лиш

байдужі. Тільки через те, що се — таємниця. Славков-ж сказала, що нехай не вірить у ніякі сплетні. Вони мають лиш двіста моргів у Вороничах. Вона сама купила той ґрунт за своє віно. По цім замовкла й не обзивалась уже. Та він зовсім не порозумів, яка причина її мовчанки.

У місті попросила його, щоби на п'яту годину був коло повозки. Вона також стане точно на місці. До того часу має полагодити одну орудку.

— „За той час бавте ся добре тай не вганяйте дуже за дівчатами“ — сказала й погрозила йому пальцем. Радю простила йому те немиле слово, що вирвало ся йому перше мимохіть. Він іще поглядав за нею в слід і завидував у душі Краньцовському, що може обнимати таку любу особу.

— „Інший, бувши мною, хто знає, чи не здобув би собі її любов, але я, безіспитенко, найгірший понад усіх...“

Ідучи від повозки до ринку, роздумував далі над тим самим. Коби хоч Пазю вдалось йому зеднати. При ній би мріяв, що обнімає Краньцовську. Постановив собі здобути Пазю доконче. Ще таки сьогодні. Примусить себе зважити ся. Адже не вибє його.

З такими думками зайшов до цукорні. Се був одинокий льокаль, де він важив ся заходити. Тут заходив також його батько. Тут сходили ся його знакомі академіки.

Перед дверми цукорні ще пощупав ся за кишеню, чи є гроші. Є! Гроші старав із двох жерел. Мати йому давала тай брав тихцем від батька. Панотець носив гроші по кишенях без мошонки. А також держав у засуві від свого бюрка. Дуже часто забував засуву замкнути. Тоді Славко витягав кілька корон. Витягав та-

кож із кишенів, як батько спав, а він припадково ні. Панотець не знав ніколи ліку своїм грошам. Лиш часом, як тих грошей по кишенях було за мало, а Славко ще попри то вхопив, то панотець довго шпортав по камізолі, по штанах, щось собі нагадував, а на кінци дав спокій. Та Славко не потребував багато грошей. Тютюн купувала йому мати, він сам лиш докуповував ту надвишку, що більше курив, аніж перед тим. На тайні потреби, що про них мати не знала, вистарчало йому аж надто тих кілька корон, забраних батькови. Зрештою старався ті потреби заспокоювати як найдешевшим коштом.

У цукорни пив каву й переглядав німецькі ілюстровані газети. Через якийсь час був сам. Аж надійшов його товариш, адвокатський кандидат, доктор прав, Фалькенбавм. Був се ще молодий Жид, рік молодший від Славка, а вже зовсім лисий. Та лисина якось дивно відбивала від його молодого лиця. Мав таку привичку чи слабість, що плював, як говорив. Коли йому товариші за се дорікали, то він казав, що се з нервовости. Опріч того не дочував, а був цікавий усе довідати ся. Через те тулявся заєдно до бесідника, прикладав долоню до вуха й наслухував. Говорив зовсім добре по вкраїнськи, лиш харчав. „Симпатизував“ з Русинами. Зрештою се йому було навіть конешне з огляду на його завід адвокатський, бо клієнти мужики ставали чим рік свідомійші національно. З другого боку се йому зовсім не заважало бути членом польського „сокола“. Русинам говорив, що мусить належати, бо як ні, то би його в суді ззіли. Славко його ненавидів через те, що Фалькенбавм не знав иншої розмови, лише про правничі справи і все допитував ся Слав-

ка про його іспити. Та сьогодні зачав Фалькенбавм розмову про що инше.

— „Ти в місті? Та в тебе закладають нині читальню“.

— „Хто закладає?“

— „Що?“ — Фалькенбавм приклав долоню до вуха й підставив його під сам рот Славкови.

— „Хто, кажу, закладає?“

— „Ти не знаєш?“

— „Не знаю!“

— „Що?“ — Та сама історія з долонею й вухом.

— „Я тебе питаю ся, хто закладає?“

— „Ти не знаєш?“ — Мовчанка.

— „Той правник, що в Опеньківцях у дворі на лекції. Ти не знаєш?“

— „Ні!“ — „Що?“ — „Платити!“ — „Що ти кажеш?“ — „Іду вже!“ — „Ідеш до читальні?“ — Славко заплатив і попрощав ся з Фалькенбавмом.

Пята година доходила, Славко ставив ся при повозці. Краньцовської ще не було. Його брала розпука. В Вороничах закладають читальню, а він сидить на місци й нічого навіть про те не знає. Та се ще менше з тим, але бо він навіть не знає, чи в Вороничах є з ким закласти читальню? Не знає зовсім людей. Адже Вороничі се найгірше село в цілім повіті. Признати ся мужикови до того, що він із Воронич, то так само, як би признав ся, що він злодій. Нераз на торзї по купнї, коли контрагенти питають ся один одного, відки вони, то ще жаден Вороницький не приповів ся, що він із Воронич. Казав, що з Опеньковець, а опеньківському називав якесь инше сусідне село своїм рідним. І нараз у тих Вороничах читальня. Та ще закладає її правник, що

сидить у дворі на лекції. Він знає його: Се Семен Потурайчин. Молодший від нього щось п'ять літ, уже має перший іспит. Звичайна гризота про свій стан обхопила йому серце залізними кліщами. Як би мав так відвагу, пішов би геть на край світа. Спустив голову в долину й роздумував, який він ні до чого не придатний на світі.

— „Чи вольно мені перервати вам солодкі мрії про перебуту забаву“?

Славко жажнув ся. Се була Краньцовська. Говорила далі:

— „Ви молодий чоловік, у силі віку, світ перед вами втворений і ви заєдно чогось журитеся! А дивіть: Я вже майже стара жінка, маю далеко більші гризоти, а яюсь витримую. Подумайте собі, пане Славку, що той драб мені казав. Я його стріла там у тій тісній улиці біля староства. Ішов такий красний, як там був на вигоді. А надто ще мав лице подрапане. Або десь падав або пияки били. І подумайте собі: Той драбуга грозив мені кулаками! Казав, що я його компромітую перед людьми. Я його компромітую! Чи чули ви таке“?

Досада додавала їй краси. Почуванє жалю, грижі й розпуки перекинуло ся нараз у Славковій душі в почуванє любови. Десь ті почуваня мусять близько біля себе в мозку пробувати, бо Славка так само тиснуло круг серця, як і до тепер. Тільки в тім болю намість жалю почув любов до сеї жінки, що з досади дрожали їй ті малесенькі губки.

Вертаючи, намагав ся Славко як найчемнійше її слухати. Скрутив у її бік шию й водив очима за її рухами. Се йому не вдавало ся, бо вона непосидюща мов шершень вертіла ся на всі боки. Розмова зо Славком додавала їй тепер життя й веселости. А він крутив за нею

головою, аж шия боліла, та примусово всміхався. Думав, що в сей спосіб показує для неї свою чемність. Їй і через думку не переходило, що він так мучить ся незвичайним сидінєм.

Розповідала ще далі про свою незavidну долю. Ось тепер довідала ся від Мошка, купця, що збіже в них купує, які сплетні пускає про неї їїж чоловік. Розпускає поміж люде вісти, що він напиваєть ся, бо вона, буцім, його зраджує. Вона се чула вже давно, навіть раз узяла його на сповідь за таку обмову, як вернув із „вандеру“. Та він із разу проклинав ся, що се неправда, а потім просив її, щоби не брала собі до серця такі річи. Адже він верзе в непритомнім стані не одно таке, що й сам потім не тямить. Та їй се байдуже. Ніхто не повірить, що вона з ким иншим собі заходить. Адже кождий знає, що вона з ніким не живе. А зрештою, людські язики вже її нічого не обходять. Уже більшого сорому вона не в силі собі приспособити над той, який наносить їй її муж. Хіба прийдесть ся їй жалувати, що направду не придбала собі якого любого товариша, але так змарнувала свій молодий вік. Адже вона знає дуже добре, що всі замужні жінки тут у місті мають своїх приятелів. Усі: Зачинаючи від президента суду, а кінчаючи жінкою возного. Одні роблять се для любови, а другі з інтересу. Хіба котра зовсім уже не придатна для мужа, то не пригожа для людей. Жартуючи, широко сміяла ся й розповідала Славкови про потайні романи всяких дам із мійського урядничого товариства.

— „Але я розскреготалась як сорока, а ви заєдно мовчите. Певне смієте ся в душі надо мною, що так безнастанно говорю!“

Славко вважав за конечне щось сказати. Якийсь час збирав свої гадки, а врешті придумав:

— „А я був переконаний, що ви свого мужа дуже любите“.

— „Відкиж таке дивне переконанє“?

— „Ви все з ним цілуєтеся по обіді“ — сказав Славко й зиркнувши на її малесенькі, кругленькі губки, засумував ся.

Вона розсміялась. Не знала, що Славко такий наївний. Адже се пуста форма: Так усі роблять тай вони так роблять. Вонаж чує жаль до Славка, бо властиво він їй кривду робить своїм дивним переконанєм. Хіба він, як усі мужчини-самолюби, не вважає жінок людьми. Вона думала, що Славко, інтелігентний чоловік, та призадумував ся над значінем любови. Адже людина може полюбити лишень людину. Нехай Славко поміркує собі сам, як би він так полюбив якусь дівчину, а потім допевнив ся, що се не дівчина, але приміром малпа. То чиж міг би її любити тою самою любовю, що перед тим? Може бути, що любив би її як малпу, коли аматор малп, але ніколи тою самою любовю, що любить дівчат. Такеж і її. Вона допевнила ся, що її муж — скотина. То чиж годна вона любити скотину людською любовю?

— „Так, так, коханий мій пане Славку“ — додала вона жартуючи.

А Славко сумував. Йому стискало ся серце, а в горлі давило. По головіж мигали думки: „Вона ненавидить мужа. Найде собі якогось панка, що його полюбить. Який той панок буде щасливий!“ — Належав до тих молодих людей, що розуміють значіне розмови, рік над нею подумавши тай то лиш тоді, коли за-тямлять собі нехотячи слова тої розмови. Якийсь туман, якась хмара відділює їх розум від слу-

ху. Заки той туман розійдеться ся, то слух уже глухий: Не має що розумови передати.

Вонаж хвильку гляділа йому в очі. Потім зарум'янилися її личка тим пристрастним жаром жіночим, що пече вогнем долоню, коли вона наблизить ся до них. Той жар уймив їй трохи її красоти. Аж нараз обняла Славка своїми рученятами й притисла свою голову до його рамени. Він перелякав ся. Дрожав на цілім тілі. Отже не зі зворушення було те дрожанє. Він сидів не вигідно. Колиж вона тепер трохи на нього сперла ся, то тіло намагало ся схопити дрожанєм затрачену рівновагу. Він же сам опріч переляку з такої несподіванки не знав иншого почування. Бо той вогонь із її личка пік його в рамя, дібрав ся навіть до його серця. А все таки не освітив мозку.

— „Ох! пане Славку, яка я нещаслива“! — обізвала ся тихим голосом.

— „Тай я нещасливий, бо я вас люблю“! — трохи не вирвалось йому. Але здержав ся в сам раз. — „Забудь ся, забудь ся“! — думав — „а вона тебе, безіспитенка, кулаком у карчило або заставить фірмана викинути з повозки. Бо ти хочеш вихіснувати для себе її гризоту! Адже перед хвилию казала тобі, що лиш для пустої форми цілує мужа. А ти би зараз хотів користати з того, що притулила ся до тебе“!

З не вигідного сидіння боліли його мязи на спині. А він бояв ся поправитись, бо не знав, чи випадає рушатись, доки вона тулить ся до нього.

Той жар на її личку остиг. Випустила Славка з обіймів тай розперла ся в повозці. Потім усміхнулась і заговорила:

— „А ви й зіправди зовсім невинний хлопець. Не бійте ся, я не думаю вас псувати.

Тільки, знаєте, жінці лекше, як має перед ким хоч пожалуватись. Не скажіть лиш мамци, що я блазнила вас такими безбожними історіями. Булож би мені! Бо чим старша жінчина, тим стає ся моральнішою. Хотять, щоби всі люди так заховувались, як вони“.

Тепер сміяла ся голосно. По хвили мовчанки знов говорила:

— „Знаєте, а я хотіла би, щоби мій син був колись такий, як ви“. І зачала розповідати про свого сина, Мундзя.

Йому шість літ уже минуло. Береть ся вже лепетати з бопою по французьки. Її тета для старих іще звичайв наважила ся конечно, щоби внуки говорили по французьки. Але вона сама не видить із того ніякої користи. Буде її син калічити іще одну мову. Бо він і по польськи зле говорить. Тай не диво, бо чує українську розмову більше, чим польську. Вона й сама привикла вже до якогось жаргону, що його мабуть годі називати польською мовою.

— „Але наші вчені дуже хитрі. Хотять у нас вмовити, що ми тут поміж Русинами виговорюємо польські слова по литовськи. Колись тут я трохи не вмерла зо сміху. Заглянула до польської граматики, найшла там усі наші промахи проти польської мови й вичитала, що Поляки в східній Галичині говорять по литовськи. Подумайте лиш, я не бачила ніколи Литвина й на очі, а тут довідую ся, що я сама говорю по литовськи“.

Сміяла ся тепер зовсім щиро.

— „А ви, пане Славку, так мало говорите, що я не мала нагоди дослухати ся, чи вмієте говорити чисто по польськи. Не стидайте ся: ви Русин, а я Полька, та якось розмовимо ся по польськи“.

Навмисне говорила багато, щоби впокоїти ся, бо від коли тулила ся до Славка, чула за-веруху в своїх жилах.

— „Я думаю, що по наших граматах так пишуть для того, щоби Русини не були горді на те, що псують нам мову. Для литовських Поляків певне пишуть, що вони виговорюють польські слова по англійськи. А ми тут Поляки признаємо ся тихцем між собою до того, що для нас ріднійша вкраїнська мова, аніж мазурська. Лиш писати се не вольно. Зараз би на нас кричали, що ми винародовлюємось. Але мені здається, що таки колись та винародовити ся мусимо. То вже не дасть ся так далі піддержувати штучно Польщу. От у нашім повіті зробили з мого коханого мужа й члена ради повітової й предсідателя шкільної ради й якогось делегата до доріг, хоч знають, що то за зілечко. Лиш через те, що він Поляк. А він собі гарненько гроші повітові забирає тай з Іваном скрипником бавить ся. Я вже кілька рази платила за нього по кілька соток. А тепер не дам, аби й ціла Польща мала провалити ся. Бо мусите знати, що мій чоловік ліпший Поляк від мене, хоч говорить із нами по вкраїнськи, а я по литовськи“.

Знов сміяла ся, пригадавши собі литовську вимову. Потім схопила його за руку й легонько потрусила.

— „Та щож бо ви мовчите? Навіть не похвалите мене за те, що я стала ся перекинчиком, аби зеднати собі ваше серце? Адже, як би хто з Поляків прислухав ся, які я перед вами вговорюю ереси, то вкаменував би мене“.

Аж тепер Славко набрав трохи життя. Дійсне не чув доси із польських уст такої мови. Се він теж сказав Крапцовській.

— „Всеж таки раз діждала ся я від вас доброго слова. Та мені з сього слаба потїха, бо я вимусила на вас сю похвалу“.

Знов гляділа на нього й усміхала ся любо. Се не був сміх, тільки втіха тої жінки, що дивить ся на милого їй серцю мужчину. Їй здавало ся, що вона полюбила його щиро. А тим часом вона любила образ своєї душі. У хвилях зневіри й розпуки вимріяла собі таку людину, що спочував їй у тяжкій горю. Той образ приложила до проходжого Славка. Кілько він не дорівнював тому образowi, стілько вона додавала йому в своїй фантазії.

— „Чаруєте мене, пане Славку, собою. Нічого собі більше в світі не бажаю, лиш тільки, щоби Мундзьо став ся такий, як ви“.

Нагадала собі ще раз за свого сина. Сей хлопець десь вивчив ся говорити на кожного, що він служить. Певне чув, що наймити говорять про себе, що вони служать тай говорить так про всіх. За Краньцовську говорить, що вона служить у нього, а за себе знов, що служить у Краньцовської. Не давно, як довідав ся, що тітка Краньцовської писала до неї лист, то казав, що йде служити до тітки, бо вона ніколи не жалує йому яблук. Тай не можна хлопця відучити від тої звички. Анї тни не може порозуміти, для чого Антонови вольно про себе говорити, що служить, а йому ні. Добре ще, що вона не розуміє по-польськи, а то образилась би, бо він і про неї говорить, що вона служить.

— „Але може бона хутше вивчить ся по українськи як по польськи, а властиво по литовськи, завдяки вам, пане Славку“.

При сїм слові замахнула ся пальцем і злегонька діткнула його носа. Йому аж душно зробило ся з переляку. Вихопив з кишені пла-

тинку та з поспіхом узяв натерати ніс аж до болю. Тепер прийшла черга на Краньцовську налякати ся:

— „Не вжеж я вас так сильно вдарила? Вибацтеж мені мою нездарність“!

Славко запевняв, що се нічого.

Не далеко вже було до дому, а через те Краньцовська домогала ся від Славка слова, що її відвідає. Він приобіцяв. Але Краньцовська сим не вдоволила ся: Хотіла знати докояче, коли се станеть ся. Нехай Славко скаже, коли буде мати час.

Славко задумав ся. Колиж він зіправди має час? У вечір? Ні! Підвечірок, спати, вечеря. Нема коли. Рано? Ні. Ту ямку не може перестати порпати, вже хоч би через те, що при тій роботі забуває свою журу. Зрештою не привик так рано одягати ся. Лишаєть ся час по другім сніданку. Сказав се Краньцовській. Нехай буде. Для неї ше й поготів! Вона би також дуже радо вийшла на прохід.

— „А щоби вам не було скушно зо мною старою, то заберемо Мундзя й його бону. Тож завтра набезпешне. Яка година найдалі“?

„Пів одинайцяті“.

— „Добре! — Тільки ви, пане Славку, так не дорожіть ся собою. Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте, тільки спочиваєте. А мені тим велику зробите ласку. Можете порозуміти, що в моїй душі дієть ся, бо виділи мою долю там у корчмі на „вигоді“.

Розійшли ся.

Ідучи до дому передумувала Краньцовська все, що сьогодні пережила. Трохи їй було стыдно, що мала надію позискати собі Славкову любов. Але вона була така роздратована поступком мужа, що й сама не счула ся, як до

того прийшло. Славко на її думку, поступив собі з нею дуже чесно. Інший, будиши ним, був би використав її почування тай хто знає, чи не вийшов би з того який скандал. А він так спокійно дав їй до пізнання, що вона мусить піддати ся свої лихій доли. Тай як вона могла навіть подумати, що він для неї може мати якусь любов? Сама ріжниця їх віку робить таку думку смішною. Хлопець — видно — бере річ зовсім поважно: недозволених любовців не хоче знати.

Але любити його їй можна. Стільки потіхи лишається їй у житю. Для когоч має зносити муки, виринаючи почування з свого серця? Для того скота, що грозив їй нині кулаками? Тай за що? За те, що вона хоче відвернути нещастє від його голови тай забезпечити життя дітям! Не доста, що проміняв її на якісь піячки, якісь жидівські помийниці, але ще виговорює перед Жидами на неї. Пускає про неї неславу ізза таких учинків, що вона про них доси навіть подумати не сміла.

Сльози тиснули ся їй до очей із жалю й зневаги.

Інша, будиши нею, віддалась би першому ліпшому стрічному, щоби пімстити ся на таким опришку, як її муж. І вона би се зробила, як би не діти. Ніякий скандал, ніяка розвага не здержалаб її від сього. Та хто знає, чи родина її не має дякувати Славкови за те, що вона не шукала потіхи в якого мійського похатника або хоч би в свого економа.

Так собі розважала Краньцовська й тим більше навиділа Славка.

А Славко? Він не догадував ся, які почування задля нього носить Краньцовська в своїм серци. Був загіпнотизований, аби не розуміти те, що до нього говорять. Ще з малечку за-

щеплений йому погляд, що лиш той людина, хто має диплом і золотий ковнір, виробило в ній переконанє, що він чоловік гіршого типу. Думав, що лиш заважає на світі другим, сам ні до чого не пригожий. Через те поясняв собі все на свою некористь. Слова, справлені до нього, зсували ся по його думці, не лишаючи на ній ніякого сліду. Так ізсуваєть ся цвях по твердїм кристали.

А хочаб навіть довелось йому яким способом побувати в душі Краньцовської й послухати мови її мрій, то ще й тоді не дав би віри її почуванням. Казав би, що вона його любить, бо ще не пізнала, хто він. Як же дізнаєть ся, то перестане, бо допевнить ся, що він не той, кого вона любила.

Ішов домів задною фірткою, поміж грядки й квіти. На грядці, мабуть у петрушці, порала ся Пазя. Похилена над грядкою не помітила його. Славко став і розважав, чи вдасть ся йому зачіпка. Ворожив на своїм забобоні, здобутім дотеперішнім досвідом. Забобон мовчав: Не віщував ні сьак, ні так, бо не знав, що переважило сьогодні в житю Славка. Утіха чи прикрість. Неспанє по обіді, закладини читальні без його відома — се прикрість, хоч і невелика. Їзда з Краньцовською, розмова з нею — се втіха. Хоч також невелика. Покладав ся ще Славко на свій страх і на зневіру, чи вдасть ся зачіпка. Бо серце хололо йому з похоти, а він думав, що се страх.

Закрадаючись, підійшов тихенько до Пазі й ущипнув її в те місце, що було найближче до нього. Вона підхопилась до гори розлючена, що вже її того щипання за багато. Маленькі сиві очка занескрили ся мов лід проти сонця, а лица палали непависним вогнем. Пізнала Славка й поволи лютъ уймила ся.

— „Ой, як же ви мене перелякали!“ — Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межі плечі. Аж відозвалося щось в середині. Славко потягся поводити до хати непевний, чи має вважати Пазину бійку за її згоду чи за відмову.

IV.

Дома звідався Славко, що сьогодні справді відбуваються в селі закладинні читальні. Отже панотець не пішов, хоч війт приходив за ним тричі. Оправдувався браком часу тай роботою, що її буцім іще нині мусить виконати, аби завтра вислати на пошту. Війт повірив, але їмость не вірила. Вона знала добре, що панотець не йде для того, бо вважає такі ходи й пробування між мужиками за невігоду. З тої причини була лиха, але своїм звичаєм не показувала сього по собі. Показала тільки своє невдоволення з панотця словами, сказаними до Славка:

— Підди хоч ти, Славку. Сидите в селі та навіть не знаєте, що хтось вам закладає читальню.

Ніхто не знав, у кого ті читальняні збори відбуваються, бо війт забув сказати. Але Славко йшов навгадь. По дорозі в когось довідається. Ледви вийшов до сінний, назирив крізь відчинені двері, як на подвірю йшов до криниці мужик, оглядаючись на всі боки. Його називали в селі: „Тупим“. Якеж його справдішне прозвище, то Славко не знав. Тупий заживав великої пошани в селі, бо його боялися. Він був головний злодій тай забив одного чоловіка в селі. Сидів уже кільканадцять літ у криміналі. Славкови було немило з ним зди-

бати ся, бо вже сама слава про нього робила його в очах Славка страшним. Волів переждати, аж нагодить ся така хвиля, що зможе перейти незавважений Тупим.

Тупий ступав із легонька, на пальцях, обзираючись навкруги, чи хто його не видить. Так перейшов аж до сінешніх дверей.

Тут став і зазирав пильненько до сінний, чи нема кого. Потім схилив ся й побіг нахильця попри сїни, попід вікна, простісїнько до криниці. Там ухопив ведро, що стояло на цямбриню, нахилив і зачав пити воду. Плечима обернений був до Славка. Славко користаючи з нагоди, що Тупий його не бачить, вийшов із сінний і справив ся йти на дорогу. Отже Тупий помітив його. Неначе мав на спині очи або видів шкірою. Лишив ведро таї прибіг до Славка:

— А я приходив, аби-сте йшли на збори — сказав ненадумуючись. — Але ведро стояло так на краю, що могло було впасти. Та я, бігме, не пив води, лиш поправив ведро.

Славко здивував ся. Адже він видів на свої очи, як Тупий зачинав пити. Була очевидна річ, що Тупий хотів украсти води. Тільки не знати, з якої причини. Чи для того, що вже давно не крав та бояв ся забути сю штуку, отож користав із нагоди, щоби заправляти ся до неї, чи може для того, що загірив зовсім розуміне власности. Не знав уже, котре бране чужої річи буде крадіж, а котре ні. Бо коли не вольно брати чужу курку, то чому би було вольно брати чужої води? А може ще й те бути, що Тупого сварив хто колись за пите води з панотцевої криниці. Досить того, що Славко не знав причини тої крадіжки ні тоді, ні потім не довідав ся.

— У кого-ж ті збори? — запитав ся Славко,

— У Петра Оскомюка. Отут зараз за потом на горбку.

— Вас може прислав хто за мною?

— Ні!

— А ви також будете належати до читальні?

— Де мені до того! — Лишив Славко тай пішов собі.

Хата Петра Оскомюка стояла на горбі немов ластів'яче гніздо. Позираючи на неї, не вірив Славко, чи подумана річ, щоби на таку гору вела яка доріжка. Певне, думав, є там лиш якась стежечка. Але чи вдасться незнакомому її відшукати? Отже як прийшов ближче до гори, побачив справдішню дорогу. Ся дорога був то пояс піску, що йшов стрімко в гору аж до соснового ліса. Посеред того пояса видніли ся два сліди коліс. Неначе сюда приїхала лиш раз одна фіра. А тим часом проїздила сюда фіра не один раз, тільки за кожним разом слід засував ся. Ідучи тим поясом у гору, Славко томив ся й дивував ся, як така невидна мужицька шкапа може видрапати ся на сю гору та ще й з возом.

Хата Оскомюка складала ся лишень із одної кімнати й сінний. Славко переконав ся, що через сїни не пропхаєть ся до середини: Такий там стиск. Для того пішов під вікно, чи не вдасть ся йому якого знакового повідомити про свій прихід. Може в той спосіб зроблять йому дорогу. Але в вікні побачив лиш людські плечі й більше нічого. Бо ті, що були в хаті, страшенно глотили ся. Ніхто не знав, на якім місці мав приостати, але пхав ся доти наперед, доки мав змогу. Доки ще мав трохи сили, доти кождий пхав ся. Загонив ся в таку глоту, що стискали його з усіх боків і підносили до гори. Стиснений, позбавлений точки опору,

не міг уже рушити її рукою, її ногою: куди його сусіди похилияли, туди хилив ся. За те кождий у хаті був більший анїж на дворі, бо ледви черкав пальцями землю. Мимохіть повиростали мужики. Здавало ся Славкови, що й голка не протиснулась би крізь той здвиг. Отже діти находили ще місце для себе. Вони снували ся краєм тої глоти. Вишукували сподом, поміж ногами, вільні кутики тай заповняли їх собою.

Подобало се на той сосновий ліс, що до нього попри Петрову хату вела піскова доріжка. Тай там ті самі сосни, що одинцем росли криві, низькі та стрепіхаті, в лісїж під натиском сусідів випростовували ся, стріляли в гору та дорівнювали ростом смереці й ялици. Вільні місця краєм того ліса з того боку, де намість піску простерала ся ромушина, поростали густо ліщиною, тернем та всякими корчами.

Якийсь час стояв Славко безрадий: Не мав сміливости нікого зачепити. Аж помітив його вїйт, що вже занадто був упрів у середині та вийшов на двір на прохолоду. Кричав до сїней, щоби проступили ся та зробили місце для панотцевого панича. Сю вістку передавали один одному, але вона чим до середини, тим стихала. Так стихав буйний вітер, що краєм ліса лопотить ліщиною, свище тернем, а заки дійде до середини ліса, то зможеть ся зовсім і нарешті втихне. Але почув сю звістку Іван, панотців наймит, тай обібрав ся проломити Славкови дорогу. Навидів Славка через те, що Славко в нічїм йому не заважав. А також через те, що їмость навидїла панича.

Як буря ломить лісом дерева, так промощував Іван дорогу поміж нарід. Молодий чи старий, як тільки притулились до нього Іванові плечі, мусїв уступитись. Падали людські го-

лови перед плечами на боки наче падуть ті дерева, старі чи молоді, що доля їх поставила поперек струї сильного вітру. Але як буря теряє свою силу поміж ліщиною, тернем і корчами, так не найшов послуху Іван поміж дітьми.

Бо не поломити бури корчів до чиста! Вирве один, обірве листе ~~другому~~, зігне в долину третій. Отже признаки з того нема. Що одно: Сусіди вирваного попростягають зараз гилячки тай заступлять прогалину зовсім. То друге: Попри обірване листе знимають ся майже на очах усякі буряни. Вони стелили ся доси попри землю назирци, чи не відчинить ся над ними простір, щоб їм післати соняшне промінє. Поспішають ся хутко заповнити той простір, бо як ні, то обчімхане гилє встигне одягти ся листом, заступить їм світ і вони знов марніти муть попри землю. А третє: Зігнуті в долину корчі похиляють ся лиш доти, доки буря їх гне. Опісляж піднимають на ново, загибивши лиш ізсохлі прутики.

Отак дознаку й з дітьми було. Як тільки побачили непевне, захмурене Іванове лице, так одні вибігли на двір, лишаючи своє місце для сусідів, другі попереступали на инше місце, а треті поприсідали, що буцім вони та не заважають нікому. Для Славка ж як не було дороги перед тим, так і тепер не промостила ся.

Але Іван знав спосіб на діти. Не дурнож перетримував у себе чужі на вихованю. Як тільки переконав ся, що не находить у них послуху, так зараз перекинув ся в той вихор із громом, що як звіть ся, то рве корчі з коренем і відносить їх далеко, а на давнім місци лишає голу землю. Так же й Іван крикнув тепер понад дітьми: „А бий же“! — В один

миг прочистили діти дорогу. Бо се слово: „Абий же“! вони добре розуміли. Неодин із батьків, схожих на Івана, послугував ся сим словом. При нїм любила собі нагадувати діточа спина ті сині доріжки, що їх випікав гнучкий прут. Оттаким заходом пробрав ся Славко до середини.

У куті біля вікна за столом сидів Семен Потурайчин, білявий молодий чоловік (пять літ молодший від Славка), ще з дуже слабим заростом на лиці. Білявих брів майже не видно було над очами. По круглім його чолі спадало космиками шовкове волосє: таке утле наче павутинє. Воно не ворожило довгого пробутку на голові. І так уже кути чола занадто закрюювали ся. Лиця його паленіли майже сухітничими румянцями. Сидів похилений над якими-ь паперами. Груди йому запались, а плечі вигинали ся в малий горб. Привитав ся зі Славком і зробив йому нехотячи велику неприємність, бо назвав його паном доктором: Припускав, видно, що Славко має намір посвятити ся адвокатурі. Зараз побіч Потурайчина, але під другою стїною до Потурайчина боком, а лицем на хату, сидів ще один студент, чорнявий хлопчина, з волосєм, чорним як галка, зачесаним до гори й рівненько пристриженим. Се був співак, що причепив ся в місті до Потурайчина, хоч ніхто його не просив. Але йому здавало ся, що без нього не обійдеться ся. Уважав себе за найрозумнійшого й великого патріота, бо вмів співати з кантички. Для того думав, що робить велику честь зборам своєю особою. З сеї причини сидів на лаві розперши ся, з руками в кишенях.

Підняв він нехотя руку й подав її Славкови, не дивлячи ся зовсім на нього. Не стрічав Славка ніколи в ніякім хорі, тому не при-

пускав, що Славко може бути йому рівня. За цілий час зборів співак нічим не цікавився, дожидав тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, туляв його до вуха й вигукував усякі тони. Ще й намагався взяти низьке ц. Неначе втік недавно з дому варіятів. Дивлячись на нього, деякі лякались, а не один думав про себе: „Тепер лиш гавкає. Але хто знає, чи за малу хвилю не вихопить ся з за стола та не покалічить котрого“!

Далі на лаві сиділи всуміш старі й молоді. Поспералися один одному на плечі, на руки, на голову: Де котрий засяг. У хаті була духота нестерпна.

— „Киньте хоч люльку курити“! — обізвався ввійт, що ввійшов зараз за Славком. Ввійт уважав себе за приятеля панотцевого дому, для того з приходом Славка заборонював курити, аби панича не душило. Та Славко був збентежений тим, що Потурайчин назвав його доктором, тож і сей розпорядок ввійта засоромив його. Дуже було йому прикро, що люде його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого. Просив ввійта, нехай не заборонює курити, бо то йому нічого не шкодить. Він би й сам хотів навчитися курити люльку, але не може привикнути, хоч уже пробував.

— „А я вас навчу“ — примілював ся ввійт до Славка — „бо то лиш треба знати, який тютюн дібрати“.

На те обізвався з під печі Йван Неважук, той що був капралем при війську: „Не слухайте, паничу! Мужик любить, аби його пекло в язик. Я сам такий, що курив дзиґарі при вoську. Але як вернув ся до дому, а ще як оженив ся, вижу, що мене не витякне на дзиґарі. Беру ся я до люльки. Та ба! Язик задубів, став лубом, у горлі пече, а слина точить

ся — преч би ся казало — як коли скажено-му. Не витримаю! Але всьо одно. Гадаю собі: Хоч погибай, а дзиґара рівно не оближеш, бо нема відки. Курю люльку далі. А язик так як би коти драпали. Як же шкірка з язика злізла, а нароста нова, аж тоді я почув смак у люльці. Та се, паничу, не для вас“!

Оба засумували ся: І вїйт і Славко. Вїйт тому, що не міг прислужити ся Славкови, а Славко, що стратив надію вивчити ся люльку курити.

Зробили місце Славкови зараз біля Потурайчина, а той йому пояснив, що все полагжено й читальники постановили, зараз завтра приступити до будови власного дому. На ту ціль обовязують ся читальники складати готівкою по 20 корон. Гроші має збирати Павло Гаєвий, бо його настановили касієром. При читальни закладають крамницю, а прибутками сеї крамниці сплачувати муть ті гроші. Котрий же не схоче брати своїх грошей назад, то йому виплачувати муть проценти.

Іще Славко не прийшов до себе з дива з причини такої постанови, як Гаєвий обізвав ся:

— „Колиж я касієр, то я зараз платю тих двайцять корон. Пишіть, пане“! — Витяг гроші й поставив на стіл. Але Потурайчин був тої думки, що ліпше нехай касієр сам собі запи-сує, бо сьогодні всі грошей не дадуть, то й так колись мусить сам записувати. Гаєвий аж засіяв із радости. Обернув ся лицем до всіх тай голосно говорив:

— „Пан гадають, що я письменний. То вже неодин зловив ся на мої окуляри“.

Потім обернув ся знов до Потурайчина й казав до нього:

— „Я, пане, письма не знаю, але окуляри то вжиткую щось уже дванайцятий рік. Так

собі знаю з ними заходити, як би-м уродив ся в них“.

За прикладом Гаєвого пішов Іван-наймит. Витяг ізза холяви якусь стару, подерту шмату тай розвивав її довгий час. Вона звисла аж до землі. Із тої шмати витяг податкову книжечку, зложену в повздовж у двоє. Розложив її, відчинив, витяг відти двацять короновий банкнот і нїс до стола. Руки йому дрожали, а банкнот трусив ся як лист на трепеті.

— „Десь ви тих паперів там багато наскладали“ — обізвав ся війт.

— „Не багато! Ще є таких шість. Се ще воськові гроші“! -- відповів Іван тай усміхнув ся якось дивно. Лице його, завсїди захмурене, виглядало при тій усмішці дурновато. Пізнати було, що веселість на тім лиці була непривичним гостем. Іван захмурился знов тай розповідав, дивлячи ся на землю:

— „Я їх складав від першого дня, як лиш нарокував до воська. Із того „ленунку“, з тих шість крейцарів, що жовнїр фасує на день. Наскладав я так ринський срібний. А гроші держу в скринці. Раз я рано до скринки, а замок розбитий! Пропав мій ринський. Біда, гадаю собі, треба складати на ново. Навіть нічого нікому не кажу. Складаю знов. Але гроші вже держу в днину при собі, а в ночі під подушкою. Наскладав я так цілу пятку. Аж пішли ми раз на варту; прийшов я з посту, сон мене зморив, лїг на лавку тай уснув. Буджу ся вже над ранком. Думаю собі: Що се мене фрайтер не будив? Я до кишені: Нема мої пятки“!

Підняв голову, подивив ся по людях і знов засміяв ся тим дивним сміхом. Потім говорив далі:

— „Тай тепер нічо нікому не кажу. Але вже беру ся на спосіб. Кажу я до фельфебра

(бо я його пуцував): Не виплачуйте ви мені лєнунк, держіть у себе. Як буду йти з вєська, то тоді дасте. Жадного лєнунку не беру гроші, лиш питаю ся, кільки їх уже є? Мало, гадаю собі. Шукаю я коханки. Найшов таку грубу мамку, що одному хлопови є що підняти. Важила зза корець пшениці. Танька називала ся. Дає вона мені вечерю, платить що неділі пиво. Але я їй кажу: Слухай, Танько, я твого пива не потребую, давай ти мені гроші! Дає! Що неділі по кільки шусток: те, що мала зо мною пропити. А я ті гроші до фельфебра: Складайте їх до лєнунку. На третім року наскладав я так сїм десятков. Але йду вже на урльоуп до дому, а фельфебер мені тицькає три десятки. Я остовпів. Що ви мені, кажу, пане фельфебер, тицькаєте? Я грошей дома потребую. Ой, каже, Іване, тепер я при собі не маю. Я тобі решту пришлю до дому на ґрунт. Нема куди правдати ся. Їду до дому, розгадав собі за гроші, беру тай плачу. Що я фельфєброви вдію? Прийшов до дому, чикаю рік — нема моїх грошей. Чикаю другий — також нема. Але кличуть мене до вахєнібунку. Прийшов — уже я при инцій компанії. Гадаю собі: Що ти мені зробиш? Я вже старий жовнір, нині при вєську, а завтра дома. Мельдую ся до рапорту. Питаєть ся мене фельфебер (не той, але инший) чого? Кажу я: Так і так, нема моїх грошей. Став мене фельфебер просити. Дай спокій, каже, я піду до нього: Гроші твої будуть до трьох дєнь. Гадаю собі! Се вже добре! Якурат на третім дни приносить мені той передний фельфебер усї гроші. Ще й картає мене: Я мовчу, що маю казати? А в собі таку гадку маю: Картай, можеш і вибити, добре, що мої гроші в жмени. Як стулив їх, як принїс до дому, то не рушав ї до нині. Настають пові

гроші, я їх заміню тай знов до книжечки. Так я собі постановив, що не видам їх, хіба на яке дуже велике свято“.

— „А мені не позичили би сте з тих грошей десятку, аби я її тут положив на стіл? Зараз дома віддам“, — запитав війт, сміючи ся, буїм жартом, щоби не набрати ся стиду, як би Іван відмовив.

Іван згодив ся: „Чому? На таке діло позичу“.

За війтовим прикладом зачали й інші шукати грошей, а деякі зичили у сусідів. Ті, що не мали наміру приступити до складки, висунули ся потихонько з хати тай пішли до дому. Тепер настало вільнійше: Люде вже так не глотили ся. Опріч трьох усі, що були в хаті, одні зложили свої гроші, а другі приобіцяли зложити їх як найборше.

— „А ти, Гриньку не даш? Таж ти приніс із Прус великі гроші!“ — обізвав ся Неважук до парубка, одягненого в цивільну одіж. Ся одіж була зовсім нова й порядна, тільки за велика на Гринька. На плечах вона якось морщилась, що здавало ся, немов Гринько трохи горбатий. Штани на нїм за довгі так, що він мусїв їх підкотити, аби не приступати з задю запятком. Отже рукави не були за довгі. Видко, що в Гринька були руки за довгі проти його особи. Він міряв у склепі одіж проти своїх рук і для того вона виходила для нього за велика. Ті руки були взагалі якісь незвичайні. Пальці на них якісь занадто грубі, гудзуваті, страшно покривлені так, що заскакували один на одного. Покривило йому їх мабуть у наслідок якоїсь хвороби. Він був чорнявий, волосє їжилось йому до гори й обростало майже ціле чоло аж до брів. Відповідаючи Неважукови,

рухав шкірою на голові, а попри те рушались потрохи й його малі вуха.

— „Я до складки не пристаю, але за те в читальняній крамниці буду всьо брати. А ковбаса, яка лиш буде, то купю її від разу цілу. Як сам не зїм, то дітям пороздаю“.

Потурайчин уважав за відповідне намовляти Гринька, аби пристав до складки, коли має гроші. Він устав із лави, трохи протяг ся, щоб випростуватись тай підійшов до Гринька. Переконаував його, що вложені гроші не тільки не пропадуть, але й будуть іще приносити процент. Гринько цілий час позирав Потурайчини десь на живіт; там висів нікльовий ланцюшок від годинника. Гаєвий підступив тихцем до них обох і пильно назирав за рухами Гринька. Аж нараз, ех! як не парне тою своєю величезною рукою по кривих пальцях Гринька! Пішов лоскіт як із батога... Гринько схопив другою рукою побиту руку, махав нею по повітрю, скулив ся, скривив ся й сичав. Іще не зараз промовив до Гаєвого:

— „Ой, вуйку, таж я каліка“!

— „Ти каліка“? — відповів Гаєвий — „А за ланцюшком пасеш очима, як кіт за салом?!“

Гринько скулений, помахуючи побитою рукою, вийшов із хати.

На Потурайчині ся подія зробила дуже немиле вражінє. Він сїв на лаву чогось засоромлений і згортав із чола космики свого довгого волося, що лїзло йому аж на очі. Потім промовив до Гаєвого, що ще нічого злого не стало ся, як Гринько позирав на ланцюшок. А зрештою сей ланцюшок нічого не варт. Та Гаєвий був инакшої думки.

— „А нехай би й крейцаря не був варт, то не позирай на нього ласим оком“ — сказав Гаєвий. — „Я вже знаю, чого він за ним так

водив очима, адже то мій якийсь велебний братанич“.

Потім обернувся лицем на хату та й говорив до всіх із досадою. Аж кричав:

— „То вже раз межі нами має бути святий Неруш! Упадаймо, люде, на святого Неруша! Згадуймо сього святця на кождім поступі“!

— „Але той святець мусить бути дуже худий“! — обізвав ся другий молодий чоловік, що не хотів пристати до складки. Він був одягнений у військовий кабат, на шиї розчінканий: Мабуть, щоби показати на твердо прасований, високий ковнірок і блищачу жовту спинку. Та ледви виговорив свій жарт, як із лавки підніс ся Іван-наймит і тріснув того чоловіка в лице!

— „Іди й ти за Гриньком та там будете оба сміяти ся з того святця“ — сказав Іван — „а тут стули хавку“!

Ударений вийшов із хати, а йдучи, грозив Іванови, що ще з ним десь стрінеть ся.

В хаті якийсь час настала тишина; всім було ніяково. Навіть співак не користав із тої тишини, щоби хвалити ся своїм голосом. Аж нарешті обізвав ся Неважук: „О! се дуже добре! Шкода, що ще не було Тупого, аби й його так почастувати. Сьогодні каже мені під церквою: То ти, каже, до читальні? Ти, каже, не здужаєш стілько заробити, кільки я вкраду“!

Тепер і Славко пристав по розмови: Сказав про Тупого, що кликав Славка на збори та й показав йому, в кого ті збори.

— „Не вірьте, паничу“! — сказав на се Неважук. — „Ви певне його на чимось приловили та він вибріхував ся перед вами. Він на брехню такий спритний, що Цигана би обдурив“.

Була вже пізна пора перед вечером, Потурайчин спішив ся до дому. Одначе на відхіднім хотів іще конче вписати до читальні хоч кілька жінок, бо доси вписались самі чоловіки. Та ніхто не хотів своєї жінки вписати. Потурайчин горячо поперав свою думку, намагаючи ся всіх переконати, що з того буде велика користь. До сеї справи навіть співак утрутив своє слово. Обпер ся плечима об стіну, забрав на свій жакет усе вапно, переклав ногу за ногу й, позираючи на свій живіт, обізвав ся силуваним басом: „А жіноцтво нехай уписуєть ся“! — Потім повів з горда оком по зібраних назираючи, яке вражінє зробив на них його гробовий голос. Колиж переконав ся, що аудиторія за мало його поважає, кинув головою назад і намагав ся вже щось десятій раз узяти низьке ц.

На вперте домаганє Потурайчина згодив ся лиш Сенько Грицишин записати свою жінку до читальні. Він доси не обзивав ся ані словом. Сидів на лаві в кутику похилений, спертій ліктями на своїх колінах. Тепер підніс ся й показав своє лице, що на нїм проявляв ся якийсь сум і безмежна доброта. Очи сині, немов чогось заплакані, гляділи ласкаво й смутно та наче нічого не бачили. Темний волос, буцїм обстрижений, але вже на стілько відріс, що голова Сенькова була кудлата. Він говорив поволи трохи гикаючись. Отож сей Сенько згодив ся, щоби записати його жінку Катерину до читальні. Катерина одначе не була його слюбною жінкою. Слюбна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з коханком до Америки, лишаючи чоловікови трое дітей. Самому мужикови неподумана річ вести без жінки сільське господарство. Переконав ся про се найліпше Сенько на собі, бо по році

так задовжив ся, що й до тепер не годен вилізти з довгів, та хто знає, чи вже з них і вийде коли. Зайшовши в великий довг, не видів Сенько иншої ради для себе, як лиш оженити ся. Та при сій нагоді довідав ся, що він — католик. Сим словом іще й доси не величають себе наші люде, вони його мало знають. Ще не навчили ся розділювати християн на партії. Католиковиж нема в Австрії розводу, для того Сенько не міг у друге женитись. Зійшла ся Сенькова родина й порадила йому, що коли піп не хоче дати сльобу, то нехай робить весіле без попа. Сенько мусів послухати. Найшов собі дівку, Катерину, відправив весіле з музиками й з усіми народними звичаями тай жие. Вже має з нею двоє дітей. В очах селян уходить се подружжє за сльобне. Як Сенько записав свою жінку, тоді вже й він помагав Потурайчинови намовляти других, щоби й свої записували. Инші всяко відмовлялись, а Неважук сказав таки по просту :

— „Вам, куме Сеньку, не штука: В вас є вже такі діти, що підуть по паливо. А як би я свою вписав, то хіба мені загинати!“

Усі притакнули, навіть Сенько признав, що правда. Отже Потурайчин не міг доглупатись, що се має значити. Він довідав ся про се аж через тиждень у місті. Жителі Воронич ходили збирати сухе ріще до ліса на паливо. В сім лісі батьки й діди їх мали право служебности. Та вони з потреби те право ще й тепер виконували, збираючи хоч сухе гилє тай то крадьки, бо як зловив злісний або побережник, то суд карав за злодійство. Колиж тепер віддали ся під покровительство святця Неруша, то самі не хотіли ходити по дрова, лишачи той захід своїм жінкам.

Вже сонце було над заходом, Потурайчин вибирав ся до дому. Його хотіли відвезти, але він відмовив ся, бо йому недалеко до Опеньковець. Піде піхотою. Тільки співак не хотів ходити ногами. Йому зрештою треба було йти аж до міста. Вийшов ізза стола з руками в кишенях, із побіленими плечами, й обернувшись на однім зап'ятку докола себе, вдивив ся в стелю й заговорив до неї силюваним басом:

— „А мені треба фіри. Я пішки не привик ходити“.

Отже ніхто не квапив ся з фірою. Усі зглядали ся на Потурайчина, намагаючись затямити собі кожде його слово, навіть кождий рух його голови чи руки. Дивили ся на нього з любов'ю та з надією, що він відчиняє для них ворота якогось нового світа. Ті ворота були перед мужиком до тепер зачинені, бережені заздрим оком мужицькими ворогами. Аж найшов ся чоловік, що показав їм ті ворота, відчинив їх широко, не дбаючи про те, що сильні вороги не подарують йому сього, що переслідувати муть його за те на кождім поступку, а мужикам не під силу його обороняти. Дивили ся на Потурайчина як на свого пророка. Про співакаж байдуже. Ніхто його сюди не кликав, то й ніхто не чув на собі обов'язку його відвозити. І хто знає, щоби було зі співаком, як би не добродушний Сенько Грицишин. Він зазнав без жінки стільки горя, що йому жаль зробило ся молодого хлопця. Зрештою Сенько був такий добрий, такий уже слухняний з роду, що був рад кождому прислужитись. Устав із лави, підійшов до співака, й поглядаючи на нього ласкаво, сказав трохи гикаючи (бо мав таку звичку):

— „А-а я в-вас п-повезу“!

Ще був третій чоловік, що не приступав до складки. Але се був сторонський чоловік із села Берберівки. Низького росту, в свиті довгій, з вузьким чолом і з костистими вилицями. Ті вилиці сторчали йому попід очима завбільшки в кулачок малої дитини. Чи не Татарин де за давних часів загубив ся в селі від орди та покинувши свого Магомета лишив по собі нащадків? Той чоловік ждав терпеливо на сам кінець, а діждавшись, заговорив до Потурайчина:

— „Я приходив до вас, аби сте заложили в нашім селі читальню“.

Потурайчин здивував ся: „Адже в вас є читальня“.

— „Таже вона є, колиж я хотів би другої. Бо в нашій читальні є піп, а я його не хочу. Я чув, що ви радикал, та можете заложити другу читальню на супір попови“.

Потурайчин признав ся, що він радикал, але думав, що другу читальню не конечно закладати. Можна бути радикалам при тій самій. Розходить ся лиш про радикальні газети, а їх можна брати до якої небудь читальні.

— „Коли вас є кількох“ — говорив Потурайчин — „то домагайте ся, аби для вас записали радикальну газету“.

— „Нема нікого, лиш я один“.

Потурайчин зацікавив ся, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти насупроти цілої громади. Для того сів на лаву знову й випитував ся того чоловіка. А він так розповідав:

— „Я з попом у гніву ще від початку літа. А про що, то прошу, послужайте вважно, а я скажу. Змовила ся наша громада наймити службу божу проти градобитя. Маємо всі зложити від нумеру по двацять по сім крейца-

рів. Складаємо ми ті гроші, каже піп на мене: Не берім, каже, від Василя (бо мені Василь) тих двацять і сім крейцарів, бо він, каже, бідний. Від усіх бере, від мене не хоче. Прощуж я вас, панове господарі тай ви, пане Потурайчине, то як я бідний, та вже мені має град вибити моє збіжжя?!

І піп, рахувати свячена особа, а він, як якийсь казав, важить на моє добро“.

Потурайчин усміхнувся: „Адже служба була відправлена за всіх, чи хто дав гроші, чи ні“.

Василь заперечив головою: „Таке саме й адвокат мені говорив, бо я ходив скаржити попа до суду. Не хотів жаден адвокат робити скарги: Вони всі з нашим попом знакомі. Але ви тото не вірте, що воно однако, чи заплатиш за службу, чи ні. Я вже пробен. Може бути тому десять рік, а може й ні — я мав жито на жоночій ґрунті аж у сусідній громаді (бо моя жінка не родовита з Берберівки) та також не дав я тоді на службу проти градобиття. То, знаєте, в нашій селі не було граду, а на тих нивах, де моє жито, геть до чиста витовкло. Вірну вам правду кажу“!

— „То лиш вам витовкло, більше нікому?“ — запитався війт.

Василь трохи осердився: — „Що ви тото говорите?! На всіх нивах, де було моє жито“!

Війт далі допитував: — „А тіж решта не наймали в своїй селі служби проти градобиття“?

Василь був уже добре сердитий. Визвірився на війта й коротко відповів: „Я їх не ходив питати ся“! — Потім насївся далі на Потурайчина, щоби dokonешне приїхав до їх села закладати нову читальню. Потурайчин, донеvivши ся, з яким радикалом має діло,

зібрався зараз відходити. Але з Василем не було так легко розв'язати ся. Він таки йшов у слід за Потурайчином і в одно домагався свого.

Щоби його визволити від напасти, задержав Неважук Василя, впевняючи його, що вони йому зараз дадуть добру раду. І радив за рядом майже кожний. Вигадували всякі нїсенїтницї, а жаден із них ані не всміхнувся.

Уже сонце стояло над заходом, Славко вибрався підпровадити Потурайчина. Він також почував велику пошану до сього чоловіка. Та бо й зіп्राва! Годї було Славкови своїм очам повірити. Найгірше село в цілїм повіті, знанї злодії на весь округ, а тепер хто знає, чи не будуть першими. Своє здивованє вивів Славко Потурайчинови. Тай Потурайчин дивувався. Він не надїявся по Вороницьких людях такого захопленя справою. Знав із досвіду, що люде навіть по найбогатших селах дуже скупі на гроші. А тут нараз стілько зібрано, що можна не гаючись приступати до будови читальняного дому.

— „А чи від давна ви вже з ними сходитесь“? — запитався Славко.

— „Я запізнався з ними може перед трьома місяцями. Деякі приходили до Опеньківцевої читальні, а з декотрими запізнався в місті. Але то знаєте, пане доктор, вистане запізнати ся з одним. Як той уподобає собі вашу мову тай виrozumіє, то потім зєднає ціле село, а властиво те, що є лїпшого в селї. А ви знаєте, пане доктор, ближче Петра Оскомюка“?

Славко не видержав. Став на місци й сердито промовив:

„Прощу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене се іритує“!

— „Алеж не гнівайтеся!“ — заговорив хутенько Потурайчин. — „Я не мав наміру вас зневажити. Я думав, що ви вступаєте до адвокатури та коли — тогді поздаєте риг'орози“.

Славкож уважає се зневагою, що Потурайчин не хоче його називати товаришом. Незабаром успокоїв ся, роздумавши собі, що сей же чоловік не знає нічого про його таємниці. Але тепер Славко злякав ся. За три місяці переробив Потурайчин майже ціле село. А він, Славко, сидить уже тут на місци по матурі майже вісім літ і навіть не познакомив ся з людьми. Йогож батько пробував тут уже сорок літ і за той час набрав ся лиш переконання, що між Вороницькими людьми нема ані одного порядного чоловіка. А ті люди порядні були ось під боком, навіть на однім подвір'ю, тільки Славко не міг їх завважати. Його обгорнув страх, бо буцім допевнив ся тепер, що він не в силі порозуміти те, що кругом нього діється. Стояв посеред дороги зі спущеною в долину головою й журился. Потурайчин спішив ся. Побачивши, що Славко не рухається з місця, став з ним прощати ся. Славко прийшов до себе.

— „Я вас підпроваджу“ — сказав і пустив ся далі йти з Потурайчином.

Потурайчин, видко, думав тільки про Вороницьких читальників, бо зараз зачав хутенько про них розказувати:

— „Я переконав ся, що вони не такі злодії, як про них усі думали. Правда, є кілька запеклих і головних злодіїв, що сиділи вже по криміналах, ви їх сьогодні самі бачили, але єї злодії не є витвором села. Тут передовсім завинила близькість великих міст, де є злодії, що перейшли всіх Вороницьких на куну. Від них набрали ся Вороницькі замилювання й спри-

ту до сього промислу. А всі решта Вороницькі люди дуже порядні, а що найважнійше підприємчиві. Вони майже всі займають ся торгівлею свиней. Але розумієть ся на дуже малі розміри. Купують у мужиків тай мужикам продають. Лиш одно було в них дуже дивно, з чим я собі зразу не міг дати ради. Ніхто з них не вважав крадіж за зле діло. Та ще мало того: Вони вважали злодія за якогось ліпшого чоловіка. На кождий спосіб думали, що кождий чоловік був би дуже радо злодієм, як би лиш мав змогу й умів. На їх думку кождий розумний і спритний чоловік — злодій, а хто не краде, то лиш для того, що не має ніякого хисту ні до чого. Ставляли мені такі аргументи, що мені з ними годі було справити ся. Я видко за мало ще студіював суспільну економію. Зрештою признаю ся, що окрім популярних брошурок я нічого більше з економії не читав. Вам прийшлось би легше збити їх аргументи, бо ви робили вже іспит із економії“.

Славко зважив ся сказати правду: „Я, товаришу, зовсім економії не знаю, що воно таке“.—Був приготований признати ся до всього перед Потурайчином. Перед сим чоловіком не хотів грати комедії. Але Потурайчин не порозумів Славка. Бо одно, що не мав ніяких підстав до правдивого вирозуміння Славкових слів, а друге, так був захоплений своїм оповіданєм, що навіть не пригадував ся над глибшим значінєм слів свого товариша. Він говорив далі своїм звичаєм дуже хутко:

— „Передовсім вони не виділи найменшої різниці поміж купцем і злодієм. Ставляли мені за приклад себе. „Як я — каже — куплю порося тай зараз перепродам із зиском, то я краду в того, що купує, бо ж порося мені не вродило тих кілька корон. Або я вкрав у

того, що мені продав, або в того, що в мене купив“!

Через те не мали вони себе за ліпших від того Гринька, що оглядав мій ланцюшок. А ще ставляли мені такий аргумент, що купець краде в кожного: Бідний чи багатий. Головний же злодій краде або в банку, або в якого багатиря. Тим то робить меншу шкоду як купець. Вони бачили в місті самих злодіїв: Що пан, то злодій. Ще мене брали й на патріотизм. Переконували мене, що нам треба вчити ся розуму від Поляків, бо от вони крадуть голоси при виборах тай за те мають більше своїх послів, аніж би їм належало ся. Довго ми сперечали ся й мої аргументи якось не йшли їм до переконання. Аж одно їх переконало: Я їм говорив, що тепер світ переменяється. Давно був такий світ, що хто був більший розбійник, спритніший злодій, тому й ліпше поводило ся. Остатки сього світа ще заважають ся доси. Але ми, нові люде, маємо сей світ перетворити. Боремо ся за те, щоби в тім новім світі запанував порядний чоловік, той, що працює, а не злодій і розбійник. Для того вони взяли ся з таким завязтком до будови читальні, бо їм здаєть ся, що вони тепер поклонники якоїсь нової віри. Вже навіть обібрали собі нового святця, „Неруша“, за свого покровителя“.

Сказавши ті слова Потурайчин сміяв ся щиро.

— „А чого ви так напирали ся, аби жінки вписували ся до читальні“? — запитав ся Славко.

— „О, се треба конче“ — відповів Потурайчин. — „Ви не знаєте, яка тут деморалізація. Воронийські люде приймали з міста все, що найгірше. Відси кілька дівок чи молодичь приходить до міста на проституцію. Вони також

не вважають се ні за що злого, бо мають змогу йти в мамки, то родичі тїшать ся“.

Опинились аж під лісом, де Йван вивернув панотця. Вже смеркало. Славко не хотів далі йти, бо бояв ся вертати сам вечером через ліс. Уже мали попрощатись, як Славко пригадав собі одну річ.

— „Що ви мені казали за якогось Петра“?

— „Я за Петра Оскомюка. Ви його знаєте“?

— „Мабуть не знаю“ — відповів Славко.

— „Той кривий високий мужик. Він сидів за столом зараз біля того співака“.

— „Ага, знаю“! — відповів Славко. Нагадав собі, що батько сварив Петра за теля.

— „Той Оскомюк дуже розумний чоловік“ — говорив Потурайчин — „тай дуже цікавить ся книжками. Приходив до мене аж до двора. Мені, знаєте, було дуже неприємно, бо дідич не любить, як до мене приходять мужики. Але що діяти? Увійшов Оскомюк до моєї комнати та вже мені його не вигонити. Побачив у мене на столі німецьку книжку: Геологію з ілюстраціями. Сю книжку купив мені дідич у дарунку, як його син здав іспит до гімназії. Оскомюк зачав переглядати геологію тай випитував ся мене, аби я йому доконешне розповідав, що в ній стоїть. Я поясняв, як міг. Меже іншими говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: Мужик усе порозумів! Ще ставляв мені такі питання, що я не знав на них відповісти. Причепив ся до так званих передпотопових звірів (бо там були такі ілюстрації) тай мучив мене всякими подробицями. Конче хотів довідати ся, чи тим величезним ящіркам відривали ся хвости так, як теперішнім. Затямив собі навіть назви тих звірів, якихось ігванодонів, діплъодоків і лихо знає що“.

Потурайчин хвильку сміяв ся, а потім говорив далі:

— „Варт йому давати такі книжки читати. Може маєте дома та зичте йому“.

Вже як розходили ся переказав іще Потурайчин Славкові:

— „А як вам треба буде ким у таких справах послужити ся, то вдавайте ся просто до Сенька Грицишиного: Се дуже слухняний чоловік, усе зробить. Неважук знов відважний, нічого не злякаєть ся. А на війта не дуже покладайте ся: Він трохи хитрий. Отак любить побалакати, пожартувати, а до діла не візьметь ся перший. Усе аж за другими“.

Славко вертаючи думав дуже сумні думки. Зичити Петрови книжки. Які? Славко не мав ніяких. Його батько також не любував ся в бібліотеці. Опріч кількох книжок духовного змісту про інші книжки й не питай. Сам Славко також ніколи не заглядав до ніякої книжки. Він взагалі не розумів навіть, як може хтось почувати потребу читання таких книжок, коли його до сього ніщо не примушує. Після таких думок почував Славко до себе погорду.

Серед улиці стріла його якась молодиця. Перкатенька, невеличка, круглолиця. Вона приостала й зачала розмову зо Славком. Дивувала ся, що Славко її не пізнає. Адже вона, ще дівчиною, завсіди робила в єгомостя. Торік вийшла заміж, а сього року повдовіла. Вона приятелює з Іванихою, тому дивно їй, що Славко її не знає.

Видко було, що вона жвавенька молодичка, тільки при неділи трохи підхмелена. Зачала примилювати ся до Славка, нятякаючи йому, що любила його ще дівчиною. Потім, не довго думаючи, заманювала його до себе зовсім простацькими, масними словами. Славко бояв ся

йти до чужої хати. Отже пристрасть взяла над його страхом верх.

Молодиця мешкала ліворуч відсіля також на горбі. Але до її хати не було дороги, лишень крута стежечка. Ішла наперед, а Славко за нею. Сонце вже зайшло зовсім. Над самим небосклоном жевріли хмари червоною полумінею, а подальші міняли свою червону барву на фіолетову.

Прийшли до маленької як улий хатчини, мурованої з каменя. Славко хотів увійти до хати, але молодиця його не пустила.

— „Не йдїть. Там паскудно. Така вогкість, що вода капає зо стїн“ — говорила молодиця й засунула сїнешні двері на замок. Потім підняла з землі драбину й приставила до стриху. Вилїзла на гору й по хвили побачив Славко на стриху світло. Молодиця перехилилась і кивнула на нього пальцем.

— „Лїзьте сюди“!

Славко вилїз. Тут молодиця мала вже заздалегідь прилагоджену комнату. На латах від стріхи були почеплені полотна й звисали аж до поду. Се буцїм стїни. Під вистелений веретою наче килимом. З заду поличка, а на нїй флящина, хлїб і кусник ковбаси. На полиці стояла також мала, засвічена лампа. Посеред тої комнатки лежали дві, випхані на твердо, подушці, одна на одній.

— „Тут лїпше“ — говорила молодиця, — „бо в хатї, то кождий дїдько зазирає до вікон“. — Вона затаїла перед Славком, що заздрісні парубки люблять часом і шиби вибити, як побачать світло в хатї при замкнених дверях.

Молодиця напилася горівки й частувала Славка. Але він відмовляв ся. Нараз хтось сильно застукав до сїнешних дверей. Славко

так перелякав ся, аж кинув ся. Молодиця його успокоювала:

— „Не бійте ся, паничу“, — шептала — „погримає трохи тай піде на зломану голову.“!

Але стуканє з надвору не переставало. Врешті обізвав ся голос: — „Відчини, Варваро! Адже я знаю, що ти дома“!

Славко трусив ся зстрахи. Варвараж йому шептала: „Се Гринько, той каліка, зараз я його відряжу“! — Наказувала Славкови шепотом, що вона злізе, а він нехай витягне тихонько драбину на під. Зняла з полиці лямпу й поставила її в кут за полотно, аби ясність не була на сїни. Злізла на долину й подала Славкови драбину. Потім рипнула хатними дверми й відчинила сїнешні. Тепер Славко почув розмову. Говорила перша Варвара:

— „Ти якого дїдька товчеш ся по ночах? Хочеш, аби я тобі яким лихом голову провалила?! Марш мені, калїцуне, від хати“!

— „Та тихо!“ — відповів Гринько. — „Я приніс горівку тай ковбасу“!

— „Щось я тобі в твою ковбасу! Вступи ся мені від хати“!

— „Що тобі стало ся, Варваро“? — просив ся Гринько. — „Таж я приходжу до тебе як чоловік до жінки. Тиж сама казала, аби я позавтра тебе сватав“.

— „Ти здурів? Тобі треба жінки? Тьфу, погане“!

— „Таж я маю кусник поля тай гроші“.

— „А в кременалі хто зогниє?! Не бій ся, головний злодій викупить ся або втече до Америки, а вас, помішників, повисажують на шибеницю. А з рештою, якого лисого чорта причіпив єсь ся до моєї голови?! Я тебе не хочу, западай ся отам у безвісти“!

— „Варваро“!

— „Уступиш ся, кажу, чи ні“?!

— „Варваро“!

— „А вступи ся ж, кажу“!

— „Варваро“!

— „Маєш Варвару“! — І в тій хвили роздав ся лоскіт від бійки по тілі. Потім гримнули двері, заскочив замок і Варвара шептала:— „Спустіть, паничу, драбину“!

Вже пізнім вечером вертав ся Славко до дому. А йдучи міркував, з якою немилосерною конечністю справджуєть ся його забобон. Ось він так перелякав ся на стриху й усе гаразд пішло. Гринькож мусів дуже радуватись тим, що Варвара казала присилати позавтра сватів. А наслідки великої радості завсїди прикрі. Вибив Гринька Павло Гаєвий таї вибила Варвара.

V.

Славко ходив на другий день до Крацьцовської. Колиж ізвели матеріял на будову читальні, то він зовсім забув про свою обіцянку відвідувати Крацьцовську що день. Намість до неї ходив на місце будови й приглядав ся доти, аж доки не прийшов час іти на обід. Читальню будували на громадській толоці над річкою, близько дороги. Кожний читальник дав підводу для звозеня матеріялу, а опріч того кожний особисто помагав при роботі.

Всї читальники обібрали ся за майстрів. Тільки один із них Неважук, що розумів ся на майстерці, проводив тій роботі. Робота йшла з великим поспіхом, бо робітника було так багато, що не кожний завсїди находив собі роботу.

Славкови здавало ся, буцім і він потрібний при будові. Мав навіть велику полекшу в своїй журі. Удало ся йому вмовити в себе, що доки читальня не скінчена, доти він сам не може брати ся за ніяке діло. Се його так переконало, що зовсім перестав журити ся. На третій день будинок затичили. Діяло ся се як раз о десятій годині перед полуднем. По звичаю принесли читальники кілька фляшок пива й під тим будинком запивали справу. Посідали на підвалини (бо, розумієть ся, ще не було ні стін, ні даху) та й гуторили. Поміж ними й Славко. Але він постановив собі, доти не вертати ся до своєї жури, доки будинок не буде зовсім викінчений. Аж як покриють дах, повставляють вікна й шиби, виліплять і вибілять стіни, аж тоді мав Славко памір застановляти ся далі над тим, що йому з собою діяти. Тепер же він навіть повеселішав і перестав себе вважати за гіршого від інших. Те задоволенє, яке дає другим людям праця, обхоплювало Славка вже при самих обзорилах чужої праці самим почуванєм, що й він до сеї справи як не будь примішний.

Випив навіть із читальниками фляшку пива. Аж параз Петро Оскомюк показав людям ящірку. Вона бігла попри них і сховала ся під травичку зараз біля каменя, що лежав недалеко від того місця, де сидів Оскомюк.

— „А цитьтеж!“ — сказав Оскомюк — „зараз щось побачите“.

Узяв кусник патичка, вигнав ящірку на вільне місце й притис їй кінець хвоста патичком. Налякане звірятко з усеї сили перло ся наперед. Аж нарешті урвало притиснену часть хвостика й утікало просто перед себе. Петро хотів щось говорити за відорваний хвостик, але його ніхто не слухав. Усі тепер зацікави-

лись ящіркою й війтом. Бо війт вихопив у Петра патик і скричав: — „Ану, чикайте, я“! Аж червоний із завзятку пруднув ся за ящіркою, намагаючись притиснути їй остаткову частину хвостика. Бідолашне звірятко з розпукою обернуло ся головою до патика й ухопило його кінець у свій беззубий ротик. Тоді всі, хто приглядав ся сьому, заверещали: — „Убийте, вбийте“! Війт сіпнув патичком, вихопив його з ящірчиної пащечки й підніс його в гору, щоби виконати над звірятком громадський присуд смерти. Але ящірка покоришувала ся часом і кинула ся на втеки. Вигинаючись на всі боки, щоби обминати камінці, вилискувала ся проти сонця зеленавими й синявими красками й просувала ся з великою скорістю поміж людські ноги. Неначе плила водою.

— „Куме Павле! Зап'ятком, зап'ятком“! — гукали на Гаєвого, бо він був у черевиках. Гаєвий затупав на місці ногами. Отже було вже запізно. Ящірка лиш мигнула проміж його черевика, допала трави, що росла густо над річкою, тай щезла там із очей ворогів. Ще Неважук і війт бігли за нею й прогортали траву, як лиш верхом рухала ся. Дістали таку завзяту ману, щоби забити звірятко, для того, що воно живе. Як той рибалка, що йому вирветь ся з рук жива риба й шубовстне в ріку, то він у нестямі пхає руки в воду, чи не вдасть ся ще рибу піймати, так вони оба пробували найти ящірку в траві! А та проба лиш дала їм змогу переконатись і другим переказати, що ящірка вже пропала на невіднайдену згубу.

Аж тепер вернулись усі до Петра. Він стояв над відорваним хвостиком і приглядав ся йому. Хвостик, неначе розтоптана гадина, скручував ся безперестанку в вужевку, то в сей

бік, то в той бік, а при тім посував ся наперед. Петро схилив ся, узяв хвостик за молодший кінчик і підніс до гори. Хвостик вертів ся далі.

— „А виж не боїте ся того в руки брати“? — запитав ся війт.

— „Чого? Зубів не має, не вкусить“.

— „А хлібаж не гидко буде брати тими руками“?

— „То чистеньке створіне“, — сказав Петро. Потім показував на відорванім місці карби. Такі карби обперізували цілий хвостик аж до кінця, рядками. Ті рядки входили один ув одного сими карбами й держали ся ними купи. Тепер Петро взяв другою рукою за хвостик і розтягав його. Карби розходились і можна було знов прорвати по середині сей хвостик рівненько як ножем. Потім пішов над потік і вирвав „сосонку“: Такий бурян, падиволос, що росте на вогких квасних ґрунтах, трохи схожий на сосну своїми гілячками. Показував сей бурян і розривав його на частинки. Сосонка легко проривалась на колінцях, а ті колінці держались купи також карбами. На сій схожості карбів сосонки з карбами на ящірчинім хвосту основував Петро свою теорію про походжене звірят від рослин. Говорив, що ся сосонка була в давних часах великим деревом та що з неї витворили ся поволи величезні ящірки іґванодони й діпльодоки, на прочуд нерозумні звірята, з дуже малим мозком. Ще не мало коли дерево так хутко вбрати ся в розум, хоч уже зважило ся повзати ящіркою по землі. Отак погодив собі Петро теорію Дарвіна з тими образками, що їх бачив у книжці про геологію. В його фантазії малював ся той перехід яскраво й природно. Отже не так було з іншими.

Се не було під силу їх фантазії перенести ся думкою в зовсім инакші світи. Вони розуміли ті річи так, як їх бачили. Тим то обізвав ся вїйт: — „Ей, може бути, бо ще ніхто не підглянув, як саме плодить ся ящірка! А вона, собача віра, з сосонки“!

Всякі виясненя Петра нічого не помагали. Питали ся Славка, але він не знав.

За сей час вислала Крацьцовська бону з письмом до Славка. Вона ждала терпеливо три дни на нього й сьогодні була би ще витримала. Одначе рано в кухні перечула від кухарки, що Славко ходив до вдови Варвари. Ся відомість уколола її в серце дуже болючо. Правда, вона не мала до нього ніяких домагань, уважала його за невинного й хотіла його таким задержати в своїм серці. Але тепер він виривав ся від неї. Той образ вимріяного мужчини не приставав уже більше до того Славка, що собі заходить із простою сільською повією. Вона знала ту Варвару, пиячку, що чіпляла ся кожного хлопа. Не вжеж до тої гурми пяних мужчин, що вганяють ся за Варварою, належав би й Славко? Адже вона хотіла бачити в нїм ті всі прикмети, яких хибувало її мужеві. А тим часом Славко віддаєть ся залюбки тій самій забаві, що й її нелюб... Се не любов зраджена, але почуванє затрати вимріяних дум завдавало муки душі Крацьцовської. Здавало ся їй, що її прихильники відцурались від неї й переходять на сторону її мужа. Він став ся переможцем, а вона пропачою.

Хотіла мати Славка доконешне біля себе, аби йому показати, що їй на нїм нічого не залежить. Хотіла йому дати пізнати, що гнівається на нього. Хотіла його звільнити від того обовязку супроти себе, якого він ніколи не піднимав ся. Одним словом: Хотіла з ним зро-

бити те, що зробила би кожда жінка, будши нею. Шукала би свого любка цілими роками, терпіла би невигоду, поносила би труди на те, щоби його відшукавши, могла сказати йому в очі, що його ненавидить.

Бона вибрала ся до Славка з Мундзьом. Мала на собі ясну блузку й білу хустину. Темна чорнявка з круглим рум'яним лицем так і пашіла здоров'єм. Свіже повітря й подостатком харчу служило їй. Зовсім не подобала на ту Французку, яку собі придумують у нас: Худу та бліденьку. Хутше подабала на нашу чорняву дівчину з Буковини. Її називали панною Шарльотою. Хоч їй се й не наказувала Краньцовська, то вона однако старала ся передати Славкові письмо тайком, аби ніхто не бачив. Через те зайшла задною фірткою поміж грядки й квітки. Відси побачила, що панотець вештаєть ся по подвір'ю. Щоби перед ним сховати ся, схилилась над квітками й приглядалась. Се були самі майже астри білі й червоні. Урвала кілька червоних і пришилила собі до блузки.

Панотцеви не вело ся. Від тої пори, як висварив Петра Оскомюка й війта, ще до тепер нічого не сплював. Бо до Івана не мав уже сміливости, а за Пазею обставала їмость: Посилала його на двір воювати. Крутив ся що дня по подвір'ю, як та блудна вівця, щось нишпорив усюди й нічого не находив. Але тепер назирих якусь жінку в городі. Мундзя не видів, бо він малий. Панотець, не гаючись ані хвилини, подріботав борзенько в город. Заздрів, як Шарльота рвала квітки: панотцеви мелькнула на лиці радісна надія. Колиж побачив Мундзя, надія щезла.

— „Щож там, Мундзю, ти до нас у гості? Дуже красно!“ — Але Мундзьо перехилив го-

лову на бік і ніби тішив ся, ніби всміхав ся, тай нічого не говорив. Тоді панотець, показуючи пальцем на Шарльоту, запитав ся: — „А се хто“? — Мундзьо своїм звичаєм відповів, що Шарльота в них служить. Він послугував ся словом „служити“ на всі причини пробування.

Панотець порозумів, що се якась наймичка тай далі її сварити за те, що зірвала квітки.

— „Ти на що псуєш ружі“? — У панотця кожда червона квітка називала ся ружею. Але Шарльота не відповідала, бо не знала, чого від неї хотять. Вона була певна, що панотець далі говорить до Мундзя. Але панотець не вгавав: — „На що ти мені ружі псуєш“? — Шарльота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його зачало се лютити. Мундзьо пояснив, що се особа не вміє инакше лиш по французьки. Панотець зразу нарікав, на що пани приймають якусь німу наймичку, а потім жалував гірко в душі на свою нещасливу долю, що не дала йому нагоди навчитися по французьки. Одинокі ще надію мав панотець на Мундзя.

— „А ти вмієш по французьки“?

Мундзьо знов перекривив голову, виставив на двір кусник язика, прикусив його й не сміливо відповів, що вміє.

— „Кажі їй, що я питаю ся, на що вона мені ружі псує?!“

Мундзьо щось балакав до Шарльоти, вона йому відповідала, а потім утихли обоє. Панотець водив цікаво очима з Мундзя на Шарльоту, а з Шарльоти на Мундзя тай усе таки не міг нічого вирозуміти. Став Мундзя допитувати ся, що вона йому казала? Хлопець знов виставив кусник язика, знов його прикусив і сказав стидливо кілька слів. Із тих слів до-

гадав ся панотець, що вона каже, буцім цвіт і так облітає.

— „Кажи їй: Що їй до того, чи цвіт облітає, чи ні“?

Але Мундзьо тільки стидав ся й не казав нічого. Панотець проказав йому ще раз своє запитанє. Мундзьо все таки мовчав.

Часом дитина зноровить ся не знати, з якої причини, й ані рушить із місця. Саме тепер Мундзьо так ізноровив ся. Панотець просив. Погладив його по голові тай говорив:

— „Скажи, Мундику, я тобі цукерка винесу. А як нї, то скажу мамци, що ти непослушний“!

Не знати, чи обіцянка, чи погроза спонукали Мундзя до послуху, досить того, що він промовив до Шарльоти щось два слова. Шарльота за те щось довго йому відповідала. Але Мундзьо не знав із сього переказати панотцеві ані слова. Та панотець нічого на тім не стратив, бо за той час обдумав собі докладніше Шарльотину провину.

— „Кажи їй, що вона менї велику шкоду наробила, бо я ті ружі лишив на насїне“.

Тепер Мундзьо набрав відваги й сміючи ся, говорив довго до Шарльоти. Панотець при- такував Мундзьови, а як чув, що хлопцеві йде бесїда плавно, то приповідав за ним: „Шкоду велику“!

В решті прийшла черга на Шарльоту говорити й вона говорила.

Але її не слухав ні Мундзьо, ні панотець, бо вони оба далї радили ся, що їй переказати.

— „Кажи їй, що вона навмисне ті ружі попсувала, аби я не мав насїня, бо насїне дороге“! — Панотець укладав у короткі слова багато думок, бо бояв ся, що як наговорить багато слів, то хлопець позабував.

Мундзьо, знов сміючи ся, говорив до Шарльоти довго, а при тім бив кулаком об кулак, буцім грозив їй бійкою. Певне мав із нею якісь домашні рахунки. Отже панотець не перечив, хоч догадував ся, що се не може бути, аби кілька вкраїнських слів та треба було так довго по французьки переводити. Навпаки, помагав іще хлопцеві. Бо в тих місцях промови, де Мундзьо бив кулаком об кулак, то панотець приповідав:

— „Велику шкоду! Навмисне! Ага! Навмисне“!

Тепер говорили нараз і панотець і Шарльота, обоє до Мундзя. Але Мундзьо держав сторону панотцеву, для того його слухав, а її ні. Панотець допитував ся:

— „Казав єсь: „Навмисне“?“

— „Казав“!

— „Кажі їй іще раз“! — Панотцеві дуже припало до вподоби те, що не потребує зважати на відповідь винуватця. Така відповідь не раз збивала його з пантелику, зводила на безпутє, а тут говори ї не дбай, що тобі відповідять, бо ї так не зрозумієш. Тим то не зважаючи на лепетанє Шарльоти, що стала собі помагати рухами рук, а навіть цілого тіла, намовляв панотець хлопця:

— „Кажі їй іще раз, що вона навмисне ружі поцсувала, аби я не мав насіння“. — Знов Мундзьо говорив, а панотець притакував.

Як уже хлопець умовк, питає ся панотець іще раз:

— „Казавсь: навмисне“?

— „Казав“.

Щоби допевнити ся, чи Мундзьо правду каже, зарядив собі панотець спробу:

— „А як по французьки: „Навмисне“?“

— „Не знаю“!

— „От, на! маєш“! — застогнав панотець. Аж цмокнув, аж почіхав ся в голову, почувши таке слово.

— „А як по французьки: „На збитки“? Знаєш? А „на злість“? А „на супір“?

Мундзьо казав, що знає, лиш не хотів говорити ті слова панотцеві.

— „То кажи їй. Кажі все: і навмисне, і на збитки, і на злість, і на супір. Може хоч одно добре trafiш“.

Шарльота за той час голосно молюла язиком, розкидала руками, вигинала ся, дубцювала ногами, але на неї не зважали. Достоту як той мужик, що висажує поросю на віз везти на торг. Воно квичить, пручаєть ся, а мужик мовчки своє робить.

На сю розмову, ведену при помочи малого драгомама, надійшов Славко. Не мав уже що робити при будові, бо читальники випили могорич тай розійшли ся до дому. Від тепер мала вже робота провадити ся через згоджених майстрів.

Славко приступив ся до Шарльоти, здохмив капелюх і подав їй руку. Батькови ж сказав, що се навчителька французької мови.

Панотець ув один миг обернув ся й хутенько подріботав від них на подвірє. Соромив ся. Але так як той Циган, що ззів чужий обід. Ніби сором Циганови є, та бо й пожиток його не минув.

Краньцовська визирала Славка в вікні з великою нетерплячкою. Взяла собі до голови таку постанову, що як він прийде, то вона його прийме байдужно. Скаже до нього кілька слів і не дасть по собі пізнати, що вона звідала ся про його знаомство з Варварою. Потім буде мовчати, аби він допевнив ся, що їй на нім ніщо не залежить. Колиж би він що до неї

більше говорив, то вона відповідати ме лиш із чемности пів словами, нехай догадаєть ся, що можна йому вже йти до дому. Але Шарльота не вертала ся, тож Краньцовську напав страх що ануж він не прийде! Вона тоді зовсім безпомішна, бо то лиш від нього залежить, а не від неї, чи він схоче з нею видіти ся, чи ні. Треба дуже великої сили волі, щоби спокійно переносити на собі ту зневагу, яку він тепер може їй заподіяти.

Але ні! Славко йде. Йдуть усі троє: Він, Шарльота й Мундзьо. Вже на хіднику, що провадить на веранду. Неначе би її хто силоміць тягнув, так несамохіть і хутко вибігла Краньцовська на веранду. Де й поділась її постанова, щоби його стріти байдужно?! Розійшла ся наче мряка від полуднішного сонця. Краньцовська почувала великий жаль до Славка й не могла здержати ся, щоби йому не докорити:

— „А! ґратуюю вам, пане Славку! Я й не надіяла ся, що ви так борзо зможнієте. Як же відчуваєте себе після знакомства з Варваркою“?

Славко, не надумуючись ані хвильки, відпер ся всякого знакомства з якою не будь Варваркою. Ані одним моргненєм брови, ані кліпненєм повіки не дав по собі пізнати, що говорить неправду... Умів на славу скривати свої таємниці перед людьми. Унаслідив сю прикмету по своїй матері. Краньцовська доразу повірила йому. Її жаль перекинув ся в один миг у велику радість. Неначе перейшла за одним поступком із колючих бодаків між запашні квітки.

— „Я сподівала ся, що се сплетні“. — Була переконана, що правду говорить, а тим часом вірила непорушно в ті „сплетні“ аж до сеї пори. Потім румянила ся тим горячим жа-

ром, що уймав трохи з її красоти й спустила очи в долину. Але лишень на хвилинку. Бо зараз гляділа знов на обличчє Славка миленько. Протягла до нього руку з ледви помітно дрозжачими пальчиками, схопила ними з легонька космик волося на Славковій голові й промовила:

— „Ви, бачу, запускаєте артистичне волосся“. — Він, очивидячки, з тим довгим волосом не приставав докладно до того образу, що вона створила в своїй уяві.

На все те гляділа Шарльота й заховувала дуже поважну міну. Ніби вона з сього нічого не розуміє, а зрештою все се для неї байдуже.

Краньцовська запросила Славка до маленької світлички, найближчої д веранді. Сіли побіч себе й розпочали розмову про те, де Славко пропадав через ті три дні. Він став ся розмовний і розповів їй широко про закладини й будову читальні. Тепер мав віру в свої сили, привична йому журба й неспіливість щезли безслідно. Розповідаючи мав почуванє, що все те було його ділом. Вона ж більше дивилась на нього, аніж слухала його слів.

— „Я й не знала, що з вас такий гайдамака!“ — обізвала ся всміхаючись, як він уже скінчив.

Він протестував, що се справа культурна, а не політична. Та завзята борня потопаючого народа порушила з легенька й Славкову дрімучу душу.

— „А ви не горячіть ся“ — сміяла ся вона — „Адже знаєте мої переконання“!

Потім нагадала собі за бону: — „Деж щезла наша панна Шарльота? Адже була з нами. Мушу її відпитати, бо бою ся лишати ся з вами сама без опіки“. — Встала й дріжучим пальчиком диткнула його носа, як тоді на по-

возці. Потім відходила, а з дверей сказала ще на причинок:

— „Можуть нас люде про щось підозрівати. Коби хоч було за що“!

Як лишив ся Славко сам у світлиці, то зважив ся на думку, що Краньцовська його навидить.

Тепер уже не мав погорди для своєї особи, почував ся гідним хоч би й Краньцовської. Розважав собі за неї як за проститутку, бо в нійкій жінці нічого иншого не бачив. Отже з другого боку непокоїло його те, що вона дає йому за слабі натяки. Ануж се все лиш пуста балаканина?! Адже Варвара говорила зовсім ясно. Розумієть ся, він знає те, що Краньцовська не говорити ме простацькими словами, але всеж можна їй висловитись трохи яснійше. Вонаж говорить свої натяки при таких обставинах, що вони відбирають її словам бажане ним значінє.

Шарльота жалувала ся перед Краньцовською на Мундзя, що він був нечемний. Панотець щось до неї говорив, а Мундзьо перекучував ту мову і впевняв її, що панотець хоче її бити за зірвані квітки,

Мундзьо був би допевне відобрав від Краньцовської довгу науку доброго поведєня, як би так не Славко. Вони змовили ся йти до ліса на прогульку, через те не було коли Краньцовській заходити в суперечку з сином.

Шарльота й Краньцовська вибрали ся в білих рижових капелюхах. Зараз із самого краю ліса треба було драпати ся на стрімку гору. Не був би се великий труд, як би сей бік гори був порослий хоч одною травичкою. Колиж бо тут виростали сосни, як у тій байці, з діяментової гори. Пісок білий-білий, кристалічний, як узяти його на руку, то прозорий, чистісіньке

скло. Лиш десь не десь видніється чатинє з сосон, що задержало ся якимось чудом у піску, бо вода геть змиває. Ступили на сю землю, то ховзько як на леду. Навіть не можна вдержатись на вистаючім коріню сосновім, бо й воно через чатинє й навіяний пісок також ховзьке... Одинока рада помагати собі руками, хапаючись за кожним ступнем дерева.

Славко йшов наперед і брав ся помагати Краньцовській, подаючи їй одну руку, а другою держачи ся дерева. Вона хапалась його руки, а як тільки поступила ногою, ховзалась і приклякала.

Колиж дібрала ся трохи ближче до Славка, то обнімала його руками, щоби буцім удержатись на ногах. А попри се сміяла ся й реготалась як дитина. Шарльота вважала сю пору за догідну, щоби лишити їх самих. Обіцянками спонукала Мундзя до ворота домів. Краньцовська се не завважала, а Славко припадком побачив, як ті двоє вернули ся.

На самім вершку гори спочивали від утоми. Тут уже росла трава, а надто була широка межа, що відділювала старий ліс від молодника. Стояли обоє в тіни й віддихували ся. Славко питав ся за Краньцовського, поважив ся вважати його за свого соперника. Не знати, чи задумав над ним поглумитись, чи бояв ся стрічі з ним.

— „Ах! не згадуйте мені за того драба!“ — відповіла Краньцовська. — „Кілько рази згадаю про нього, то роблю ся люта мов змія. Можете собі поміркувати, як мені мило жити на світі! Подумайте собі! Вам можу все сказати: Адже ви мужчина, вже розумієте ся на таких річах, тай знаєте мої відносини дуже добре. Подумайте лиш! Кілько разів погляну на свої діти, стільки разів пригадаю собі, що

вони діти алькоголіка! Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, як ся думка точить мою душу?!“

Зітхнула й нагадала собі, що Мундзьо десь облишив ся. Славко сказав їй, що видів, як Мундзьо з Шарльотою вернули ся. Вона всміхнула ся якось нещиро.

„Ви не завважали, як вона дискретно лишає завсіди нас обоїх самих? Видко, що вже добру школу перейшла. Та мені се байдуже! Нехай собі думає, що хоче. Вже яку славу мені муж приспособив, то я не в силі гіршої собі напитати. А зрештою...“

Подумала хвильку, ніби вагувалась.

— „А зрештою“ — говорила далі — „чи знайдеть ся хоч одна розумна людина, яка би повірила, що жінка за таким мужем, як мій, та живе самотою без приятеля? Адже жінка також не скотина. Чей потребує з кимось розмовити ся, порадити ся, хоч трохи розвести душу. Не пропадатиж мені в такім багні без ніякої відради“.

Послідні слова докинула ніби про себе.

Хоч не любила нагадувати про мужа, отже раз нагадавши, не переставала про нього говорити. Розповідала Славкови, що муж далі бавить ся й нема надії, аби вернув і через тиждень. Сьогодні приходив до неї економ із вісткою, що відпитав місце пробування Краньцовського. Певне хотів, аби Краньцовська звеліла йому їхати по мужа. Бо та служба все лиш за тим пазить, аби при нагоді вандрівки Краньцовського щось облизати. Але вона відрядила економиа з нічим.

— „Я вже не така дурна, як була давнійше. Чи повірите, пане Славку, що я вже вдавалась до ворожок? Іще й тепер мені соромно, як собі нагадаю“.

Пішли далі дорогою попри молодник на зруб. Там устигли вже черниці обрости цілі стаї зрубу. Неначе якісь мишачі гаї стелили ся вони попри зрубані пні. Чорними кругленькими головками заманювали прохожих ід собі. Але проходжі на се не зважали. Ся ростина брала прохожих підступом. Стелила крадьки проміж траву землею своє довге пруте й показувала ягоди ще недостиглі, бо червоні. Але приступу до ягід боронила завзято, зо скаже-ною лютею, острыми колючками. Особливо чіпляла ся до спідниці Крацьцовської. Вона мусіла приоставати й видерати колючкам свою одіж.

Нараз над заходом виринула чорна хмара. Із поспіхом висувала ся з поза обрію на синє широке небо. Кудя простягла ся, лишала по собі чорну заслону. Вітер звіяв ся сильний. Крацьцовська вхопила обома руками криса свого капелюха й бігла в напрямі ліса, що його ще не зачали рубати:

— „Біжім до будки“ — крикнула до Славка — „бо змочить нас дощ до нитки“!

Ще встигли забігти перед дощем. Се був ліс старий із грубими соснами, призначений також на вируб. Не далеко й будка стояла, захист лісних робітників. Просто й догідно виставлена. До двох дерев, що росли близько себе: Одно від полудня, друге від півночі, прибита поперечка на висоті росту чоловіка. На тій поперечці скосом до землі сперті широкі тріски з соснового дерева. Се була західна стіна. Від полудня і півночі дві простовисні, трикутні стінки. На схід сонця відчинено зовсім. Сподом прибиті тріски мов до підвалини до трьох дощин, що стояли лігма кантом до гори.

Як посідали Славко з Краньцовською в тій будці, то на дворі потемніло. Буря зняла ся страшенна. Нагло, доразу з цілою силою! Настала дивна суতোка гуку й рику. Проміж гонити чатиня шуміло й свистало. Грубі сосни, неначе гнучкі лози, нагинали ся верхами д собі й стукали одна об другу. Дудніли й гуділи. Неначе дзвонили глухо великі дзвони, що в них обвито серце грубим оксамітом. Скрипіла й пищала якась надломана суха гиляка. А посеред того лускав инколи грім і гоготав по дебрах і верхах. Краплистий дощ товк ся немов горох до долівки. Ішла лісом музика на величезних струментах. Музика величня, могутна та дужа. Супроти неї людська музика на звичайних струментах подобала би на ляск батога супроти гуку гармати.

Найгірше незгідні голоси зливають ся в далечині в гармонійні тони. Якоюж чудовою здавалась би ся лісова музика для того, хто прислухував ся б їй відтіля, аж із поза тих чорних хмар! Варт великі гроші таке послухати!

Ся музика продералась аж до серця, аж до душі тих обоїх, що захистили ся в лісовій будці. Говорила вона не лиш до їх вуха, але до кожного нерву на цілім тілі. Щож вона могла говорити? Що кому треба. Наказувала певно Краньцовській, щоби шукала собі дитини. Не з алькоголіком, що плодить хору, зде-нервовану, дитину-відміну, але із здоровим мужем, що плодить здорову, збитошну, але любу дитину. Краньцовська не розуміла докладно слів тої музики, вона тільки почула бажанє шукати захисту в того мужчини, що сидів біля неї. Обняла його своїми руками й притискала ся, тулила ся д ньому сильно-сильно.

— „Ох, любий мій пане Славку, я так бою ся“!

Отже се не було в неї почуванє страху. Се було бажанє того незвісного, що його вливала їй у душу ся могутна музика.

Він бояв ся. Тремтів на цілім тілі. У часі бурі й грому не був свідомий ні обіймів Краньцовської, ні її мови. Ще з малечку бояв ся блискавок і громів.

Буря внимала ся. Небо знов прочистилось, а крізь китиці чатиня зазірало сонце на траву, що піднімала спровола свої вершки в гору. Чисте повітря аж пахло. Як настала тишина, Славко спам'ятав ся. Поглянув на Краньцовську, що ще заєдно держала його в обіймах. Прийшли йому на гадку ті малесенькі губки, зложені в кружечок. Нараз обхопила його непереможна жадова самця, кинутись на ті губки, цілувати їх, кусати, гризти. Уживати сього добра аж до гидоти, а потім плюнути й піти собі. Зовсім так, як наїдав ся обідом аж до обмерзіння. Почуванє, набуте недавно, що він не найгірший, і поводженє в Варвари, додало йому відваги. Нахилив ся до неї під її рижовий капелюх, махнув лицем під її ніс і притис міцно свої губи до того кружочка. Але не почув смаку в тім поцілунку. Се був тільки сильний натиск до чужого тіла.

Вонаж почула біль у спідній губі, притисненій до зубів. Налякана зірвала ся на ноги й відскочила на один крок від Славка. Потім поправила на собі капелюх, що трохи пересушив ся на один бік, і обігвала ся:

— „Не забувайте ся, пане Славку“!

Подумала хвильку й прикинула ще одно слово:

— „Адже се міг би тут хтось уздріти“. Не хотіла відібрати недотепі надії, хоч такий нападистий поцілунок та відобразив їй на разі всю приману любови.

А він гадкував у своїй голові: — „Не хоче мене! Обнімала лишень зо страху перед бурею“. — Сидів у будці й бояв ся на Краньцовську поглянути. Утік би дуже радо, та не було куди.

Вона розсміялась.

— „Чогось ви сидите? Наважили ся тут ночувати“?

Зводив ся лїниво на ноги і став перед нею захмурений, дивлячись десь у бік.

Вона знов сміяла ся. Веселила її та його дитиняча непорадність:

— „Може гніваєте ся“? — запитала ся. — „Намість я на вас, то ви на мене“!

Дивила ся на його захмурене лице й поволи наберала знов приязни до нього. Горяча кров, що час до часу румянила їй обличчє, тепер заливала їй очі. Через те Краньцовська гляділа неначе крізь якісь дивні скла. Вона бачила Славка таким, яким хотїла його мати. Ненавидїла у нїм усяку схожість із своїм му-жом.

Для того казала:

— „От, лїпше би ви зробили, як би обстригли те артистичне волосє й дали собі вуса підстригти“.

Її чоловік носив довге волосє, розчесане по серединї, і замашистий вус. Любував ся в тих вусах і підкручував їх завсїди старанно.

Розлучаючись біля двірських будинків, наказувала ще Краньцовська Славкови, щоби не засиджував ся коло читальнї, але приходив до неї.

— „Бо я вже за вами не буду посилати панну Шарльоту, тїлько підду сама, а тоді...“

Покивала на нього пальцем.

Славкові здавало ся, що Краньцовська могла йому доконати великого відкриття. Нехай він тільки приведе до порядку своє волосє й підстриже вуса, то буде мати щастє до жінок, як і кождий инший. Те щастє він уявляв собі так, що кожда жінка намагати меть ся дати почин до любовних із ним зносин. Був певний того, що як стане перед Краньцовською з підстриженими вусами, то вона заговорить до нього більше менше в той сам спосіб, як говорила Варвара. Нічого й казати, що таке відкрите наповняло його серце радіщами через край. Тільки одна-однісінька думка не давала йому спокою. А саме: Думка про той його забобон. Неприємности ніякої не було, а тут нараз така втіха. Щоби припадком не спіткала його доля Гринька в Варвари. Сей також мав великі радіщі зо сватів.

Вечером намовив Славко їмость, щоби їхала з ним завтра до міста. Вона згодила ся радо зробити се для сина. Казала, що має важні орудки в місті. На діліж ті орудки міг би хто не будь полагодити. Але їмость тїшила ся тим, що син її набрав послїдними днями якогось життя й веселости. Тільки — своїм звичаєм — не хотїла до сього перед ніким признати ся, тому й звалила причину своєї їзди виключно на самі орудки.

Скоро по півночи пробудив ся Славко з тяжкого сну, взяв передо всім розмірковувати над своїм забобоном. Як воно могло стати ся, що сей раз забобон не справдив ся?! Допевне аж після сего жде його якесь велике горе. Се його дуже лякало. Бо він був певний, що забобон мусить набезпешне справдити ся, як не передом, то опісля. Він би хотїв найрадше, щоби та неприємність уже проминула, а щоби теперішні поведження були вже наслід-

ками тої неприємности. Отож передумував кождо дрібницю з послїдних подїй свого життя. Всї вони не давали ще причини до такого постійного щастя, яке його тепер дожидало. Тодї передумував він подїї з цілого року, потім із попереднього року і ... найшов! Дивував ся, як се йому зараз не прийшло на думку?!

Адже всї роки, починаючи від того вигданого першого іспиту, були дня нього нічим иншим, як тільки рядом часу безнастанної журби, гризоти й розпуки. Чи ж після сього дивниця, що по безперестаннім горю та жде його постійне щастє?! Таким вислїдом передумування вигнав Славко зовсїм із свого серця страх перед забобоном.

Тепер міг супокійно віддати ся мріям про недалеке щастє.

Ось Краньцовська, богата жінка, залюблюєть ся в його підстрижених вусах до нестями. Очевидно сажає собі його як проститутка свого гостя, на колїна, гладить його по під бороду, а може навіть удасть лїпше проститутки примилюватись: Адже вона його любить! Схоче вона що днини такої забави без перестанку. Нічого лекше, як узяти собі Славка на вдержанє, нехай буде: За чоловіка. Зробить його господарем тих двїста моргів, що купила за своє віно. А тодї нехай журять ся іспитами собаки. Вона ще й гнївати меть ся на нього, як би він зважив ся хоч словом згадати за якусь науку. Лишень часом може буде поезії писати для Краньцовської. Він же пробував сеї штуки ще в гімназії, а потім зовсїм закинув. Не велика се штука. Треба тільки так писати, аби й самому нічого з того не розуміти. Бож він не розумів і чужих поезій: Був певний, що автори також не розуміли. Тільки з правописею й інтерпункцією біда. Але такі

справи належать до того, що друкує. Йомуж за те платять: Мусів вивчити. Зрештою сею штукою займати ся буде від нехотя, принагідно, аби здивувати Краньцовську. Головним же його спортом буде господарка. Візьме собі такого Івана, як батько має, тай господарити ме так, як батько. Лиш коней держати ме більше: Молодих лошаків, бо він любить придивляти ся, як вони брикають. Правда на перешкодї стоїть Краньцовський. Але з ним коротка справа: Славкож вичитав у записках церковного права поради про вбийство мужа. Розумієть ся, за такий учинок Славко би не брав ся! Він мягкого серця: Не вбив би й горобця. Найдеть ся якийсь инший, що стане Славкови в пригодї. Справить ся так спритно з Краньцовським, що Славко навіть не буде знати, як і коли.

А зрештою: Чорт бери Краньцовську й її чоловіка. Злакомить ся на Славка якась инша, ще богатша. Вона не буде мати чоловіка. Удова чи панна: Все йому одно, лиш аби мала такі маленечкі губки, як Краньцовська. Навіть може бути старша. Хутче її чорти вхоплять. Найде собі тоді иншу. Господарка приносить ме йому незміренні прибутки. Бо він патріот: Упишеть ся до читальні. Мужики аж бити муть ся, щоби дірвати ся до роботи на його землях. Бігти муть досвіта на ввипередки, бо котрий спізнить ся, то вже не найде роботи в патріота.

Уже в крайнім припадку відрікаєть ся Славко й господарки. Пристане й на жінку замужну. Нехай буде замужна й безземельна, лиш аби грошевіта. Побудує йому вигідний domeк і буде доїздити. Найме йому кухаря, що годувати ме Славка як на заріз. Ще й заборонить йому під великою карою будити Славка до підвечірку. Нехай Славко висипляєть ся від обі-

ду аж до опівночі. Намість вечері й підвечірку подавати ме сей кухар другий обід в опівночі. Тоді й зявляти меть ся та богата дама. В неї зовсім такі губки й таке личко, як у Краньцовської.

Лиш то біда, де до лихої матері шукати за тими жінками?!

Славко не любить ніде рушати ся з дому. Певне в місті стріне його якась. Там же їх багато волочить ся. Зачепить його так, як зачіпали проститутки в Ільвові.

— „Може підемо“?

Славко глипне з під лоба, чи вона схожа на Краньцовську. Ні!

— „Уступи ся“! — скаже їй і піде далі. Аж ось йому на стрічу инша:

— „Може підемо“?

Ся вже викапана Краньцовська. І такі губки й таке личко й така на зріст, іще й така утленька.

— „Ходім“! — буцім від нехотя бовтне Славко. Вонаж на radoщах скакати ме біля нього мов той горобчик.

Отак роздумував собі Славко. Правда, не сими саме словами, бо він і не роздумував словами. Він бачив усі ті події неначе в театрі на сцені. Навіть себе самого там бачив із підстриженими вусами, як відвертаєть ся від таких жінок, що не схожі на Краньцовську.

Ще актори не зійшли зо сцени, ще акція була в самім розгарі, як Славко заснув на ново. Спав, як звичайно, доти, доки їмость не збудила його до кави.

У місті, ідучи до фризiera, побачив Славко Потурайчина й доктора Фалькенбавма. Оба йшли на зустріч Славкови. Доктор Фалькенбавм пхав ся на Потурайчина, підставляв своє

вухо під його рот і в той спосіб тручав його з хідника в рів.

Порівнали ся зо Славком, привитались і Фалькенбавм зачав говорити:

— „Я бороню їх цілком безінтересовно. Можете се кожному сказати“.

Потурайчин йому перебив: — „Та чекайте! Пан Матчук іще не знає, що стало ся“.

Фалькенбавм приклав праву руку до свого вуха й ткнув його Потурайчинови під ніс: — „Що! Що ви кажете? Може ви дали мені хоч крейцарь? Анї мені, анї мому шефови“.

Із гіркою бідою вдало ся Фалькенбавма втихомирити. Потурайчин розповів Славкови, що має візванє до карного суду за проступок проти 2-го §-у закона про збори. Щоби заложити в Вороничах читальню, був у селі в Неважука й закликав до нього кількох господарів на нараду. Потурайчин знав, що польські власти карають Русинів за всяку культурну роботу поміж народом, як тільки хоч трішечки є за що не будь зачепити. Для того, навчений досвідом своїм і своїх товаришів, виставив кождому запрошеному письменні записини, бо хоч 2-гий § таких записин не вимагає, але практика виробила ся противна. Мабуть котресь із домашніх дітей, що сиділо на печи, не мало записин на письмі. Чи мабуть якась сусіда, що приходила зичити горшка, постояла трохи в хаті. Досить того: Староство донесло до суду, що Потурайчин і Неважук скликали в Вороничах збори без повідомленя староства. Бо закон вимагає, щоби про всякі публичні збори повідомити староство три дни передом. За недодержанє сього законного вимогу судити муть Потурайчина й Неважука.

Потурайчин жартував і буцім сміяв ся з сеї справи, бо не чув за собою ніякої про-

вини: Все зробив, чого закон вимагає. Отже таки видко було по нїм, що сміх його силуваний. Не так мабуть бояв ся засуду, як того, що стратить через те лекцію. Тож корив ся перед Фалькенбавмом очивидячки. Фалькенбавм ідучи тручав його в рів, а Потурайчин лиш незаметно, потрошки, вступав ся. Фалькенбавм бесідуючи з ним пускав „із первозности“ просто йому в лице дрібонькі як мак крапельки слини, а Потурайчин навіть не обтерав ся з чемности.

У фризієра Славко не тільки привів своє волосє до порядку й підстриг вуса, але навіть — на втіху своєї матери — купив собі флящину з водою до волося. Сам на таку річ Славко був би не здобув ся, бо не мав сміливости, але фризієр йому поміг. Намовляв Славка, аби собі купив таку флящину. Захвалював ту воду, що вона й голову чистить і засїває на ній волосє. Як приклад чудодійства сеї води показував фризієр на свою голову.

Сей фризієр, його звали Юдка, мав дивно лису голову. Ціла голова гола від потилиці аж до носа, бо й над очами там, де мають бути брови, не було нічого. Ся голова влискувалась як макогін облизаний. Але приглянутись їй уважно, з близька, то — бігме — на ній був волос. Тільки рідонько, ой! як же рідонько: На цаль волосинка від волосинки. Відступити ся від Юдки на крок, то кождий би приєг, що голова оскальпована! Але Юдка був переконаний, що на його голові бує волос мов троша краєм ставу. Бо він ув одно гладив ся по голові, а все злегонька. Любував ся, що волос скобоче йому долоню, до черепаж не доторкав ся. А як дивив ся коли на себе в зеркало, то з близенька, тай пантрував лиш за тим, аби вздріти волос. Так привик до сих об-

зорин, що очей своїх у зеркалі не видів, а волос видів! Томуж то й хвалив ся перед Славком, що вода йому помогла.

Отже сею хвальбою не відстрашив Славка. Він уже хотів ту флящину купити, тільки ще вагував ся з тої причини, що не знати ме, як сю воду вживати. Але Юдка обібрав ся вивчити. І то зараз.

— „Насамперед натераєть ся сею водою голову. Отак-о“! — говорив Юдка й натерав Славкови голову.

— „Будете зараз видіти, що стане піна як із мила“ — приповідав Юдка далі й показав Славкови долоню. Намість піни був там чорний бруд, бо Юдка ще сьогодні не мив рук. Але Юдку се й трохи не збентежило.

— „Видите, який бруд із голови“?

Потім учив Славка далі: — „А тепер треба обмити голову теплою водою“. — При сїм слові обернув ся Юдка до другої стїни тай крикнув: — „Суре! Гіб ер вармес вассер!“¹⁾

— „Гоб нішт“!²⁾ — обізвав ся сердитий голос ізза стїни.

— „А ще ліпше: студеною водою. То здоровійше“! — поправив ся Юдка й обмив Славкови голову студеною водою.

— „А тепер треба добре витерти чистим ручником“ — учив Юдка далі й крикнув до другої стїни: — „Суре! Гіб ер а райнес гандтух!“³⁾.

— „Гоб нішт“! — відповів той сам сердитий голос.

— „Але ліпше брудним“ — поправив ся Юдка — „бо як зовсім свіжий рушник, то ще

¹⁾ Дай сюди теплої води.

²⁾ Не маю.

³⁾ Дай сюди чистий рушник.

твердий, рапавий, а як уже вживаний, то мягкий, податливий“.

У такий спосіб прийшов Славко до флящини з водою на волосє.

Їмость радувала ся з того. Натомісь не злюбила, що Славко підстриг собі вуса. Аж засумувала ся, як побачила його.

VI.

Як їмость із Славком вернула, то не застала Пазі дома. Відносячи сама справунки до спіжарні, переконала ся, що бракує муки й сира. Ніхто инший не міг узяти тільки Пазя. Ключі від спіжарки лишила їмость у панотця в канцелярії тай ще йому наказувала, аби їх пантрував. А він забув про се. Мав багато важнійшу роботу. Лазив сьогодні на стрих тай позносив відти до хати всі старі рамки з побитими шибами. Насмітив повну хату. Поскладав ті запорошені рами в великій комнаті під стіну та хвалив ся перед їмостою, яке він діло доконав. Сеж вікна зовсім добрі, лиш повставляти де кілька нових шиб.

Їмость не говорила ані слова. Пішла до Славкової кімнатки й зі злости плакала. Ті рамки з шибами були призначені на інспекти. Тепер їх висажуй знов на під. Кілько разів виїздила їмость із дому, завсїди застала якусь „новину“. Треба вважати на панотця як на малу дитину, треба ховати перед ним усе, як перед дитиною сїрники і ніж. Намість пантрувати ключів, то його висадило на стрих, аби Пазі лишити час нишпорити по спіжарни. Навіть не знає, коли Пазя вийшла. Та ще й тішить ся як та маленька дитина, що вдало ся їй розпороти пішевку й пустити піре на хату.

Пазя вернула ся задихана. Вибріхувала ся перед їмостою, що лиш тепер вийшла. Ходила буцім до Іванихи передати їй гроші на шнурки до черевиків, бо пірвали ся, та в неділю не мати ме в що взути ся. Кляла ся в душу й тіло, що правду говорить. На доказ того розповіла їмости, що до Іванихи принесла сьогоня акушерка свіжу дитину.

Як їмось її запитала ся, чого в спіжарни бракує муки й сира, то вона обрушила ся. Її ще ніхто на крадежи не спіймав тай дасть Господь милосерний, що ніхто сього не діжде. Вона не боїть ся й зараз присягнути, що нічого ніколи не порушила.

Не було що їмости далі й допитувати ся. З рештою не хотіла зчинати великого крику, аби панотець не довідав ся. Бо він би зараз розвів таку сварку, що ще до тої шкоди сміх би з себе зробив.

Пазя правду казала, що ходила до Іванихи, що передала на шнурки та що до Іванихи принесла акушерка свіжу дитину. Але також правда, що Пазя вкрала муки й сира тай віднесла до Іванихи.

Як тільки в панотця полягали спати, відчинила Пазя тихесенько в кухні вікно, вискочила на двір і пішла бігцем до Івана.

Там сьогоня з нагоди гостювання акушерки був могорич.

Іван мешкав недалечко від церкви. Там стояло рядом може яких десять хат, меж ними й Іванова. Бо на сих пісках не держить ся село так купи як на чорній землі. Село Вороничі порозкидане на великім просторі. Хоч невеличке, а ділить ся на три присілки. Скоро кілька хаток при купі, то вже й присілок. Майже кожде господарство має ввесь ґрунт у купі. Там і будинки стоять. Такі будинки не чіпля-

ють ся сусідських як на Поділю, але стоять одинцем. Котрий господар багатший, то має до обійстя свою дорогу, а котрий біднійший, то обходить ся стежкою.

Такою стежкою зайшла Пазя до Іванової хати. Хоч мала, отже мусіла Пазя схилитись, як уходила до середини: Такі двері низькі. Хатчина тісенька. Перейти ся по ній не було місця, можна лиш сидіти або стояти. Зараз біля дверей на право стояла велика піч із припічком, що займала собою майже третину хати. Насупроти дверей стояв стіл під стіною на перехрестних ногах, нині застелений скатертю. Попід обі стіни, одна на ліво від дверей, а друга напроти них, простягала ся широка лава на ковбках, закопаних у землю. Біля печі прилавок, а на ній спералось одним кінцем кілька дощин. Другий їх кінець сперав ся на лаві, що йшла по під стіну. Сі дощини буцім ліжко. От і вся обстановка в хаті. Не було тут анї килимів, анї вишиваних подушок, анї мисника, анї мальованого комина, анї навіть таркатої верені, як по інших українських селах. Голісінько. Не знати, чи через бідну землю затеряли тутешні люди почуті потреби прикрашувати свою домівку, чи через недалеко вже сусідство Мазурів. Бо Мазур не любить ся в прикрасах. Він стараєть ся за те, що йому потрібне, а не за те, що красне.

У хаті душно й воняло, бо під припічком мало своє леговище поросся, що Іван його приніс собі від панотця. Ся духота й сей сопух запоморочував доразу кожного свіжого, що входив до хати.

Але за те був добродійством для тих дітей, що жили на вдержаню в Івана. Сі діти, заголомшені вбийчими газами, западали в глибокий сон або куняли на печи затуманені, тра-

тили апетит і не потребували кричати з голоду.

Опріч акушерки застала Пазя з чужих удову Варвару. Сиділи за столом і балакали. Акушерка невеличка, але груба, вже старша жінка. Таке мала лице, що як би їй приправив вуса, то ніхто би не пізнав, що се жінка.

Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на свій вік за стара, хоч на ділі молодша від Івана. Лице в неї червоне й напухле від горівки. Заєдно лучалась їй нагода впивати ся, бо бувала з часта в місті та діставала від акушерки напитки. Так привикла до сього, що й за свої гроші купувала. Іван про се не знав тай не міг знати, бо він приходив лиш на ніч до дому. Він був скупий, не позволив би їй видавати гроші на горівку. Одначе вона мала такі гроші, про які він не знав. А як їй сих грошей забракло, то відносила до корчми муку й збіже.

Ждали на Пазю з вечерею. А як вона надійшла, кинула Іваниха на окріп пероги. Але горівку вже пили, бо на столі стояла надпита до половини фляшка, а побіч неї кусень хліба.

Ще пероги не зварились, як увійшов до хати Гринько. Приніс із собою кошіль і зараз таки зачав відти винимати горівку, пиво й ковбасу. Бояв ся, щоби Іван не вигнав його зараз із хати, для того показував на самім вступі, що не прийшов у порожні, але в повні. Добре зробив, бо Іван таки налагодив ся був викидати. Та як побачив стілько добра, то лиш усміхав ся тим своїм придуркуватим сміхом. Іван був наче та бжола-сторож, що чатує в вічку улія цілий день і цілу ніч. Скоро занюхає чужу бжолу порожну, так зараз викидає, а як сама не здужає, то кличе других на підмогу... Тоді її, голодну гостю, жальцем у спину: Не

лізь, уража дочко, до чужого улья. Коли ж гостя повна, що не лишень має для себе досить, але мусить і другому вділити, бо як ні, то мід боки порозперає, тоді сторожиха низький поклін перед гостею: Просимо, сестричко, ближче, то все одно чий, аби улий.

Зачала ся вечеря таки від Гринькового приносу. Пили горівку й їли ковбасу. Іваниха напувала горівкою й свої рідні, малі діти, два хлопчики й донечку, що ще не спали, але сиділи рядком на тих дошках, що становили ліжко. Була такого переконання, що горівка дає дітям здоров'я. Як же їм дала по кусни-ковини ковбаси, то котре перше вхопило, зараз тікало на піч на самий зад. Там обертало ся до стіни й, держачи ковбасу цупко в руках, рвало її зубами стілько, кільки влазило в рот. Але однак лупало очима на боки, чи не за-крадаєть ся хто видерти. Достоту, як та собака, що вхопить кістку й ховаєть ся з нею на недоступне місце. Нехай тільки що ворухнеть ся поблизу, зараз собака гарчить.

По вечері пили пиво, а акушерка не так п'яна, як запоморочена духотою й сопухами, наказувала Іванисі:

— „А памятайте, Іванихо, що на похорон сеї дитини призначено сто корон. Скоро лиш умре, то я вам сама своїми руками принесу гроші. Отут перед вас поставлю на стіл. Аби мені так матінка Христова допомогла зайти до дому“!

А Іваниха була в одно п'яна: Вона зачинала вже пити від досвітку. Сперла ся ліктем на стіл і кивала побожно головою за кожним словом акушерки. Потім промовляла до неї ласкаво:

— „Ей! Не кленіть ся, панї, бо я вам і так вірю. Очи видять, що сїй дитині не мо-

же бути довгого життя. Таке воно марненьке, таке делікатне, як пушок. Не знати, чим би його прокормити. Але чим Бог дає, тим християнин годуєть ся. Самі не їмо ніщо инше, тільки бульбу таї капусту, таї воно мусить до сього привикати. Скоро непривичне, то зразу дістане такий животик як бубен, але що діяти? То всьо дар божий. Дякуймо йому, небесному, що родить бульбу та капусту“!

А Гринько провадив розмову з Пазею. За кожним словом рушав шкірою на голові таї вухами. Просив Пазю, щоби вставила ся за ним у Варвари. Нехай Варвара вийде за нього заміж. Пазя вставлялась, а Варвара не хотіла й слухати. Тоді Пазя сказала до неї:

— „Та він каже, що давав тобі якісь гроші“.

Варвара влютила ся:

— „За дурно мені грошей не давав. Що собі такий каліка гадає? Та мені в місті пани, такі біленькі з золотом на зубах, та дають по дві корони. А якийсь панич та дав мені такий маленький, вишиваний черевичок. Висів у нього на стіні над ліжком“.

Виймила зза пазухи червону платинку, розв'язала й витягла підставку на годинник у формі маленького, вишиваного тихолазика. Певне вкрала з над ліжка, бо ся річ їй ні до чого непридатна, то й нікому би до голови не прийшло робити їй такий дарунок. Показала Пазі й обі оглядали те диво. А тимчасом Гринько говорив:

— „Будеш видіти, Варваро, що візьмеш гріх на душу. Бо я, бігме, повішу ся“!

— „Таки се найліпше зробиш“ — відповіла Варвара спокійно — „бо ти в кременалі мусиш сконати; такий каліка, як ти, та не витримає кремінальським мурам“.

Потім обернула ся знов до Пазі й оглядала черевичок. Були вже обі п'яні й задурманені сопухами, тим то й не довижали добре, особливо що маленька лямпа на стіні задля браку чистого повітря майже погасала. Іван сидів мовчки на лаві під вікном. Спер ся ліктями на свої коліна, а пальці запустив у розкуйовданий волос. Дрімав. Варвара завила старанно тихолазик у платинку, сховала за пазуху тай обізвала ся до Пазі:

— „Я се хочу подарувати вашому паничеві“.

Пазя розсердила ся. Її маленькі очка займили ся вогнем, а лице почервоніло як на морозі.

— „А тобі зась до панича“! — крикнула на Варварку й додала зневажливе, простацьке слово.

— Варвара також розлютилась:

— „То я сяка-така! А ти лїпша“? — Устала з лави й справила до Пазі кулак. Кивала ним над її чолом і приповідала:

— „Коли хочеш знати, то я вже була з паничем“!

Пазя також устала й крикнула їй у відповідь: — „Брешеш“!

Потім відбила її кулак своїм і сказала: — „Ти накивай матери своїй над гробом, не мені над головою“!

Тепер обі разом прозивали себе послідними словами й тягали ся за волосє.

Ані Іваниха, ані акушерка, жадна не обзивала ся. Вони тільки витріщили здивовано очи й приглядали ся. Нї одна з них не була певна, чи се зіправди дієть ся, чи лиш їм привижаєть ся. Такі були п'яні й запоморочені.

За те Іван умішав ся поміж розюшені жінки. Устав поволи з лави, позіхнув і зовсім

не кваплячись приступив ід ним. Одною рукою вхопив Варвару за коси, а другою Пазю. Потім розвів руки широко, розділив жінки й крикнув на них:

— „А тепер мовч одна з другою“!

Але вони не мовчали. Паплюжили ся далі й рвали ся одна до одної з кулаками. Іван над ними гукав:

— „О! небого, як я держу, то руки мають бути в вас за короткі“!

Потім нараз сїпнув їх обі до купи тай товк чолом об чоло.

Від сього йшов такий голос, наче би хто стукав чиколонком до стола.

— „А тепер буде тихо чи ні“? — примовляв за кожним стуком.

Помогло! Жінки втихли. Іван випустив їх із своїх рук і сказав:

— „Махайте спати“.

Варвара вийшла без „бувайте здорові“. За нею потяг ся Гринько. Пазя лишила ся.

— „Тай ти вже йди“! — обізвав ся до неї Іван. — „Завтра рано вставати би до роботи“.

Пазя вийшла, а за нею Іван. Завів її до стайні. Се була прибудова до його хати, під одною стріхою, як раз місце для одної корови. Він тут спав у жолобі.

— „А вважай, не впадь на корову“! — говорив Іван до Пазі. Але вона не могла ще забути своєї суперечки з Варварою. Взяла Іванови докоряти, що він не обстав за нею тай зачала йому доказувати, що її була правда, а не Варварина. Та Іван не хотів сього слухати, чия правда, а хто провинив ся. Він так привик уже до бабських сварок і бійок, що зовсім не кортіло його довідати ся, зза чого посварили ся Варвара з Пазею.

Гринько проважав Варвару й без перестанку намовляв її, аби йшла за нього заміж. Варвара навіть не чула, що він говорить. Зовсім так, як би його біля неї не було. Йшла, трохи потикаючись, і говорила сама до себе. Відказувала на Пазю. Називала її всяко. Всі зневаги, які знала з малечку й яких вивчила ся в місті, сипали ся тепер із її рота, як із рукава. Викрикала голосно про всі крадіжки Пазі в панотця та про своє знаомство з паничем. Належала до тих жінок, що не вміють по тихо думати. Тож виповідала навіть такі справи, що їх знате людьми могло їй пошкодити. Розмовляючи з криком сама з собою, вимахувала ломакою, ніби когось бючи: Уявляла собі свою ворожицю зараз тут перед очима. А без ломаки ночею не випускала ся, хоч се не є звичаєм молодиць ходити з палицею.

Помітила Гринька аж коло своєї хати перед дверми. З разу приглядалась йому, дивуючись, відки він тут узяв ся. Нараз присіла й загримала хутко ломакою об землю. Так вигонять курей або свиней із грядок.

— „Марш! А підеш ти!“ — кричала на нього як на пса. Пішла до сіней і замкнула за собою двері.

Гринько стояв мов не при собі. Ті Варварині присюди й той гриміт ломакою об землю налякав Гринька. Зовсім забув, яку мав постанову, йдучи сюди. Він думав зайти силоміць до хати, бо тепер Варвара п'яна, то легше здасть ся на підмову тай не мати ме сили вибити його. Отже цілу сю постанову викинув йому той переляк чи зачудованє, яке нагнала йому Варвара своїм поведенєм. Почував ся так, як той зайчик, що наскочить у лісі на сидючого чоловіка. Намість тікати, то зайчик із дива

стає на задні ланки, нащурює вуха й приглядається їй тій чудасії.

Колиж отямився Гринько, то вже не мав охоти добувати ся до дверей. Обернувшись і пішов. Розумів тепер дуже добре, що Варвару вже стратив на віки. Лиш один мав жаль до свого каліцтва, а саме: Що не має спромоги вбити Варвару. Колиб так руки йому служили, то зараз украв би десь сокиру, розбив би двері й морснув би Варвару сокирою в чоло. Нехай би ані дригнула!

Любив Варвару так, як любить зайчик своє житє, коли за ним лис гонить. Тепер бачив, що те житє втікає від нього. Знав добре, що жадна дівчина за нього не піде. Лиш одна Варвара була йому під пару: Він злодій, а вона сільська повія. Він — злодій пятнований, бо він сам вірив у те непохитно, що покрививши йому пальці — назначила його природа на злодія. Ніхто з кривних не хотів держати його в хаті, бо він до тяжкої роботи не здатний. Батька ні матери не мав уже, відумерли його перед п'яти літами, лишаючи йому чверть морґа ґрунту. Хату дістав старший його брат, що вмер перед двома роками, лишаючи вдову з троїма дітьми. Удова вийшла заміж у друге й обоє гонили Гринька від хати, як скажену собаку. Ще часом його стрик, Павло Гаєвий, передержав його якийсь час у себе. Але недовго. Тепер мешкав Гринько на оборозі в Павла Гаєвого. Одначе крадки, так що ніхто не знав, навіть Павло ні. Закрадав ся на той оборіг у ночі, як уже всі спали в хаті.

Гринько ходив також до Прус. Казав, що був там за мірошника в якімось млині. Чи воно правда, ніхто сього не доходив. Знали тільки, що торік приніс гроші з Прус. Сього

рокуж пішов також, але вернув за два тижні. Роботи не найшов, грошіж приніс.

Роздумав собі так, що оженить ся з Варварою, бо вона має хатчину й городець. Рахував, що на бульбу й капусту вистане їм ґрунту. А на решту старати муть ся кожде по своєму. Вона в молодих панів заробляти ме, доки ще сама молода, а він також буде промишляти так, як доси.

Він ходив що дня рано до міста та старав ся щось украсти. Горнець, склянку, батіг, фарбу, цвяхи, що не будь. Розумієть ся, се не завсіди йому вдавалось, але все приносило йому деякий крейцарь. Мав знакомости з львівськими злодіями, виїздив навіть до Львова помагати їм. Головна його поміч була переховувати крадені річи. Як заходила небезпека, що поліція попадала на слід злодіїв, то вони передавали йому річи на сховок. І він їх ховав добре, що ніхто инший не вдав би так. Розносив ті річи по селу й ховав їх людям ув острішки або за-копував десь у дебрі. За якийсь час віддавав злодіям ті річи, а вони за переховок йому платили. Але він би з тої платні не багато зискав, як би не взяв ся на спосіб затаювати з тих річей де що для себе. Продавав потім знакомому Жидови. Отак упрятав собі більше як двіста корон, а опріч того держав у сїні в Гаєвого пять маленьких ложочок. За всі пять давав йому Жид три крейцарі, для того він їх задержав собі. Не знав, чи Жид його опукує, чи ті ложочки зіправди нічого не варті. Ще від весни не зголошувались злодії до Гринька. Або їх полапано, або вони вже покинули Гринька. Оце заставило його призадумати ся над тим, що з ним далі буде. Він думав і з сих думок виринула любов до Варвари.

Се була любов пристрасна, ідеальна, зві-

ряча, чи як її хто схоче назвати. Досить того, Гринько почував, що без Варвари нема йому життя. Тільки про неї одну думав, тільки про неї одну любив розмовляти, тільки при ній одній почувався веселим. Зовсім не змінє стану річи, що колиб инша була тою вдовою, що тепер Варвара, не схожа навіть на неї з лица, то він би цю иншу так само полюбив. Так само бажав би знищити її, забити, щоб вона до другого не належала, як би допевнив ся, що вона не хоче належати до нього.

Гринько прийшов на обістє Гаєвого, видрапав ся на оборіг і ліг. Думав заєдно про Варвару. Навчений твердим житєм розуму, не дурив ся надією, що ще якось воно все обернеть ся на добре. Видів докладно, що Варвара його ненавидить і навидіти вже не буде. Розумів також, що при своїм каліцтві не здужає її вбити. Розпука обгорнула його душу й йому здавало ся, що потапає. Зараз близько берега на глибокій воді. Ціла гурма людей стоїть на березі та дістати ся до нього не можуть. Він видить їх, чує їх голоси, розуміє їх мову, а промовити до них не здужає. От який безпомічний!

А Варвара? Вона побоювала ся, що Гринько влізе якось до хати. Тому вилізла на стрих і потягла за собою драбину. Ненавиділа того каліцуна. Тай у загалі не хотіла й думати про віддаванє. Теперішнім своїм станом була зовсім довольна. Любила молодих паничів. Як їх бачила, то трохи не ирзала до них. Але ніколи не бажала собі, щоб який хлопець держав ся її вірно. Пішов один, то лучить ся другий. Через те не завидувала Пазі панича. Була тільки люта на неї, що Пазя її зневажила перед людьми. Колиж тепер забула про зневагу, то

заснула на поді таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудиш ся.

Пазяж не те, вона з природи була заздрісна. Не могла стерпіти жадної дівчини побіч себе. Навіть надсажувала ся роботою, лиш аби не допустити до того, щоби взяли яку наймичку їй до помочи. З кожним, із найсердитішим чоловіком згодилась би, а з найліпшою жінкою ні. Зо Славком хотіла лиш часом пожартувати, а як довідала ся, що й Варвара кинула оком на нього, то булаб їй очи видерла, як би так сила. Для того не могла забути свої суперечки з Варварою.

Уже як вернула на плебанію й лігла в кухні, то сон її не брав ся. Така була люта, що трохи своїх рук не кусала. Здавало ся їй, що сюди до Славка не має приступу жадна дівчина, жадна молодиця. Аж ось та повія, Варвара, наважила ся заманити його до себе. Хто знає, чи й не вдасть ся їй се. Адже Славко ходить десь ув одно перед полуднем у поле. Варвара може його перейти тай закличе до себе. Як би Пазя знала, коли він там зайде, то би побігла й повибивала тій повійниці вікна. Наробила би такого вереску, що люде би позбігали ся. Але ні! Пазя не може до того допустити, аби Славко запізнав ся з Варварою. Ніяким світом. Що́ треба конешне придумати, аби загоді розбити всякі сходи́ни між ними. Постановила сповістити їмость, що Варвара задумала. Але се мабуть нічого не допоможе. І Пазя в безсильній люті трохи не плакала. Передумала всі можливі способи, як би з одного боку відстрашити Славка від сходин із Варварою, а з другого боку пімстити ся на ній. Так таки придумала. Аж тоді успокоїлась і заснула.

На другий день пантрувала Пазя, щоби стрітити ся десь із Славком на самоті. Удалось

їй зловити його, як ішов із саду від своїх ямок на другий сніданок. Обіздрівшись навкруги, чи хто не підслухує, приступила до Славка й обізвалась:

— „А панич най не заходять собі з Варварою, бо вона заражена. Учера була в Іванихи акушерка тай оглядала Варвару. Казала, що незабаром їй ніс відлетить. Піде мабуть до шпиталю“.

Побігла назад до кухні, лишаючи Славка переляканого, трохи не в обмороці. Всі його надії розвіялись ув один миг. Ось де він, той забобон. Якою невмолимою правдою переслідує він кожду людину. Покаже один нужденний промінчик утіхи й зараз дає за те ціле море гризоти. Щож тепер Славкови по його підстрижених вусах? Що йому з того, що жінки липнути муть до нього? Ось нині він був певний, що як тільки покажеться Краньцовській на очі, так вона зараз із ним замкнеться, посадить собі його на коліна або йому сяде, а то ні відси ні відти мавш: зараза! І щож йому тепер діяти? Хіба зовсім не йти до Краньцовської. Але чи можлива се річ? Він же для неї привів волосє до порядку, підстриг вуса, а навіть зважився купити воду на волосє, і після того всього мав би сидіти дома? Найгірше лякало його те, що треба буде йти до лікаря. Але може ця біда ще не причепила ся до нього? Промінь надії блимав йому перед очима. Адже не може бути, аби той забобон жартував так погано. Дав йому стілько літ гризоти й розпуки, то за те належать ся Славкови якісь трівалі радощі.

По другім сніданку, як вийшов Славко на двір, то ще вагував ся, чи йти йому до Краньцовської. Може би ліпше заждати до тої пори, коли допевнить ся, що здоровий. Але його так

тягло до Краньцовської, що доти думав, доки не придумав собі такі причини, котрі не тільки не забороняли, але просто наказували йому йти туди. Вигадав собі, що се доля навмисне піддала йому гризоту про заразу, аби зменшити трохи його радощі. Бо як би його втіха не була нічим затемнена, то зараз по ній мусів би наступити смуток. А так при тих великих радощах усе буде потрохи журити ся хворобою, тож вони стануть ся для нього зовсім будними, а через те тривалими. Ітиж мусів доконче сьогодні ще й для того, що до завтра підросли би трохи вуса, а через те зробив би на Краньцовській слабше вражінє собою. По такій розвазі пішов ні надто радіючи, ні надто сумуючи, як раз у таким настрою, якого вимагав його забобон, щоби все було гаразд.

Краньцовська ждала на нього й сьогодні. Отже вже не з нетерплячкою, але з несупокоєм. Коли роздумала собі на самоті, що з сього всього може скоїти ся, то трохи перелякала ся. Вчора навіть рада була, що Славко не прийшов. Мала час розважити собі докладно постанову, як має заховувати ся супроти нього. Тепер тільки була неспокійна тому, бо бояла ся, чи вдасть ся їй виконати сю постанову. Вона пізнала вже себе, що як тільки побачить Славка, то забуває зовсім на те, що передом собі постановила. Коли дивить ся на нього, то набуває ся якогось дивного почування. А те почуванє заставляє її язык говорити таку мову, яку вона зовсім не наміряла.

Учора роздумувала цілий день над сею справою. Погодила ся вже з тою думкою, що їй вольно мати свого приятеля. Уже хоч би з тої одинокої причини, аби пімстити ся на своїм нелюбі. Одначе були до сього ще три важні причини. Що перша: Загальне переко-

нане, що вона має такого приятеля. Бо поминувши навіть сплетні її мужа, ніхто розумний не повірить, що вона вдоволяєть ся таким п'яницею, як її подруг. Друга причина, що вона почуває такі потребу полюбити якогось мужчину й забавити ся з ним. А третя, що тій любові ніщо не стоїть на перешкоді. Бо одно, що її подруг на цілі тижні пропадає з дому, а друге, він їй не важив ся би нічого сказати, хоч би навіть довідав ся про се. Удавав би, що не догадуєть ся нічого. А хто знає, чи й не був би з того радий, що й вона має якийсь гріх на душі. Бо тоді не бояв ся б її так дуже за своє п'янство, як тепер боїть ся, тай мав би причину до нових „вандрівок“. А від них він уже не відвикне.

Славкаж вона дуже полюбила, бо здавалось їй, неначе він подобає зовсім на той образ, який вона в серці своїм носить. Змалювала собі сей образ у хвилях горя й зневіри. Тоді, як сиділа самотою й роздумувала, що сини її се діти алькоголіка. Старший син не проявляє ніяких здібностей, мабуть учити ся не зможе. Молодший, хоч уже йому два роки, не вміє ще говорити, а надто мав уже гістеричні напади. Змалювала собі сей образ тоді, як роздумувала над тим, що загирила свій вік молодий. Анї одна мрія молодости не справдила ся, все сталося як раз на виворіть. Соромить ся навіть показати ся між люде. Здавалось їй, що ніщо инше не може її ждати, як лиш усякі сподівані й несподівані нещастя.

Сей вимріяний образ був противенством до її подруга: з виду й з удачі. Але вона не знала, чи сей образ виринув передом, заки пізнала Славка, чи може саме Славкова поява змалювала їй той образ. Досить того, що Славко подобав на нього. Особливо своєю вдачею.

Краньцовська хотіла мати мужчину тихого, смирененького, що сидів би завсіди біля неї тай був їй слухняний. Через свою мовчазність і сум подобав Славко на такого. Любила також Краньцовська його невинність, бо вона думала, що він зовсім невинний. Остогидла їй фізична любов. Вона ж зазнавала сю любов від чоловіка, що не вдоволяв ся своєю жінкою, але приставав також із усякими повіями. Тож Славкова несміливість чарувала її серце. Хотіла б його видіти таким завсіди. Та попри се ні за що в світі не згодила ся б, щоби Славко задля своїх мужеських забаганок шукав собі іншої жінки. Він би сим опоганив себе в її очах так, як її подруг. Із другого ж боку виділа, що Славко не є зовсім вільний від таких забаганок. Той напади́стий поцілунок у лісі, що відобразив їй на хвилю всю приману любови, та був ніщо інше, як саме така забаганка. А навіть вона сама почувала часом до нього не-свідомо фізичну любов. Вона — старша жінка та розуміла ся вже на таких почуваннях. Нераз тягло її щось силоміць, щоби його обіймити або хоч доторкнути ся з легонька кінчика його носа. Або ті обійми в лісовій будці, коли кругом гуділа буря. Вона зробила се з переляку, а отже дрожала на цілім тілі з любови.

Тепер здавалось їй, що зловила ся в якусь пастку. Бо коли відкажеть ся, то стратить Славка. Він тоді шукати ме таких жінок, як її подруг. А тоді він для неї пропащий, хоч би навіть пересиджував з нею всі дні й усі ночі. Також поцілунків відмовити йому не може. Вона ж хоче відкрити перед ним усі тайни свого серця, мусить його до себе зосміливити. Бо нічого їй так у житю не бракує, як людини, що перед нею могла би відчинити свою душу. Сьогож їй доси не судилось зазнати. А попри

те все обіймав її серце страх перед скандалом. Вона знала, що належати до иншого серцем і душею, то се більша зрада подружної вірності, аніж належати тілом. Отже загальне переконанє про жіночу неславу лякало її дуже. Хоч розуміла, що се забобон, зацеплений їй із малечку, то все таки не могла розлучити ся з тою думкою, що доки лиш любить другого, то се їй вільно, колиж віддасть ся йому тілом, то вже станеть ся простою повією. Тоді й сама затратить пошану для своєї особи.

Отакіж гадки зродили в ній почуванє, що вона сама зловила ся неначе в пастку. Бо відмовити Славкови — не сміє, пристатиж на його забаганки не може. Вона вірила непохитно, що приязнь ізо Славком вижене з її серця дотеперішню гризоту. Із другогож боку бояла ся, що ся приязнь та нажене на її душу непереможний несупокій душевний.

Такими думками мучила ся Краньцовська цілий учерашній день. Аж у кінци додумала ся до постанови, котра навела на її серце розвагу. Постановила собі залишити супроти Славка всякі натяки любовні. Колиж він сього бажає, нехай сам допоминаєть ся. Тоді вона йому не відмовить. У любовних обіймах скаже йому, що він своїми забаганками намагаєть ся їх любов споганити. Колиж се не pomoже, то нехай робить, як знає. Але почин і заохота від неї самої не сміє вийти. Тоді в неї буде совість чиста. Неслава на неї в її очах не може спасти, бо все стало ся на супереч її воли. Колиб тільки вдалось їй заховати при Славкови сю задуману здержливість. Бо доси як його тільки побачить, то теряє зовсім свою постанову. Якась дитиняча веселість обхоплює її серце. Стаєть ся тоді такою бесїдливою, що не може вдержати свого язика. Завсїди вихопить

ся з таким словом, яке зовсім не наміряла сказати. От і тоді, коли посиляла за ним Шарльоту. Адже хотіла його лиш на те мати при собі, щоби показати йому свою байдужність, а тим часом зачала йому докоряти Варварою, хоч не мала до сього ніякого права, бо їх із собою доси ще ніщо не лучить.

Але тепер постановила бути панею свого язика. В жаден спосіб не скаже ані одного необдуманого наперед слова. Можнаж ті натяки залишити. Їй без того об чім розмовляти.

Вже бачила Славка крізь вікно, вже лиш із трудом відгонила сердешний сміх із своїх маленьких губок, уже аж тягнуло її щось вибігти насупроти нього, а все таки не забувала про свою постанову. Ждала на нього в малій світличці, що біля веранди. Не рушить ся відсіля, нехай її шукає. Але він не шукав, бо сеж була найближча світличка.

Увійшов до неї з підстриженими вусами. Трохи не кинулась і не вицілувала його за те. Зовсім не з тої причини, що се його занадто прикрасило, але для того, що він її послухав та що задля неїж їхав до міста навмисне до фризієра. Подумала собі на свого нелюба з тими великими вусищами. Ах! якіж вони гидкі! Він же мачає їх завсїди в пиві, в страві, розчісує щіточкою зо свинської шерсти! Здало ся би Славка похвалити за його слухняність, за те, що хотів зробити їй приємність, що такий добрий для неї. Але ні, сеж були би знов натяки! Не питати меть ся навіть, де він був учора, бо з такого питання та зійшла би таки розмова на вуса.

Попросила його сідати й розпитувала за читальню, а в серці тішила ся, що таки перемогла свій непосидючий язик. Наказала йому

говорити те, що вона хоче, а не те, що язикови було би мило. Славко відповідав від нехотя; він надіяв ся инакшого привіту від Краньцовської. Та вона помагала йому в відповіді. Розпитувала про кожду частину будови окреме. Чи вже стіни виліплені, чи дах покритий, чи вже є який стіл, лави, то що? Рада би сама побачити те диво вороницьких гайдамаків. Може підуть там.

— „А ви чого так нахмурились? Гніваєте ся, чи що?“ —

Він сидів туманом. Той сум, що нападав його в часи пристрасти, переміг його тепер зовсім. Його очи, що в них малювала ся похіть, соромили ся самі за себе й утікали лячно від її погляду.

— „Вам, бачу, знов, щось сіло на ніс. Мушу я вам те „щось“ зігнати“. — Усміхнулась і з легонька доторкнула ся своїм пальчиком до кінчика його носа. Була свідома сього діла, навіть намірила його. Отже мала совість спокійну, бо не вважала се за ніякі натяки, тільки була переконана, що мусить його якимось розрухати. Але він сидів мовчки. Його несміливість смішила й бавила її. Уважала за свій обовязок додати йому трохи відваги. Зачала йому допікати Шарльотою. Певне він почуває щось до Шарльоти, бо видко, тужить за її товариством.

— „Я не дбаю за ніяку Шарльоту“ — відповів він сердито. Був у такім настрою, як той мужчина, що сидить на самоті з любкою, а то хтось навмисне приходить і заважає. Тай ся сердитість бавила її.

— „Ну! Не сердьте ся, я жартую. Адже не маю найменших причин уважати вас за такого, що одну жінку цілує, а за другу думає!“

Тай се вона не мала за ніякий натяк. Навпаки, була переконана, що говорить йому „мо-

рали“. Адже молодий чоловік повинен знати, що жінок не гарно зраджувати. Але попри те можна йому ще трохи Шарльотою допекти, бо інакшим способом годі від нього слова добути.

— „Кажіть же, куди волите піти? До ліса, чи до читальні? Як хочете до ліса, то я можу вам зробити ту вигоду, що лишу вас у лісі самих із Шарльотою“.

Він відповів на те знов сердито, що йому все одно, куди, лиш аби без Шарльоти.

— „В таких разі не забудьте ся знову. Таких нападистих поцілунків я не приймаю. Ви в загалі не вмієте цілувати, пане Славку. Натиснули мені губу до зубів, що аж боліла. Ось вам за те!“ — При сім слові вдарила його по руці. Се також, на її думку, не був ніякий натяк. Совість у неї чиста; вона тільки хоче йому пояснити, що й поцілунком можна зробити жінці прикрість. Уважала навіть за вказане навчити його, як має цілувати, щоби з сього був сякий-такий смак. Для того говорила далі:

— „Ви, пане Славочку, мусите собі згадати, що люде цілують ся на те, щоби собі й другому зробити приємність, а не на те, щоби комусь заподіяти біль. Цілувати треба легонько тай, ждати на відповідь, бо поцілунок без відповіді не має й половини того смаку. Не вжеж аж я мушу вас учити, ви самі не знаєте!!“

Дивила ся на його захмурене обличчя й не могла здержатись від веселої усмішки.

А він подумав: — „Уже починаєть ся!“ . Зараз викинуло йому на губі горячковий міхурець. Сей міхурець його свербів, а він його легонько гриз зубами. З таким сильним битєм серця, що аж дух йому заперало, ждав у горячковій нетерплячці на дальші слова й учинки Краньцовської.

Слів посипало ся ще багато, але вчинок не наступив жаден. Славко почував ся сердитий і здивований. Краньцовська говорила без перестанку, але Славко її не чув і не розумів. Пересидів так майже безпритомно аж доти, коли вже було час іти на обід. Краньцовська бавила ся за той час дуже добре. Вона любила дивити ся на сього несміливого мужчину, що з такою увагою мовчки слухав її мови. Який же він невинний! Вона бачить, що він має мужеські забаганки, але мабуть сам навіть несвідомий того. Як раз противенство до її мужа, що не хоче з жінкою й посидіти дома та не видить у ній ніщо инше, як тільки самицю. А ще на додаток навіть неперебірчивий, якої раси ті самиці!

Просила Славка, щоби лишив ся з ними на обід. Але він відмовив ся. Казав, що дома ждати муть на нього. Про себеж подумав, що нема ніякого рахунку лишати ся, бо видів, що з його думок сьогодні вже жадна не сповнить ся, а зрештою втратив би пообіднє спанє.

— „Коли не можете лишитись у нас, то ми вас проведемо“ — сказала Краньцовська. Почула в своїм серци вдяку для нього тай хотіла йому показати її своїм супроводом. — „Ви заслужили собі нині на те. Проведемо вас аж до читальні“.

Вийшли всі четверо. Шарльота з Мундзьом ішли на переді. Краньцовська не вгавала балакати. Говорила, що їй імпонують „гайдамаки“. Вона любить їх за те, що мають якусь ідею, тай так безоглядно йдуть до неї. Вірила польським газетам, тому говорила про безоглядність. Славко трохи оживив ся. Йому все здавало ся, що читальняний будинок се по часті його діло. Розповідав їй про крамницю й просив її, щоби брала в ній товари. З охотою на те пристала.

Для служби буде брати допевно, а для себе, коли товари відповідати муть добротою.

На читальнянім будинку вже повзав ся бляхарь. Побивав дах. Стіни вже були вставлені, тільки вікон іще не було. Краньцовська не могла зо Славком розлучитись. Не подобало їй провозжати його — далі, для того прийшло їй на думку, що тепер він повинен їх провести назад. Сміяла ся з такої видумки, але не попускалась її. Славко хоч нерадо, мусів іти назад. Мовчав уперто, не намагав ся навіть бути супроти неї чемний. Його надії не сповнились і він сердив ся. Думав про свій забобон. Чому він не справдив ся? Адже мабуть усе заповідало ся добре. Для чого нараз усе попсувало ся? Лютив ся на Краньцовську. Вона зачинає й не кінчить: тільки дратує його. Послідніми днями набрав довіря в своє поводженє. Се довірє відобрало йому пошану для Краньцовської. Як перед тим не важив ся навіть подумати про якісь ближчі стрітини з нею, так тепер мав те переконанє, що вона має обовязки супроти нього й не хоче тих обовязків виконати. Тільки дратує його. Злість розберала його й він був готовий сю злість її показати.

Вона помітила його невдоволенє. Зразу її се бавило, але коли він уперто мовчав, стала ся непокоїти. В решті сказала йому се:

— „І чогож ви знов надули ся, стара дитино?“

Не обзивав ся.

— „Та скажіть же!“ — напирала вона. — „Мені здаєть ся, що коли ви на мене гніваєтесь, то повинні сказати мені, за що? Може хоч стільки я варта в вас!“

Схопила його за руку й потиснула. Він кивнув сердито головою на Шарльоту, що йшла з Мундзьом перед ними. Краньцовська засміяла

ся. Догадала ся причини його невдоволення; він сердитий, що Шарльота їм заважає. Тішила ся тим дуже, що він волить бути з нею на самоті.

— „Ах, Боже мій! Щож я тому винна?“

— „Як би ви, пані, не хотіли, то її б тут не було“ — відповів Славко сердито.

Вона знов узяла його за руку: — „Не будьтеж дитина! Адже вона не розуміє й пів слова з того, що ми говоримо.“

— „Ат!“ — сказав Славко. — Вона сміяла ся. Вимагала від нього, щоби говорив виразно, бо вона такої мови не розуміє.

— „Чи то люде лишень говорять із собою?“ — запитав ся Славко глибокоумно. Її на радощах аж під серцем скоботало, що й він та здобув ся на патяки.

— „Ну! не гнівайте ся, завтра вже будемо самі двоє.“ Знов доторкнула ся його руки.

— „Ат!“

Вона сміяла ся, — „Чесне слово вам даю, що не розумію сеї мови. Се може з литовська?“

Він думав над тим, як би їй свою думку сказати. В решті придумав: — „А завтра скажете знов, що завтра. Ви все, пані, відкладаєте на потім. Зачнете й не кінчите.“

Вона дивувала ся. Не пригадує собі ніщо таке, щоби могло дати йому привід до такого переконання про неї. Він лютив ся, що вона така недогадлива, а не мав відваги сказати, чого від неї хоче.

— „Скажіть же, пане Славочку!“ — просила вже його на правду. — „З таких недомовок та родять ся потім непорозуміння й кваси.“

Славко соромив ся й лютив ся. Соромив ся виповісти свою думку, а сердив ся на Краньцовську, що вона не догадуєть ся. Аж у кінці лють перемогла сором і Славко обізвав ся:

— „А ви, панї, зачали говорити за поцілунок — —“.

Вона счервонїла ся на лиці тим вогнем, що долонї на нїм не вдержати, так пече. Потім ухопила Славка за руку :

— „Кінчіть же ви!“ — говорила з нетерплячкою. — „Менї докоряєте, що я не кінчу, а самі цілий час розмовляєте недомовками.“

Його голос дріжав, бо стукіт серця трусив йому горло :

— „Ви, панї, обіцяли навчити мене, який смак у поцілунку.“

Неначе зняв величезний тягар із свого серця. Отже воно таки стукало далї.

Краньцовська не випускала його руки з своєї, тиснула її, але говорила зовсім спокійно :

— „Одно, що я вам се не приобіцяла. Я казала тільки, що ви не вмієте. А друге...“. Вона стала, придержала Славка. Гляділа в слід за Шарльотою, чи далеко відійшла. Потім говорила пошепки :

— „А друге, ви сього від мене не домагали ся.“

Дивила ся йому в очі й усміхалась. А він думав : — То ти, небого, схочеш, щоб я від тебе домагав ся всього!“ — Почув у собі якесь невдоволенє, наче якїсь несмак. Вона випустила його руку з своєї й обов пішли далї. По хвили мовчанки, буцім зовсім не навіязуючись до своїх попередних слів, сказала Краньцовська :

— „Прийдїть із полудня. Чи ви не можете ніколи покинути свого занятя?“

Він надумував ся. Постановив прийти.

— „От видите, вже все в порядку. А тепер мене гарно перепросити за те, що гнівали ся без причини.“

Були вже біля дому Краньцовської й мали розходитись. Він брав її руку, щоби поцілувати, а вона розкладала пальці, підносила їх у гору так, що він не міг їх уловити. Її се тішило, а його дратувало. Розійшли ся.

Вона була дуже рада з себе. Таки вдержала свій язик, про вуса не згадала й словом. Совість мала чисту. Те, що після сього станеться, то станеться не з її причини. Була рада й зо Славка.

А Славко не був радий ні трохи. Анї одна справа не зложила ся так, як він про се мріяв. Давно йому знакома зневіра закрала ся на ново до його серця. Се й з полудня не варт іти. На що? На пусту балаканину. Але що стало ся з його забобоном? Із тим забобоном, що завсїди справджував ся. Хіба би він тепер Славка здурив? Се не може бути! Нїяким світом! У нїщо, але до слова в нїщо так Славко не вірив, як у той забобон. Тільки тепер якось вони оба не порозуміли ся.

І Славко задумав ся. Задумав ся глибоко: Всї сили умислові зібрав до купи, напружив їх і радив ся з ними, в чім він схибив своєму забобонові. Ага! Є, найшов! Ой, який же він дурень! Сама доля дала йому притоку журити ся, а він не журился! Адже зараза, зараза. Тільки було нею перелякати ся, загризти ся, а за те в Краньцовської збирав би самі тріумфи. Так же ні! Він собі байдуже про заразу. Зараз таки потішив ся, що вона його не вчепить ся. Та хто знає, чи Славко здужає журити ся коли тою заразою так, як того треба на те, щоби його мрії здійснили ся?! Але ще попробує. Попробує навіть піти до Краньцовської, бо почуває по собі, що щось його до неї дуже-дуже тягне. Не вірить навіть, чи вдало ся б йому лишити ся дома, хоч би й завзяв ся.

Обідом наїв ся до цілковитої втоми. Щезла сердитість, щезла зневіра, щезла пристрасть. Сї всі почування зійшли ся в одно й перекинули ся в одну велику дрімоту. Очи дивили ся, але виділи не все. Вони так привикли за такий довгий час заплющувати ся по обідї, що тепер у них затемнювало ся, хоч були отворені. Ноги, руки й інші частини тіла по черзі за-вмирали, хоч Славко ще жив і думав.

— „Піду по підвечірку“ — потішив ся Славко й лїг.

Але по підвечірку заворот голови, кислота в роті, зденервованє й сердитість, скажена сердитість. Ніяким чином не спромога прочунятись. Чи хотїло ся б Славкови в такім стані десь іти на любовні сходи́ни?! Нехай чорт ухопить і Крањцовську й усї жінки й його з ними!

VII.

На другий день вибрав ся Славко до Крањцовської. Зараз по другім сніданку. Ішов у бадьорім настрою духа. Цїлу передопівніч перегадував над тим, які його вигляди на любов Крањцовської. Переконав ся, що дуже добрі. Видїв, що вона його любить і все для нього зробить. Ішов тепер як на жнива, збирати врожаї, що їх доля так щедро для нього засїяла. Серце в ньому хололо, а ціле тіло проймала солодка дрож. У мисли його розби́рало дожида́не забороненого, а тим самим милі́щого щастя.

Ідучи попри читальню, почув Славко відти крики. Поглянув і побачив, що читальня вже докінчена. Вступив до середини. У правій комнаті находила ся крамниця, вже заповнена товарами. Петро Оскомюк обібрав ся за крамаря. Стояв за лядою й продавав. Купцями були

самі діти, що їх поприсилали родичі за справунками. Поміж ними стояв Гринько. Закупив усю ковбасу й не знав, що з нею діяти. Держав у руках фляшку горівки й намовляв Петра, аби з ним пив. Петро не тільки не хотів пити, але ще кричав на Гринька, щоби вступив ся й не заважав йому.

— „Але я вас дуже прошу, напийте ся зо мною. Напиймо ся, Петре, за Варвару, аби вона ще сконала сьогодні до вечера!“

— „А я тебе дуже прошу, відчепи ся ти від мене по добру“ — відповів йому Петро.

Діти стояли, позирали на Гринька й тиснули в кулачках гроші.

— „Пийте, Петре,“ — достоявав свого Гринько. — „Я хочу з вами цілу ковбасу зїсти“.

— „Зараз ти будеш їсти пісок на дорозі, лиш не вступи ся!“

Петро зачав питати ся дітей, за чим вони прийшли. Як побачив Славко, сказав йому, що будинок уже скінчений.

— „Зовсім скінчений?“ — запитав ся Славко.

— „Зовсім“.

Славко задумав ся. Щось мав зробити після скінчення будови й не міг собі нагадати що. Петро говорив далі:

— „А вчера засудили Неважука на три добі, а нашого Потурайчина на чотири тижні. Та Неважукови байдуже, він таки сьогодні пішов сидіти. Але за Потурайчином нам жаль. Подав ся ще на рекурс до висшого суду, коби йому Господь поміг. Отак воно, паничу; мужикови ніщо не вільно, зараз пани замикають. Але ми собі так постановили, що нехай нас усіх посажають до креміналу, то ми свого не покинем ся. Дуже ті Поляки не люблять, як Русини приходять до розуму!“

— „Потурайчин на чотири тижні“ — сказав Славко не розуміючи навіть, що Петро говорив; він тільки чув слова та не розумів їх значіння. „Се не те — думав про себе — я щось инше мав зробити.“

Вийшов на двір, бо Петрова бесіда перебивала йому думки. Тут на самоті пригадав собі. Має роздумати над тим, що йому тепер із собою зробити, адже два роки вже минає від часу вигаданих іспитів. Родичі йому скажуть, нехай уступає де до якого обов'язку. Щож йому тепер діяти? Думав і не міг придумати ніяк. Стояв стовпом і дивився в землю. Не завважав навіть, як попри нього вилетів Гринько за Петровою підмогою. Не чув Гринькового відказування. Хоч Гринько кричав порядно. Але не на Петра. Відказував на Варвару й присягався, що вона ще здохне до вечера.

Славко думав заєдно: Що йому тепер робити, куди йому діти ся? Ага! Нагадав. Адже йти там — під лубин. Чогож він тут іще стоїть? Пішов бігцем на те своє давнє місце. Ішов хутко, широкими кроками, трохи наперед похилений. Неначе тікав перед чимось.

Застав лубин на давнім місци. Се був лубин мішаний, синій і жовтий, під приоранє. Синього більше, чим жовтого. Але цвіту на нїм уже в загалї мезше, бо головні гони вже відцвили. На них показали ся купками, як би хто поналіплював, стручки. Неначе слимаки, такі здорові та круглі. Тай гречка за доброю вже відцвітала. На місци цвіту показали ся гранчасті зерна, одні чорні, а другі ще зелені.

Славко сїв на давнім привичнім місци, крутив несвідомо дзиґари один за одним тай без перестанку курих. Журив ся. За тих кілька днів назбирало ся тої жури багато-багато. Забута Славком набрала ся тихцем сили далеко

більшої, аніж перед тим. Тепер обхопила Славкову душу немов той горячий перун, що охоплює цілий будинок нараз від верьха аж до споду. Не бачив Славко собі ніякого порятунку. Коби хоч та зараза мала міць над ним. Нехай би його підкосила, щоби заліг без тямки. Нехай би його завела до шпиталю й там точила його доти, доки зовсім не розточить. Але й ся надія показуєть ся Славкови марна, бо він чує, що мабуть із неї не мати ме потіхи. Не показала ся ще доси та либонь уже й не покажеть ся.

Ще одинока розрада — спанє. Тоді жура не має над ним сили. Коби хутче до обіду, ляже тоді горою. Почуває в своїм серци якесь тяжке олово. Воно привяже його до ліжка ланцюхами й прожене ті муки від нього.

Надбїг „льорд“, зовсім мокрий. Такий пес любить лізти в воду для прохолоди. Мабуть найшов якусь криничку в дебрї тай там і скупав ся. Льорд істріпав ся біля Славка, скропив його водою й лїг. Виставив із морди довгий язик і дихтїв борзо. Дивлячись на нього, нагадав собі Славко Краньцовську. Аж сам перед собою засоромив ся. Не вжеж він міг припускати до своєї голови такі дурниці?! Адже се смішно й подумати, що яка не будь жінка та візьме його на вдержанє! Правда, доси Краньцовська мабуть його любить, але як довідаєть ся, хто він, то тим глибший буде в її очах його впадок, чим вище вона його цінила. Не почував ся тепер Славко достойним ніякої жінки опріч Варвари й на неї схожих. Не мав би вже відваги вказати ся на очи Краньцовській. А на яку не будь любовну розмову з нею тепер би його язик і не повернув ся.

Отакі гадки зносили Славка, заки не пішов до дому й не відогнав їх спанєм.

А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодить ся Славко. Хотіла його мати таким, яким він тепер був. Ждала на нього вчора й сьогодні. Вчора сполудня думала, що Славко чим не будь та перешкоджений. Не була би нікому повірила, що Славко через спанє не прийшов до неї. Адже вона не без радощів завважала, яким жаром він до неї горить: Сьогодніж гадкувала собі, може він що не здужає. Адже він, хоч уже мужчина, та в її очах хлопець зовсім невинний. Легко могло стати ся, що він із надмірної, незаспокоєної пристрасти трохи хорий. І веселість і жура обхоплювала її душу на переміну з тої причини. Таке дознаку мала почуванє тоді, як завважала в своїй маленької дитини горячку, що віщувала проколюванє перших зубів.

А Краньцовська знала те знемаганє з любовної пристрасти. Пригадує собі тепер дуже докладно. Була тоді ще дуже молода. Мешкала з родичами в місті Х. До них приходив із часта медик; вона його називала „паном Ясьом“. Хотів з нею женити ся. Хоч родичі пантрували, то він усе виглядів таку догідну хвилинку, що цмокнув її в губки. По таких поцілунках вона завсїди почувала ся якась нездорова; голова її боліла, а ціла була якась нездорова, майже в горячці. Не розуміла тоді причини того знемаганя, тепер же їй мило все те нагадати собі, бо вірить, що Славко як раз те саме переживає.

Не судилось їй вийти заміж за свого Яся, хоч любила його дуже. По скінченю медицини він пішов до Боснії й там напивав собі тяжкої хвороби. Тепер вона знає, що то за хвороба, але тоді не знала. Родичі казали, що се дуже погана хвороба й вимогли на ній, що вона розійшла ся з Ясьом. Він тепер є лікарем окружним

у західній Галичині. Жив старим кавалером. Приватної практики не мав ніякої, бо мабуть терпить на паралізу ніг. Тепер їй здається, що ліпше булоб для неї, як би була вийшла за нього. Але родичі не хотіли пристати на се в жаден спосіб. Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучить ся їй якийсь королевич. А то ніхто не лучав ся, хоч вона була не без маєства. Зашкодило їй те, що загнала ся в літа. Старий не мав сміливости старатись о неї, а молодий не хотів.

Тимчасом батько її вмер, а їй доходила ось-ось трицятка. Стара мати налякала ся, що дочка по її смерті лишиться самотою. Для того сама постарала ся про те, що в них зачав бувати Краньцовський. Гарний був мужчина. Вона з самого першу його навиділа. Та тепер уже не може порозуміти, чи та приязнь до нього мала свою причину в тім, що вона його любила, чи може в тім, що вважала його за свого визвольника з дівочтва.

Вийшла за нього заміж насупереч усяким пересторогам. Бо її перестерігали перед сим подружжєм усякі люде. Одні говорили їй просто, а другі писали анонімні листи. Говорили їй, що Краньцовський великий п'яниця, а писали, що він неслюбний син баронової. Але все те не відстрашило її подружити Краньцовського. Припускала, що се люде з зависти хотять їй відраяти. Так воно по трохи й було. Одно те, що не всьому вірила. Друге те, що неслюбне походження не вважала ніяким гріхом, а п'янство не вважала тяжким гріхом. Думала, що як оженить ся, то встаткується. А третє, дійшла вже до того віку, що нікуди було їй довше ждати. Тим більше, що мати наперала на дочку доконешне виходити заміж. Бояла ся старенька, що вже її вік не довгий.

Чи Краньцовський дійсно неслубний син баронової, властительки Воронич, про се Краньцовська допевно не знала. Ніколи не допитувала ся про се свого подруга. Деякі події казали догадувати ся, що воно зіп्राуди так. Перше всього, мабуть таки на бажанє баронової, купила в неї Краньцовська двіста моргів ґрунту за своє віно. Ціна купна була дивно низька, ледви сто корон за морг. Та хоч се самі піски, то все таки на так недавні часи в прирівняно до мужицьких ґрунтів се купно по стороні Краньцовської було золотим інтересом тим більше, що Краньцовський вибрав найліпший ґрунт. Далі, що зараз по весілю побудував її чоловік на сім ґрунті теперішні будинки, а своїх грошей не мав. Мабуть те віно дала баронова на будинки. Також дивувало Краньцовську, що мати її подруга, опріч на весіле, не показувала ся ніколи до них. Краньцовська навіть не знала, де вона тепер обертаєть ся. Батько Краньцовського буцім давно вже вмер.

Щось мусила знати про се небіжка мати Краньцовської та се знатє забрала з собою до могили. Коли Краньцовський дуже пиячив, то Краньцовська хотіла звідатись, де пробуває його мати, щоби написати їй про поведене її сина. Отже мати Краньцовської завсіди відрядила їй таке писанє. Натомість у досаді грозила Краньцовському, що напише бароновій про його поведене та ще випоминала йому, що се було бажанєм баронової, щоб він женив ся та що лиш завдяки його жінці держить його баронова в Вороничах.

Також неясна була Краньцовській справа, чи Краньцовський тут лиш завідателем баронової, чи може арендує її добра. Сам Краньцовський не завсіди однако говорив. Бо раз

казав, що має відсилати чинш, а другий раз, що чистий прибуток. Із тим прибутком чи чиншом відїздив Краньцовський раз до року до баронової. Але Краньцовська не знала допевне, як він ті справи полагожує. Часом навіть здавалось їй, що він лише щезає на свій звичайний „вандер“.

З рештою їй не залежало ніщо на тім завідательстві, чи на тій аренді. Навпаки, вона все була в страху з тої причини. Бояла ся, що її муж пропє колись гроші баронової, а Краньцовська для ратованя його перед криміналом мусіти ме нарушити своє віно. Вона волїлаб, щоб він спекав ся вже раз тих дібр баронової. Думала, що тоді не мав би за що впивати ся, бо всі доходи зі свого ґрунту вона сама набирає. Хоч завсїди він усе те від неї доси вмів витуманити.

Своєю дорогою в своїй недосвідчености вона дуже помиляла ся. Перецінювала прибутки зі свого ґрунту. Не числила те, кілька коштує її вдержанє, бо се вдержанє покривав Краньцовський прибутками з ґрунтів баронової. Здавалось їй, що все було би по давньому. Вдержанє би нічого не коштувало, або дуже мало, а чисті прибутки зо свого ґрунту складала би. На всякий спосіб відобрала би мужеві спромогу впивати ся.

А він зачав пиячити зараз по двох місяцях, як оженив ся. Пропав тоді лиш на три дни. Небіжка мати мешкала при них. Обі вибрали ся відшукувати його. Найшли в жидівськїм шиночку обдертого, п'яного, в товаристві таких обідранців, як сам тоді був. Послухав їх і вернув з ними до дому. Взагалї на першїм року вертав з нею завсїди до дому, кілька рази його відшукала. А на другім року вже тікав

і ховав ся перед нею. Мусів свій час відпийчити. А той час чим далі, тим усе був довший. Зразу вистарчала йому триднівка. Потім тиждень, а послідними часами менше двох тижнів не забавляв ся.

За кожним наворотом до дому каяв ся й приобіцював, що вже поправить ся. А вона йому вірила за кожний раз. Попросту думала, що чейже надійде колись така пора, що він уже раз „вишумить ся“ й устаткуєть ся. Уже навіть здавалось їй раз, що настала така пора. Се діяло ся перед трьома роками, як її мати вмерла. Був тоді на своїй вандрівці, вернув на самий похорон її матери. Присяг їй тоді, що вже встаткуєть ся. Поїхав навіть із жінкою на другий день по похороні до міста й присяг у костелі від усяких трунків на ціле своє житє. Видержав так чотири місяці. А потім як пропав, то вернув аж за два тижні.

Тоді переконала ся Краньцовська, що се в нього вже така натура. Він сам не в силі її перемогти. Отож удавала ся до лікарів, спроваджувала всі ліки, які де вичитала, або які їй хто порадив. Колиж і се нічого не помагало, то вона вдавала ся до ворожок. Тепер уже бачить, що на його наліг ліку нема.

Від смерти матери не мала навіть перед ким пожалувати ся на свою долю. З ніким не жила, в нікого не була опріч Матчуків і своєї тітки Марії. Та Матчукам, як людям чужим, не признавала ся до всього, а тітка Марія якісь дивні давала їй ради на те. Вона була стара панна. Але не з тих старих паннів засушених, набожних і ворожиць мужчин. Навпаки, виглядала здорово й червоно, любила забавити ся, особливо в мужеськім товаристві. Про неї ходили вістки, що вона ще й доси має свого старого коханка. Отож ся тітка раjala

Краньцовській, щоби й вона найшла собі яку потіху, коли її подруг бавить ся без неї.

Краньцовська на таку раду тільки сердила ся. Думала, що тітці не штука таке говорити, бо вона не розуміє гризоти Краньцовської. Як би вона мала діти й такого мужа, то певне відійшла би їй усяка охота до таких жартів.

Тепер найшла собі розраду в Славковій приязни. Як тільки його бачила, забувала про все своє горе. Якась дитиняча веселість закрадала ся до її серця. Навіть ті тітчині поради не здавались їй тепер такими занадто дивними.

Та сьогодні вона трохи занепокоєна тим, що Славко не прийшов. Може бути, що він трохи знемагає. Але здаєть ся їй, що те знемаганє повинно ще вчора проминути. Зрештою вона знає по собі, що така слабість не заважає зовсім тому, аби ще раз повторити причину слабости. А Славко мабуть пестить ся; трошка головка заболіла, трошка зденервований тай уже має себе за хорого. Зовсім не вважає на те, що хтось може ще більше денервуєть ся, як його не бачить. Постановила віддячити йому тим самим добром. Завтра він уже допевно прийде до неї. Отже розчаруєть ся так само завтрішнім днем, як вона розчарувала ся сьогоднішнім. Бо вона поїде завтра до міста. Має орудки, що залагодити може їх й пізніше. Отже навмисне поїде завтра. На безпечне він буде їй за те докоряти. Тоді вона скаже йому, нехай він також засмакує трохи розлуки. Як він один день, так вона мучила ся через два дни. А він не має ніякого оправданя, бож приобіцяв їй прийти. Для приятелів же треба слова додержувати.

З такої причини поїхала Краньцовська на другий день до міста. Рада була, що має Славка чим подрочити. Та Славкови й не снило ся

відвідувати Краньцовську. Він зачав своє попереднє житє. Ходив під лубин, ховав ся перед людьми немов який злочинець і журился своєю давньою журою.

На третій день не вдало ся Славкови докінчити порпаня ямки. Прийшов до панотця Сенько Грицишин і питав ся Пазї за Славком. Пазя справила Сенька до саду. Привітом Сенька налякав ся Славко дуже. Так само як тоді, коли Пазя зловила його при порпаню ямки.

Сенько переказував Славкови просьбу Краньцовського. Він вернув уже з вандрівки ще вчєра в вечір. Ночував у Сенька. А тепер просить, щоби Славко доконєшне зараз прийшов до Сенька.

Сенько так настоював на Славка, що Славко мусїв піти. Пішов одягти ся, бо був у полотнянці, без краватки.

Сенько мешкав у тій групі хаток, що недалеко двора. Отже не хотїв іти дорогою попри читальню. Казав, що сюди за далеко. Він знає ближчу дорогу стежками. Як повів Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми. Бо ті стежки крутили ся дебрами й горбами, переходили через людські обори, забігали в лїс і губили ся дєсь над річкою. За те нескушно було йти, бо по дорозї підслухали розмову Йванихи з дочкою тай стрітили Грицька кривого.

Ішли краєм лїса попри Йванову хату й почувли, що Йваниха картає свою дочку, Гандзю, що прийшла сььогодні до матери в гості. Сенько приостав, щоби послухати, тай Славко з ним.

Вониж обі стояли за хатою, обернені спиною до лїса. Дочка висока, може трохи вища від матери. Мабуть через те, що дочка держала ся просто, а мати трохи похилила ся.

— „Та як пан до тебе залицяється“ — говорила Йваниха — „то чого ти, дурна, фиркаєшся? Ти йому. годи, як можеш. Пристань на все, що він тобі каже. Не бійся, він тобі багато не пошкодить, уже старий. Ледви волочить ті сухі ноги за собою. А будеш мати, дівко, вигоду. І гроші дасть і одягне тебе красною, ще й горівки напешся, кілька схочеш. Тай мамі принесеш. А він пан гойний. Як я була позавчера в тебе, то він мені дав ринський срібний лиш за те, аби я тебе намовляла“.

— „То йдїть ви з ним“, — відповіла дочка — „коли він вам припав так до вподоби. А мені не розказуйте!“

— „Я не розказую, бо я тобі не маю що до розказу, ти вже на своїм хлїбу. Але я тобі раджу так, як рідна мама: Не будь, дівко, дурна! Ти з своїм розумом нічого не дослужишся. Послухай ти мене старої. Я бувши тобою та би собі з паном накладала, кілька би він забаг. А попри те найшлаб я собі жовнїря, привела на світ дитину: Плати, пане, за гоцки! Бо нинї суд не питається, від кого дитина, тільки питається, чи ти, пане, заходив собі з мамою“.

— „Не говоріть мені се“ — відповіла дочка — „бо я не люблю й слухати за діти. Ще мені такого клопоту треба“.

— „Ти не любиш слухати, бо ти дурна. А щож ти собі на світі божім гадаєш? Ти може рахуваш на те, що вийдеш заміж? А я тобі кажу, що нинї люде помудріли. З голою . . . ніхто вже не хоче женити ся. Шукають ґрунту або грошей. Тай за голака також не варт іти заміж. Ліпше петлю на ший та відразу вмерти, аніж у злиднях що дня конати. А так дитина дала би-сь до мене, а сама до Львова в мамки. Кажу тобі, що двадцять п'ять корон місячне платять. Тай годують, аж розперає“.

Дочка таки не хотіла пристати на мамину раду.

— „Ти собі рахуєш, що доробиш ся на службі. А я тобі кажу, що нічого не доробиш ся. Тепер нічого не маєш тай потім нічого не будеш мати. А ще собі то подумай, що за пару рік тай по твоїй службі. Поки молода, то беруть, а як постарієш ся, то вон! А в Прусах як? Не знаєш? Заки пішлють де до роботи, то ставай, дівко, перед дохторами, як до бранки. І в очи загляне і в зуби, всюди. Чи здорова, чи не минув сороковий рік. Як найде найменший ганч тай махай назад, відки прийшла. Ти не знаєш, як тато твій журить ся, що з тобою буде? Та ти вже дівка. Твої ровесниці мають уже по двоє дітей“.

Сенько зі Славком пішли, а ті дві ще далі правдали ся. Славко не знав, чия правда з тих двох жінок, чи материна, чи доччина. Постановив запитати ся Потурайчина про сю справу при найближчій нагоді. Сенькож обстав за матерю. Непитаний зовсім Славком обізвав ся до нього:

— „Іваниха правду каже. Тепер настали дуже тісні часи; як не маєш свого, то при чужім не притулиш ся. Де хто давно чув за старого парубка?! А тепер таки в нашім селі, таким маленькім, є щось кількох, що їм уже минуло тридцять. Про женячку їм ні гадки“.

Славка заболіло дуже се слово. Він доси не задумував ся ніколи над тим, кілько йому літ. Мав себе ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний прожиток, то ще неодня рочок пробіжить. Аж ось довідуєть ся від Сенька, що для парубка тридцять літ, то вже старість. А Славкови тридцятка вже не за горами. Погадав собі, що до старої грижі прибула ще нова. Журити меть ся ще й віком

і ся жура його вже не оставить. Славко ще гірше посумнів.

Як вийшли з ліса, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них. Із обох кешенів стирчали йому фляшки. Ліве лице мав червоне й напухле. Як тільки їх назирив, виймив одну фляшку й частував Сенька пивом. Сенько при-остав і показував пальцем на Гринькове під-пухле лице.

— „А дивіть ся п-паничу!“ — говорив Сенько до Славка, не зважаючи зовсім на Гринькову принуку до питя. Неначе Гринько не був чоловік, але якийсь пень. Так говорять про того, хто зсунув ся з глузду. — „Дивіть ся, як йому ліве лице напухло. Се з бійки; так били в морду! К-кождий бє правою рукою та все в л-ліве лице. Тому так напухло“.

А Гринько не вгавав просити. Відважив ся навіть припрошувати Славка до пива. А Сенько гикав ся далі:

— „О-отак причепить ся до кожного тай бють. Ще як би на лівака лучив, то поправив би його в праве лице. Усе лекше! Бо лівак бє в праве лице. Але в нас уже нема ліваків. Був Іван Савюків та вмер. Тепер же к-котрий відки та все правою рукою в ліве лице! Тільки Павло Гаввий та бив ковбасою по зубах. Гринько його також частував. Учора в читальни. А Павло відобрав ковбасу, та по зубах, та по зубах! Ковбаса груба, тверда, а однак покоришила ся на дрібні шматочки. Допевно мав зуб нару-шити!“

Аж тепер обернув ся Сенько з бесідою до Гринька:

— „Ану покажи зуби, чи не вилетів котрий?“

— „Що там зуби?“ — сказав Гринько. — „Напийте ся зо мною пива!“ Сенько не від-повідуючи, пустив ся йти.

— „Не хочете?“ — крикнув йому в слід Гринько. Підніс фляшку в гору, щоби її кинути з розмахом до землі. Але криві пальці не послужили. Фляшка вихопила ся з руки й упала легко на пісок. Не збила ся. Тоді Гринько зачав її товкти зап'ятком. Потім приповідав:

— „Отак би я Варвару. Отак її, отак!“

Як нагадав собі Варвару, то товк із таким зав'язтком, що фляшка трісла.

Ті два обернули ся й приглядали ся Гриньковій роботі. Потім пішли далі. Сенько говорив:

— „Він удає Краньцовського. Д-де тобі, жебраку, рівнати ся з паном жонцом. Він пан, а тебе бв, хто не хоче“.

З Гриньком уже ніхто не хотів приставати. Всі ним гордили, всі ним помітували. Ніхто не вмів би сказати, з якої причини, хоч усі знали, що як раз від тепер Гринько не належить уже до людського товариства. На діліж причина сеї погорди була зовсім зрозуміла. Гринько не належав уже до мужицького стану. Ані господарь, ані робітник. Хати не мав і не міг уже мати. Робити не здужав, бо каліка. Ще доки була надія, що оженить ся з Варварою, доти люде вважали його собі рівнею. Тепер же, як ся надія пропала, то Гринько — хоч іще мав гроші — та належав уже поміж жебраків. Тай то до жебраків найбільше зненавиджених, бо молодих і злодійкуватих.

— „Він удає пана жонцу“ — сказав ще раз Сенько. — Учера зайшов собі до Івана-музики, приніс горівку, пиво, ковбасу, тай: — „Грай мені!“ — каже до Івана. А Іван, не бій ся, то також такий, що очима вздрить, то руками озьме, їсть, п'є, гроші від нього туманить тай грає, доки ніхто не видить. А як сусіди дослухали ся тай стали зазирати попід вікна, а він Гринька за обшивку та на двір:

Уступи ся, жебраку, не паскудь менї хати. Ще й дав йому на дорогу кілька полишників, бо не хотїв із своєї охоти вступати ся“.

Потім розказував Славкови про Краньцовського, як він забавляєть ся в Івана-музики тай хвалив ся, що Краньцовський дуже зчаста кінчить у Сенька свій вандер. Панї жонцова все приходить до Сенька забирати свого друга.

— „Дуже він добрий і п-порядний чоловік“ — говорив Сенько — „але йому щось пороблено. Як його якась біда причепить ся, то водить світами.“

— „Десь йому мусить бути тепер соромно!“ — сказав Славко. Бояв ся, що Краньцовський перед ним стидати меть ся за своє пянство. З такої думки робило ся Славкови дуже неприємно.

Сенько подумав трохи. Не знав, що поставити у кращім світлі Краньцовського, чи сором, чи байдужість. Виміркував собі, що для пана краще стидати ся пянства. Тому обізвав ся до Славка:

— „А-а та певне, що має йому бути соромно. Таже він баронової син, а то така паскуда з ним стала ся сеї ночі. Пив квасне молоко без перестанку, так його палило в середині. А потім уснув такий зморений, а рано коло нього (вибачте за слово) так, як коло малої дитини. Я мусїв досвіта бігати ще по рум до корчми, бо не міг витримати. Ще — видно — його час не минув“.

Ще перед самим порогом Сенькової хати вагував ся Славко, чи йти йому доразу до сесидини, чи може заждати, аж Краньцовський його сам закличе. Дуже було йому нїяково стрітити ся з Краньцовським; думав, що він так стидати меть ся, що й не погляне на Славка.

Але Сенько не дав йому довго дожидати. Просив до середини.

Славко схиливши ся, щоби не вдарити ся в одвірок, уступив несміливо до хати. Краньцовський сидів на лаві за столом, а перед ним мала плескатенька фляшочка з румом, трохи надпита, тай чарка. Волосє на голові побурене, вус один у долину, а другий стирчав до гори. Видко було, що в ночі приліг його до подушки. Червоні очі й неголене обличє робили його вигляд якимось страшним.

Устав, як побачив Славка, й досягав головою аж під сволок, бо хата на його зріст за низька. Заговорив до Славка захриплим голо-сом і здивував своєю мовою Славка не трохи. Бо показало ся з його мови, що він не тільки не стидаєть ся своєї вандрівки, але навпаки, чванить ся нею. Уважає її за якийсь подвиг. Передо всім сміяв ся зо Славка, що Славко тоді так хутко втік від нього. Потім хвалив ся, що за час своєї вандрівки спав усього дві ночі. Зрештою лише стільки мав спаня, що трохи дрімав у корчмі за столом. Хвалив ся також тим, що дуже мало їв, а найбільше намагав напитками. За найбільшуж свою заслугу вважав те, що пропив усї гроші, які мав при собі, а опріч того наробив ще чимало довгу. Капелюх, черевки й усю одежу мусїв узяти на борг, бо давна була так знївечена, що викинув її до каналу. Дійсно Славко завважав, що Краньцовський уже не в тім безполім анґлезі, але в літній, маринарковій одежі, що встиг її вже добре помняти, бо спав не роздягаючись.

Розказував іще далі Краньцовський, що теперішня вандрівка одна зі слабших. Йому її перебили, тому він її не докінчив. Мусіти ме незабаром на ново її відбувати. Давніші вандрівки були ліпші. Передторік, пригадує собі,

що на одній вандрівці та вийшов із дому в таку пору, що жито ще зеленіло тай стояло на пни. Як же вернув, то воно вже поживкло тай геть вилігло.

— „Зовсім змінилась околиця“ — сміяв ся Краньцовський. — „Тямиш, Сеньку?“

— „А-а ч-чому ж би я не ть-тямив?“ — образив ся Сенько. — „Таж пан жонца тоді також начували в мене“.

Жалував ся Краньцовський, що борода його свербить, бо непідголений. Колиж Славко заявив готовість принести йому бритву, то він намісць відповіди, нальляв собі чарочку руму, протяг трохи руку й показав Славкови. Рука з чаркою трусилась, аж рум вихляпував ся.

— „Видите, як делькотить?“ — казав Краньцовський. — „То якеж моє голене? Я би під-різав ся“.

Потім розповідав Славкови, яку має просьбу до нього. Просить його, щоби пішов до його панї й приготував їй на прихід Краньцовського. Залежить йому передовсім на тім, щоби його жінка не думала зле про нього. Бо він учора довідав ся, що мав відгрозувати ся своїй жінці тоді, як вона приїздила зо Славком до міста. Також довідав ся, що він мав пускати про жінку якісь сплетні. Отож він дає слово чести, що нічого з того не тямить. Та баби такі дивні люде, що чоловік ляпне по п'яному, то вони зараз роблять із того цілі історії. Він удаєть ся тепер до Славка з цілим довірем, що Славкови вдасть ся зеднати собі його жінку.

— „Ви любите держати ся бабської запаски“ — сміяв ся зо Славка. — „А такі мужчини мають послух у жінок. Скоро ви ще не заглагоїте якось моєї жінки, то вже й не знаю, до кого вдати ся. Тоді хіба мені вертати ся назад на вандер. Чи як кажеш, Сеньку?“

Сенько якийсь час кривив лицем, аж у кінці всміхнув ся. Достоту, як би те обличчє вже за-було тай через те не могло доразу потрафити на сміх.

— „Т-та хіба так“.

Славко відмовив ся зробити Краньцовському сю послугу. Казав, що справі не допоможе, а радше зашкодить, бо він не вміє з жінками розмовляти ся. Славко таки не мав сміливости показати ся на очі Краньцовській.

— „Алеж саме така вдача як ваша припадає жінкам найбільше до вподоби“ — говорив Краньцовський. — „Ви скажіть лиш кілька слів, решту вона собі сама доповість. Уже як я вас прошу зробити мені сю вигоду, то знаю для чого. Адже...“

Не міг докінчити своєї мови, така сильна гикавка його напала. Пожовк і дровав на цілім тілі. Потім сів, ухопив із поспіхом чарку з румом і випив. Не діждав ся полекші від одної. Наливав другу. Рука трусилась, а рум виливав ся на стіл. Випив другу, трохи полекшало. Забув, що мав Славкови сказати. За те говорив до Сенька:

— „За мало одної флящини, мусиш ско-чити ще по одну. Мені треба цілий день нині по трошки попивати...“

— „Як треба, то нічого не допоможе“, — сказав Сенько.

Краньцовський не переставав просити Славка. Вже не вимагав від нього нічого більше, як тільки, щоби повідомив його жінку про його поворот із вандрівки. До просьби Краньцовського прилучив ся й Сенько. Намовляв Славка зробити Краньцовському сю прислугу.

Славкови здавало ся з початку, що ніяким світом не згодить ся піти до Краньцовської. Отже таки в кінці послухав просьби. Найбільше

промовила йому до серця Сенькова намова. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові. А від часу будови читальні почував пошану до всіх Вороницьких мужиків. Іще не розумів, для чого саме, але вважав їх ліпшими від себе. Вже злагодився йти, коли прийшло йому на думку, що се ще за рано. Ніколи так рано не ходив до Крацьовської, через те не мав відваги в непривичній порі показувати ся до неї. Пішов би, але в одинадцятій годині, а тепер лиш пів девятої. Крацьовськомуж залежало на тім, щоби зараз.

— „Алеж не бійте ся“ — перекопував Славка — „не застанете моєї жінки в негліжку. Вона встає в літі, особливож як мене нема дома, найпізніше в шестій годині рано. Тепер буде в кухні, а ви зайдете з другого боку від веранди“.

Ще більшого заходу треба було, аніж перше, щоби спонукати Славка піти зараз, негайно, до Крацьовської. Його лякала дуже непривична пора відвідин. Мав таке почуванє, неначе в незвичайній порі всі мешканці й сам дім Крацьовської та стають ся якимись зовсім инакшими, йому незнайими. В решті вдало ся Сенькови намовити його.

Пішов, але лишень для браку волі оперти ся намові. На діліж усе таки лякав ся непривичної пори. Дивував ся дорогою з поведеня Крацьовського. Надіяв ся застати його засоромленого, а тим часом застав його зовсім удоволеного собою. Славко не міг собі се пояснити. Але потім надумав ся. Адже в поведеню Крацьовського нема нічого дивного. Кілько разів Славко чув від товаришів хвальбу з того, що вони та запивають ся цілими ночами. Кілько

рази чванив ся не один, що він по пьяному зробив таку й таку дурницю! А навіть його швагер, отець Радович, инакшої розмови з ним не має, як тільки про свої подвиги в нетверезім стані. Чим же різнить ся Крацьцовський від них усіх? Хіба тим, що більше пропиває. Але й вони би стілько пропили, як би мали. Такий погляд, що Крацьцовський негодяй, розпустили жінки. Передо всім сама Крацьцовська. А звісно, що жінки мають менше образования від мужчин. От Сенько вважає Крацьцовського за порядного чоловіка.

По такім міркованю постановив Славко взяти Крацьцовського в оборону перед його жінкою. Через те набрав відваги зайти до неї.

Але та відвага трівала лиш доти, доки Славко не наближив ся до двірських будинків. Тут відвага оставила його зовсім. Те саме почуванє, що наказувало йому не ворохнути ся в повозці при обіймах Крацьцовської, хоч дуже не вигідно сидів, те саме почуванє не пускало його тепер до середини. Стояв і не міг себе змусити рушити ся з місця. Розумів те, що як би тут, біля нього, найшов ся Сенько або Крацьцовський, то він би пішов. А так стояв, вижидав, аж набере сміливости. Але чим довше вагував ся, тим сміливість слабшала. Дознаку, як той боягуз, що тікає зо страху. Чим хутче й довше біжить, тим більшого собі страху нагонить.

Уже переконував себе, що би тепер вернутись, а прийти опісля. Хоч знав, що се лиш пусте оправданє, бо він і потім не прийде. Аж нараз одна думка зелектризувала його цілого й вирвала страх із коренем із його серця. Подумав собі, що сеж лучаєть ся йому добра нагода здурити Крацьцовську й викрасти з її губок той смашний поцілунок, що вона йому приобіцяла. Адже вона ще доси не знає, хто

він. Уважав його за рівню собі. Потім довідається, що він її здурив, але буде вже запізно. Навіть не могли ме його насварити, бо він не покажетъ ся їй на очі. Краденаж річ смакувати ме йому так, як і заслужена.

Сильне бажанє додало йому відваги, закрило його розум темрявою. Про ніщо инше не думав. А як же?! Навіть боязкий песик та закрадається до чужої камениці аж на третій поверх, хоч знає допевно, що там його вибють, бо вже били не раз і не двичі. Але може, може вдасть ся хоч один разочок глипнути на любку.

Пішов Славко з твердою, неподатною постановою. Почував ся так, буцім се його останнє передсмертне бажанє. Виконати має його тепер або вже ніколи. Зайшов від веранди, попробував двері, замкнені на ключ із середини. Біда! Отже не налякала його ся перешкода. Зважив ся йти навкруги, попри кухню. Ішов неначе той лицарь помежи градом куль. Страх мав великий. Отже завзяте й відвага більші.

У сніях стояла бочка з водою, бляшана коновка й березовий віник із довгим держаком; десь мабуть зо стелі змітали павутинє. Не злякав ся. На право двері до кухні, на ліво до якоїсь комнати. Пішов на ліво.

Якась стара баба застелявала ліжко.

— „Де паня? Мені зараз треба панї“. — Славко говорив із поспіхом, неначе сповіщав про пожежу.

Баба покинула стеленє й вийшла. Рипнули двері від кухні. У Славкових грудях застукало серце.

— „Уже їй каже. Ануж Краньцовська не схоче вийти до нього?!“

Радив ся свого забобону, одначе не розумів його відповіді. Такий був зденервований, що не міг спокійно розмовити ся з своїм забо-

боном. Щось баба барить ся. Се не добро віщує.

Аж ось рипнули знов двері. Воріг наближається. Перша битва неминуча. Баба ввійшла. Горячим бажанєм Славка було, що вона йому приносить відмову, то нехай би ще не говорила. Відповідь була добра; перша битва виграна. Славко зітхнув. Переказувала Краньцовська, щоби Славко на неї заждав, вона зараз прийде. Баба завела його до тої малої світлички, де він доси заєдно стрічав ся з Краньцовською. Ішов через чотири комнати якийсь роздратований. Неначе не пізнавав сих комнат, хоч бував у них нераз. У світличці не мав відваги сісти, неспокій його не покидав.

А Краньцовська сьогодні не здужала: боліла її голова й кряжі. До тогож усього довідала ся в місті про нові події, що її дратували. Постановила навіть зараз по десятій годині лягти до ліжка, щоби не бачити ся зо Славком, бо вона надіяла ся, що він надійде. Ще навіть не чесала ся сьогодні.

Відхилила трохи двері від світлички тай просила Славка, щоби їй сказав причину свого приходу, бо вона ще не одягнена.

— „Я мушу, пані, з вами бачити ся. Дуже важна справа“. — Славко говорив із розпукою та мав намір, як би вона не хотіла ввійти до нього, силоміць відчинити двері.

По голосі його пізнала Краньцовська, що він зіправди приходить до неї з такою важною справою, що її ніяк не можна відкласти на потім.

— „То прошу, затримайте ся хвильку, я зараз“.

Пішла перед зерькало. Боліла її так сильно голова, що здавалось їй, неначе лице її від того болю споганіло. Але зерькало показувало

інакше. Тільки очі стались якісь скляні, лицеж як звичайно. Вона не подобала на свої літа, здавала ся молодшою. Маленечкі губки, дрібні черти лица, густі, тоненькі брови, буйне волосся уймали їй літ. А понад усе утлість її тіла й жваві, непосидючі рухи робили її зовсім молодою. А саме, не так молодою, як те, що ніхто не вгадав би її віку.

Тепер накинула на себе білу хустину, щоби зовсім закрити волосся. Так прийшла перед Славка. Уважала за важнішу річ оправдувати браки своєї краси, аніж слухати новин, із якими Славко зайшов до неї. Передо всім зачала від хустини. Видко, не навиділа її. Отже зовсім неслухно! Бо хустина прикрашала її далеко ліпше, чим капелюх. Славко забув язика в роті, побачивши маленький, кругленький кружочок, що ще докладніше виднів ся при білій хустині.

Нарікала також Краньцовська на свою поранню спідницю. Тай се неслухно, бо вона додавала її утлій постати якоїсь таємничости. Гляючи на неї в тій звичайній ноші, Славка аж серце заболіло. Із заздрісним сумом думав собі, що вона дуже гарна, на причуд!

Краньцовська сіла й узяла ся рукою за чоло; від бесіди розболіла її голова ще дужче. Потім завважала, що Славко стоїть біля неї.

— „Сідайтеж, пане Славку, не церемоньте ся. Не повірите, як мене голова болить; я навіть не завважала, що ви стоїте“.

Славко сів і сказав їй, що Краньцовський уже вернув.

— „То се та важна справа?“ — Хвилюк мовчала й знов хапала ся рукою за чоло.

— „Я знала, що він вернеть ся, вчора довідала ся в місті“.

Тут Краньцовська розповіла Славкови, що її муж дістав від пана Шубравського кілька-

надцять тисяч корон на агітацію. Бо вибори до сойму вже розписані, а пан Шубравський кандидує.

— „А то все на мою голову. Він гроші пропє, а я потім мушу платити. Я вчора радила ся тїтки, що маю робити. Тїтка раяла не дати анї крейцаря. Але то все так дїєть ся; кажуть менї, що не потребую платити, а потім та сама тїтка лякає мене скандалами, як би я її послухала й не заплатила. Бо він уміє тїтці придобрити ся“.

Хоч була хора, отже розговорила ся; так дуже допікала їй та виборча агітація її мужа. Може бути, що він сї гроші не пропустить, але за те мати ме нагоду зараз по виборах завдати собі новий вандер, а кошти сеї прогульки вже вона заплатить. Було би лучше стало ся, як би приятелї пана Шубравського не могли були відпитати її мужа. Нехай би був отам де западав ся. Все би менша страта, анїж при сій новій події. А так його відшукали на те, щоби тепер зовсім явно міг тягати ся по селах.

— „І який він із біса хитрий“ — говорила далї. — „Вже вдаєть ся до вас за посередництвом. Чи знаєте, для чого він вас посилає? Він думає, що я піду по нього. Бо очевидно не має лица сам приходити. Я доси була така дурна, що ходила по нього. Кажу вам, ціла комедія виходила з того. Варта сміху. Я тепер не можу вам те все розказати, бо хора. Але як виздоровію, то розповім вам докладно про ті комедії. Бо він по такім повороті клякає передо мною, перепрошує, присягаєть ся, що вже більше мене саму не лишить“.

Знов ухопила ся рукою за чоло, бо біль голови не дозволяв їй нагадати собі, що ще мала сказати Славкови. За хвилю пригадала.

— „Він прислав вас, а не кого иншого, бо ніхто вже в селі не важить ся йти до мене з таким посольством. Бо я кожного сварю. А він до вас удав ся. Хитрий! Але й я вже навчила ся хитрости. Не піду, щоби мав там сконати. Яким лицем вийшов із хати, нехай таким уходить. Я вас прошу, щоби-сьте йому се сказали. А ще ліпше зробите, як зовсім не покажете ся йому на очі. Се буде для вас ліпше. Бо він як унадить ся, то приходити ме до вас після вандрівки на ніч“.

Славко вважав, що тепер уже надійшов слухний час сказати Краньцовській своє бажанє. Заки вона до нього надійшла, склав собі був цілу фразу на сю тему. Одначе тепер не міг зважити ся сю фразу їй повторити. Обізвав ся тільки несміливо:

— „А я би просив ту обіцянку“.

Вона силувалась усміхнути ся. Та скривила лишень болючо своє лице, але на сміх не спромогла ся.

— „Тямлю дуже добре, пане Славку! Але мусите мені сей раз вибачити. Хіба ж не видите, яка я хора?“

Зневіра й розпука обгорнула його душу. Думав, якими словами нап'ятнувати таке її поступованє. Врешті сказав:

— „Я догадував ся, що ви, пані, відложите знов на завтра“.

Вона ж йому хутко відповіла:

— „Але ж, пане Славку, не будьте дитина. Чи ви не розумієте, що то значить слабість? А опріч того я така зденервована тим, що мене ще чекає з тою агітацією! Вірьте мені, так мене голова болить, що я вас ледви бачу. Даю вам слово чести, що як тільки трохи успокою ся, то зроблю вам усе без вашої просьби. Ви не маєте за що мені докоряти. Адже ви самі

не приходили через два дни. Певне були-сьте хорі. Але все не так, як я тепер, а отже таки не прийшли“.

Славко налякав ся. Йому здавало ся, що вона говорить про його заразу. Але прикмета затаювати в собі свої тайни не оставила його й тепер. Сказав їй, що він не був і не є хорий.

— „Тим гірше для вас. Бо я не винна, що ви прогавили нагоду“.

— „То не маю вже чого надїяти ся?“ — запитав ся він сердито.

Вона аж просила ся: — „Але ж, пане Славку, змилуйте ся! Клену ся вам на все в світі, ну, на нашу знакомість, що се сьогодні неможливо. Ви порозумійте, що до такого поцілунка, як я вам приобіцяла, людина мусить мати відповідний настрій. А я не то, що не маю настрою, але присягаю вам, що як би мене хто доторкнув пальцем до лица, то я би крикнула. Така я первова“.

Славко відвернув голову й дивив ся десь у бік. Вона його знов просила: — „Не дуйте бо ся, пане Славку! Прийдіть завтра, я трохи спокою ся. Дійсно не знаю, як вам те сказати, щоби ви порозуміли. Одним словом, по тім усім, що я перебула вчора в місті, потребую що найменше три дни, аби прийти до себе. А отже для вас роблю виїмок. Завтра як лиш трошки спокою ся, то виконаю свою обіцянку. А сьогодні вірьте мені, що се неможливо. Зрештою, як упрете ся, то вже пристану на сю муку. Але аби-сьте знали, що почуєте такий сам смак, як там у лісі! А ще до того буду кричати тай нарікати, що через вас болить мене гірше голова“.

— „Та я не думаю вас примушувати, коли не хочете“ — відповів Славко сумно.

Вона встала: — „Який же бо ви невірний. Годі мені вас переконати. А я вам даю найсвятіше слово честі, що лишень із трудом здержую ся, щоби не показати вам своє роздратованє. Ось подивіть ся, що я в приступі роздратованя зробила. Та хоч знаю, що з сього вийде маленький скандал, отже таки не покину ся свого“.

По сих словах вийшла до другої комнати. Якийсь час шукала й найшла запечатаний лист. Взяла його в руки й застановляла ся часочок над тим, чи би не вволити Славкову волю. Не могла ніяк. Ще би за оден поцілунок нічого їй не сталось. Але вона була певна, що він не вдоволить ся одним. А тоді вона може заслабнути направду тай пролежати довгий час у ліжку. З рештою боїть ся, що зі зденервованя може так поводити ся супроти нього, що він се возьме за зневагу. А опріч того зденервованє й біль голови додавали їй упертости. Адже — думала собі — я маю також право домагати ся від першого поцілунку якоїсь приємности...

Вернула ся й показала Славкови лист. Був заадресований до пана Шубравського.

— „Я написала тут цілу правду й не перебирала зовсім у словах. Скоро пан Шубравський так забав бути послом, то нехай сам іде людей розпивати та перекуплювати. Нехай сам покаже з себе ошуста та дурисвіта. Слово в слово я йому так написала. Як не вірите, то я лист розпечатаю“.

Славко не домагав ся сього. Вона знов хапала ся за чоло, бо біль голови не зволяв їй нагадати собі дальших слів листу.

— „Я знаю, що з сього вийде маленький скандал, бо те саме можна було написати трохи делікатніше. Але нехай уже так лишить ся.

З рештою мені вже все одно; пан Шубравський знає, що за з'їлячко мій муж. Та мабуть їм таких треба“.

Славко сумував. Навіть не застановляв ся над її словами. Тільки відчував розпуку, що вона не хоче вволити його волі. Вона ж була зденервована, тож його сум не мягчив її серця, а радше дратував її. Більше з привички, як з щирости просила його, щоби не гнівав ся.

— „Не хочете мене розуміти, пане Славку! А я вам кажу щирю правду, що зараз лягаю до ліжка, така я хора“.

Він вийшов, не слухаючи її запросин, щоби навідав ся до неї завтра. З мужеської вдачі задержав Славко ненарушену одну прикмету, що в таких справах не хотів розуміти ніяких речинців. Така забаганка має бути йому виконана зараз, негайно.

Ішов неваче вибитий. Розмірковував собі, що се все не для нього. Не дивувала його зовсім відмова Краньцовської. Мав таке переконанє, що се заслужена для нього річ. Яким же правом він, безіспитенко, найгірший понад усіх, та посмів мріяти про якесь приятельство з такою панею?!

— „Копнула мене в порядку“, — думав собі — „ще хибувало, аби мене вибила по пиці, так як Варварка Гринька!“

Дивував ся тільки, що його про се забобон не перестеріг. Але ні! Перестерігав, лишень Славко не розумів його віщого голосу. Адже вже для того, що він ішов до Краньцовської такий певний своєї справи, та не могли його відвідини вдати ся. Він же хотів уже вертати ся з дороги. Лишень неподатна постанова викрасти в Краньцовської її приобіцянку спонукала його зайти до середини.

З другого ж боку, якої мари казала йому Краньцовська підстригати вуса? Хіба вона ще на добавок кепкувала собі з нього! Аж голову похилив і приспішив ходи з сорому. Може підстрижені вуса споганили його до чиста. Адже мати жалувала дуже за його вусами тай казала, що йому не гарно з підстриженими. А він, дурень, так вірив Краньцовській. Коли б казала йому голову обголити, то обголив би був!

— „З нудьги, що чоловіка нема при ній, та забавляла ся мною. А я, дурень, підстригав вуса, купував воду на волосє, робив із себе варіята на її втіху. Тото десь обоє з Краньцовським сміяти муть ся надо мною!“

Уявляв собі, як Краньцовські регочуть ся, аж за боки беруть ся. Лють розібрала його страшенна.

— „Ах ти, шельмо!“ — сказав до себе в голос. Тепер розумів Гринька дуже добре. Можна жінку любити, а разом із тим ненавидіти з цілої душі. Уже перед тим нераз сердив ся на Краньцовську. Але та сердитість обхоплювала його мимохіть, без наміру. Тепер же ненавидів її з цілою свідомістю. Любов і ненависть одна одній помагала й обі рвали Славкови серце на шматочки.

Дунав уже навіть над тим, щоби /якось/ пімстити ся на Краньцовській. Але чув ся безсильний супроти неї. Се його також боліло. Порадив собі так, що творив у своїй голові такі події, в яких він знущаєть ся над Краньцовською. Фантазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й приповідав їй: — „Отсе тобі за те, що так мене обдурила!“

Як би ті його фантазії справили ся, то хто знає, чи Краньцовська остала ся б між живими?!

VIII.

Розумієть ся, Славко не вступав уже до Сенька Грицишиного. Пішов просто до дому, де застав уже другий сніданок. Та хоч забобон його не дав йому сьогодні ніякої втіхи, отже мусів Славко перебути ще одну неприємність. Прийшлося йому вислухати докори від свого батька й стати ся причиною суперечки родичів.

Від кількох днів не мав панотець на кім зігнати серця. У неділю спробував уже сварити в церкві святого Николая. Як по службі божій розійшли ся люде з церкви, то панотець закликав вїйта, що був також паламарем, тай показував йому на образ.

— „Чи ти втераєш коли сей образ?“

— „Ото робота! А чому ж би ні?“ — відповів вїйт. — „Адїть, як улискуєть ся“.

— „А чого ж він неоднаково дивить ся на очі? Видиш, яке праве око заскулене?“

— „Певне так намальовано“ — говорив вїйт.

— „Ти менї кажи, як намальовано! Намальовано було добре. Він дивив ся однако на обоє очей. А сьогодні дивлюсь, а в нього праве око заскулене. Я гадав, що ти може не втераєш його, та може яка біда запаскудила йому око. Але ні! Образ чистий, а він таки заскулив око. Чи диви ся відси, чи відти, все заскулене“.

Панотець поступав ся назад, заходив із боків і разураз приглядавав ся святцеві.

— „Та чого заскулюєш око?“ — говорив уже просто до святця. Святець ні чичирк.

Панотець пішов на право: — „Таки заскулене. Та чого заскулюєш?“

Панотець пішов на ліво: — „Чи не комедія? Та чого скулиш ся?“

Як би був святець писнув хоч однісеньке слово або війт обізвав ся, то була би вже сварка готова. Але ніхто не обзивав ся, то ж панотець мусів перервати свою розмову... Лиш на відхіднім сказав із досадою буцім до себе, але мав на гадці святця:

— „Ти його втерай, а він на тебе заскулюєть ся!“

Від тоді аж до сьогодні не мав панотець нагоди з ніким зайти в суперечку. Доля так запорядила, що все те мало скрупити ся на Славкови. Властиво панотець не мав наміру сваритись ані зо Славком, ані з їмостою. Хотів лишень побалакати. Коли ж бо сварка, притаєна в серци, лиш чатувала на те, аби язик обізвав ся. У ту-ж мить скочила на нього. То ж панотець і не зчув ся, як зачав Славкови докоряти, а з їмостою зайшов у суперечку.

— „Ти, Славку, хочеш подавати ся до суду“ — говорив панотець при сніданку. — „А чи ти подумав над тим, що маєш бути кілька місяців безплатним практикантом? Скажи мені, з чого ти будеш жити?“

Славко перестав їсти. Таке питанє вкололо його в саме серце. Панотець помітив, що лучив як раз там, де мріяв. То ж смакував собі далі в такій розмові:

— „Ти певне рахуєш на то, що я тобі дам. А ти на мене не май надії, бо я не маю відки“.

Славко мовчав, але видко було по нім, що аж дрожить із зденервованя. Та се для панотця було за мало:

— „Я вижу, що ти собі се в лексі маєш, а я не жартую, не дам ані крейцаря. Я надіяв ся ще на жито, але вчора переконав ся, що

воно невидатне. Не маю відки, хоч бери мене на муки.

Довголітним досвідом виробила собі їмость відповідну тактику на панотцеві напади. Сею тактикою все його перемагала. Не виступати з неприятелем до явної битви, але змучити його супокійним поведенєм. Отсе була основа тої тактики. Їмость завсїди мовчала і вдавала, що з панотцевої розмови не розуміє анї однісінького слова. Не догадуєть ся навіть, що панотець говорить до неї. Потім серед найгорячішої панотцевої промови відходила потихо до кухні, лишаючи закукуріченого вояка, щоби промовляв до стїн і до вікон. Панотець стояв нї в сих нї в тих, поконаний своєю власною зброєю. Отже не могла їмость сею тактикою послужити ся сьогодні. Хотївши Славкови помогти, треба було стати явно до битви. А помагати треба було доконешне. Їмость видїла, що без підмоги Славко пропащий.

— „Прощу вас“ — говорила їмость буцім до обох. — „Може би вперед ізїли, а потім сварили ся“.

— „Хто сварить ся?“ — дивував ся панотець. — „Я лиш раджу ся, що з ним буде. Ти ж сама казала, що жито сього року зле видає“.

— „Я казала, але може я жартувала? А ти знаєш, господарю, як воно видає?“

Се був удар, заподїяний панотцеві ззаду, ненадійно. Трохи його скалїчив, одначе не зробив його нездатним до дальшої битви.

— „А хоч би навіть жито добре видавало“, — відповів панотець, удаючи, що його їмостині слова не заболїли анї трошки — „то таки не можу нічого Славкови дати. Длятого раджу ся, що з того буде? Що він собі гадає?! Ти кажеш,

що я сварю ся. А я не сварю ся, я журю ся. Нехай і він сам собі щось радить“.

— „Не журіть ся ж так дуже, бо ще з жури похоруєте ся“ — знов говорила їмость буцім до обох. — „Як буде Славкови треба, то я йому дам сама. А більше нікого нехай за те голова не болить!“

Здавало ся їмості, що вже перемогла панотця. Отже ні! Нагнаний із одного боку, забіг підступом панотець із другого:

— „Отсе ж бо й біда, що все хтось та має йому давати. Час уже, аби те даванє скінчило ся. Чому другий дає собі раду сам?“

— „Який другий?“ — запитала ся їмость і поповнила сим запитанєм великий тактичний промах. Сама подала панотцеві зброю до рук.

— „Який другий? — повторив за їмостою панотець та аж просияв із радості. Буцім заманював ворога в чисте поле. — „А мужицькі сини? Та на що нам так далеко шукати? Озьмім мене самого. Що я коштував свого батька по матурі? Але не берім університет. Берім гімназію. За мене платив батько по п'ять ринських, а я за Славка не платив менше шісдесяти корон“.

Панотець навмисне помішав обі валюти, стару з новою, щоби вийшла з того більша не-пропорціональність. Славкови не лізла страва крізь горло. Їмость те завважала й зараз поспішила з підмогою.

— „Та дай уже спокій! Нагадав колишнє, як баба дівкою була“.

Але панотець мав під рукою й новіші події.

— „Нехай буде по твоєму, що се вже передаване, пропало“ — говорив згідливо панотець — „але я тобі скажу за теперішні часи. Чужі діти в його віку та не беруть від своїх

родичів, але ще їм посиляють. Та Боже мене борони від того, аби я мав зійти на діточу ласку. Я ще, Богу дякувать, сам зароблю на себе. Але ніхто не знає, як би то було батькови мило, коли би мав докази, що син за нього памятає. Я би не вимагав багато, аби він мені прислав на вдержанє, лиш аби він мені прислав знак, що не забув на старого батька. Нехай би мені прислав лиш одну корону на місяць, то й за се спасибі! Мав би я чим похвалити ся перед людьми, що ось якого я доброго сина маю. А то не тільки...”

Їмость стратила терпець, промовила вже лукаво: — „А як же! Зараз би побіг до Василька-пастуха похвалити ся“.

— „А хоч би й до Василька!“

Славко розсердив ся й устав від стола. Він часом умів батькови дігнати, особливо тоді, як батько говорив про золоті ковніри. Але сьогодні по таких невдачах не міг найти слів на свою оборону.

Панотець побідив на цілій лінії. Тепер лиш мав використати розумно сю побіду. Те використованє смакувало йому ліпше як сама баталія.

— „Не розумію, за що ви обоє сердите ся на мене. Як би я неправду говорив, то можна мене й вилаяти. Але скажіть мені, що я тут злого сказав?“

Подивив ся весело на поконаних тай смашно говорив далі:

— „Я з вами раджу ся, а ви на мене сердите ся“.

— „А я дякую за таку раду при їді. Тай кажу вам із гори“ — говорила їмость буцім до обох — „відвоюйте своє на дворі, бо як зачнете ще таку раду при обіді, то я заберу

Славка до кухні, а ви тут радьте ся, з ким хочете“.

По сих словах вийшла їмость, а за нею Славко. Переможець лишив ся сам із сумними думками. Знав, що їмость не жартує. За близько підступив, переслідуючи поконаних. Тікаючи, вони зловили переможця на аркан. По тарськи.

Їмость завсїди обставала за Славком. Навіть тоді, коли він сам здужав оборонитись. Він виріс на її очах, вона тямала його ще маленьким тай з привички вважала його за дитину. Через свою сварливу вдачу й недбалість стратив панотець раз на завсїди всяку прихильність у їмості. Вона завсїди стояла за Славком проти панотця, хоч би часом навіть була панотцева правда. Зразила ся до панотця зараз на першім році, як стала його дружиною.

Вона була дочкою учителя в тім самім селі, де батько її мужа був священником. Приготовляла ся навіть сама на учительку. Але судилась їй лїпша доля, вийти заміж за панотця. Думала, що робить велике щастє, бо в тих часах священник — се найлїпша партія. І власне з тої причини, що ставляла за високі вимоги до свого мужа, зразила ся до нього зовсім. А через те до цілого стану священничого. Для того не хотїла в жаден спосіб на те пристати, щоби Славко йшов на теольогію.

Була переконана, що священник багато інтелїгентнїйший від учителя. А тим часом побачила, що її муж лиш має зарозумілість на свій стан, а більш нічого. Має втіху в тім, аби когось зловити на такім учинку, щоби мав за що сварити. А вже аж гидко їй робило ся від того, що її муж властиво дитина. Привик, аби все за нього зробити, все дати готсве під ніс, майже, аби годувати його з руки. Як лу-

чить ся яка найменша недогода, то він, намісь її якось поконати, йде до їмості жалувати ся. Неначе до матери, хоч вона молодша від нього майже десять літ. Вона привикла дома, що її батько про все старав ся, усім завідував, у найскрутішій справі вмів собі порадити. Коли ж вийшла за панотця, переконала ся, що її муж нї до чого непригожий. Цїла господарка на її голові. Вона через те попадала в розпуку. Сама на тім не розуміла ся, а порадитись нї з ким. Навіть розмовити ся не могла з панотцем. Не було про що. Його лиш цікавили такі події, при яких можна би когось насварити.

Серед таких обставин прийшов до Воронич молодий учитель Дибяків. Називала його жартом: Дибко. З ним вона заприятлила ся. Скинула з себе гордощі попаді. Дибко знав її у всім порадити. Що не знав з досвіду, то раз два розпитав у других і все ставав їй у пригоді. З ним вона любила розмовляти і заєдно бажала його товариства. Цїнила його далеко вишше від свого мужа. Хоч Дибкови того не казала. Мала таку вдачу, немилі справи таїти в собі. Дибко використав раз ту приязнь і поцілував їмость. Вона йому того за зле не брала. Уважала се за загальний блуд мужчин, що беруть ся жінок цілувати. За себе не бояла ся, бо вона була з роду така, що не любила ся в нїяких романсах, нї в дозволених, нї в заборонених. Коли ж кому мило її поцілувати, то що се їй вадить? На її думку навіть не подобало їй боронити ся. Була переконана, що лиш ті жінки боронять ся, котрі відчують при поцілунках іще якісь інші бажання.

Як панотець зловив їх на тім учинку, то вона відрядила Дибка, а сама налагодила ся сказати відважно панотцеві, що з Дибком мусить приставати, бо не має з ким иншим. Що ж

вона тому винна, коли Дибко так як кождий инший мужчина домагаєть ся від неї ознаків приязни? Мала намір сказати також панотцеві, що не зрікаєть ся й надалі приязни Дибкової з тої простої причини, що панотець не може їй дати тої приязни. Може бути, що в той спосіб хотіла змінити панотцеву вдачу. Але до сього не прийшло. Панотець намісь боронити загрожені права подруга, жалував ся перед нею, що вона його не любить. Жалував ся так сердешно, що вона мусіла його також пожалувати. Панотець заспокоїв ся сим цілком. Дибко бував у них по давньому й усе йшло своїм порядком.

За два роки переніс ся Дибко в далекі сторони. Їмость не знала навіть, де він обертаєть ся та що з ним дієть ся, чи оженив ся, чи остав ся нежонатим. Тепер не знає навіть, чи він жив. Та розлука з Дибком не справила їй великої прикрости. Мала забаву з дітьми. Зрештою привикла так до свого життя, що здавалось їй, ніби кождий муж такий, як її. Журила ся тільки тим, щоби її син не був схожий на батька.

Але про Дибка заховала память і до сьогодня. Нагадувала собі його завсїди в таких хвилях, коли сама не могла собі в чім порадити. Задержала його в своїй памяти ще таким молодим, як бачила його в послїднє. В її мріях перекинув ся він у якогось ідеального мужчину, наймудрійшого й найліпшого. Хотіла, щоби син був схожий на нього.

У Славка не бачила злих прикмет. Часом лиш приходила їй сумна думка до голови, що Славко такий сам непорадний, як панотець. Але зараз потїшала ся тим, що Славко ще має право бути дитиною. Прийде слухний час, то Славко змінить ся.

Панотець чув велику пошану до їмості. Був переконаний, що як би не вона, то він би загинув із голоду. Ото ж тепер узяв собі до серця їмостину погрозу, що вона піде зо Славком обідати до кухні. Для того постановив не чіпляти ся вже при обіді до Славка. Тільки одно його кортіло звідати ся, чи діправди жито зле видає, чи їмость лиш так жартувала. Зважив ся піти до кухні. Їмость потвердила, що жито справді зле видає.

Але в сїм випадку їмость помиляла ся. Жито видало так, як звичайно, лишень Іван забув ся тай сховав за багато для себе. Іван мав такий спосіб, що разураз при млинкованю збіжа, ховав трохи для себе. Звичайно чвертку. В stodолі попри поперешну стїну, складаючи соломю, лишав вузьенький прохід. Для безпеки закладав той прохід з переду соломю. Проходом тим можна було протиснутись аж до другої, поздовжної стїни в stodолі. Тут уже лишав Іван більше місця вільного й вистелював те місце мішками. Сюди зносив Іван усяке збіже й складав кожде на иншу купку. При кождім молоченю, як робітники йшли на обід, Іван відбрав свою пайку. А відносив до дому в ночі. Але аж тоді, як уже стілько назбирало ся, що варт було потрудити ся.

Stodолу завсїди замикав панотець що вечера на ключ. Але в брамі від stodоли була маленька фірточка, що замикала ся з середини на гачок. Ото ж через цілих сорок літ, від коли панотець обняв парохію в Вороничах, правильно забував ту фірточку замкнути. Брама ніби замкнена, а до stodоли можна було зайти кожного часу дуже вигідно. Отсего ж то й бояв ся Іван. Ану ж злодій зайде й закраде то все, що Іван наскладав. Тому Іван закладав сам ту фірточку. Заходив до середини, закладав

гачок, а сам вилазив із стодоли попід стріху. В однім місци поміж платвою і латами, міг чоловік пролізти, бо кроква на кінци була відложена.

Також у такий спосіб виносив Іван із стодоли збіже. Виносив його мішком крізь фірточку, ставляв перед стодолою, потім вертався до середини, замикав фірточку й вилазив попід стріху. Він зрештою про сї виходи не дбав, бо мав багато способів, куди дібрати ся до стодоли. Міг зайти попід підвалину, міг виймити одну дошку зі стіни, а навіть у прикрім разі міг пролізти крізь стріху. Але вживав ті проходи, які застав.

Брав мішок на своє грубе карчило й ніс до дому. Так само носив пашу для корови. Анї він, анї ніхто в селі не вважав се за крадіж. Іван брав лиш стільки, кілько було йому треба. Кождий знав, що з тою платнею, яку панотець давав, наймит не міг прожити. Для того було загальне переконанє, що сї „боки“ наймит мусить мати. З рештою се так увійшло в звичай, що сї „боки“ вважало ся за згоду, заключену мовчки. Іван навіть не припускав, що нічними виносинами збіжа нарушує закони святця „Неруша“. Як би він брав більше, чим потребує, а! то се вже була би крадіж. А так бере тільки те, що йому належить ся.

Що таку заслуженину треба брати в ночі, тайком, се нічого не вадить. Адже кождому хрестянинови жаль віддати те, що завинив. Лекше йому, як опісля довідаєть ся, що довг відобраний. Або й жінка. Кождий розумний знає, що жінка не буде гола ходити. Вона потребує одягнути ся тай то ще краще від чоловіка. А грошей на її витребеньки чоловік би не дав. Нехай собі постарає потай господаря. Так само й з дочкою.

Мука її сир, що Пазя доносить, то се — правда — крадіж. Але тут Іван нічим не примішний. Се полагажує Пазя з Іванихою. Крадене ж добро ніхто з хати не викидає. Його треба спожиткувати, бо як ні, то змарнуєть ся. А се вже гріх!

Зрадити ж злодія, повідомити про шкоду властителя, о! про се ніхто в Вороничах не чував тай, дасть Бог, не почує. Тихий заговор, виссаний із грудей матери, носить кожний у своїм серци. Аби не знати яку річ побачив хто, то має її задержати собі. Перед судом вивістити. А се ж подумана річ? Чи є хто на світі, щоби за таку справу свідчив перед судом на свого сусіда?! За свою справу, то — инакше. Але за чужу, а ще може за справу якого сторонського, то се вже ні.

Отакі погляди мало ціле село тай такі мав Іван. Вони наслухали ся нераз, що се погляди хибні. Але не вірили. Бо чули се або від своїх ворогів або від тих, що живуть подалеки від них та життя їх не розуміють. Від Потурайчина тільки й довідались, що читальникови не яло ся бути злодієм, бо наніс би нечесть для читальні. Знають також, що обовязком їх є працювати разом над зміною теперішнього світа. Але в який спосіб, то ще не знали. Мали свої старі звичаї, а не були свідомі того, котрі задержати, а котрі покидати.

Їмость догадувала ся, що в Івана липкі руки, але мовчала. Не признавала ся перед панотцем. Тай на що? Се би злomu не зарарило, а дало би притоку лиш до гризоти. Щоби наймит не крав, на те треба дозору господаря. А такого дозору не буде, чи служити ме Іван, чи хто инший. Відрядити ж Івана їмость не хотіла. Бо хоч він ненависний, упертий і неласкавий, то за те до роботи ліпший, як усі

дотеперішні наймити. Правда, робить лиш тоді, коли йому хочеть ся. Отже таки вся робота в свій час була виконана.

Із житом же стало ся вчора таке, що Йван намісь чвертки взяв цілий корець. Він злагодив чвертку та опріч того стояв кірцевий мішок у stodolі. Іван припізнив ся дома на обіді, а як вертав, то мусів бігти, щоби перездогонити робітників, бо вони вже йшли до роботи. У поспіху схопив Іван кірцевий мішок із житом і затаскав його до свого складу. Як пропихав ся тим вузким переходом між соломою й стіною, то помітив, що обмахнув ся. Але вже ніколи було завертати ся. Подумав собі, що за те на другий раз не возьме нічого. Коли ж їмость дивувати меть ся, що жито не однаково видає, то він скаже, що мабуть дівки зле вчора рахували, як подавали на машину. Не бояв ся того, що може не стати кіп до рахунку, бо він для безпеки завсіди рахував менше кіп, анїж було їх на ділі.

Для панотця було се дуже вигідно, що жито не видає. Аж просило ся жалувати ся що дня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати. Бо панотець не мав наміру зачинати сварки, вона приходила сама непрошена. Але сьогодні було небезпешно розмовляти при обіді за жито. На таку розмову не хотіла ніяк пристати їмость. Панотець роздумував над тим, чи не вдало ся б якось утягнути до сеї розмови Йвана. На разі не міг нічого придумати. Але був певний, що трохи згоді якось воно само на то зийде. Зачне Йвана вицітувати ся, для чого жито зле видає? На те Йван відповість, або що не знає, або в загалі не схоче відповісти, лишень своїм звичаєм щось недотепного відворкне. На оба способи мати ме панотець нагоду висварити Йвана. Бо

є Івановим обов'язком знати, чому жито зле видає. Скоро намісь відповіді лишень бомкне щось сердито, то тоді може панотець удати ся до їмості або й до війта з запитанєм, чи йому — як господареві — прислугує право звідувати ся в наймита за причину злого видатку. Надієть ся панотець, що в такім випадку кожний обстане за ним, а не за Іваном.

Така розвага вложила панотцеві до серця постанову дати спокій Славкови з житом раз на завсїди. Волить що инше для нього прибагнути, як уже покінчить з Іваном. То ж Славко заживав тимчасом супокою від батька.

А Славкови треба було супокою. Панотець навіть не припускав, як тяжко поранив його душу. Вже не розпука, але просто дур чіпляв ся Славкової голови там під лубином. Не тільки батьківські напади, але навіть материна оборона боліли Славка. Оборона може більше як напад. Яке ж буде материне обличчє тоді, як вона дізнаєть ся всю правду про Славка?! Тепер уже не тільки гризота Славкови, що скажуть родичі йому, але також, що скаже батько матери за її сьогоднішню оборону?

Славко розумів, що пора вже така близька, що мусить уже доконче держатись якоїсь одної постанови. Здавалось йому, що ще зараза може його вратувати від сього клопоту. Сказав би родичам, що він хорий, мусить іти до шпиталю, то ж тепер не має часу думати про ніяку карієру. Тільки новий клопіт, що чей же в шпитали не сидіти йому ціле житє. Колись таки та вилічить ся. Але все відсунув би журу хоч на кілька тижнів. Правда, родичі сим дуже гризли ся б, особливо мати. Та нічого діяти, иншого ратунку Славко не видів.

Постановив собі сказати при найближчій нагоді, що йде до шпиталю. Се його трохи

вспокоїло. Отже не надовго. Зараз мелькнула йому така думка:

— „Відки ж узяти ту заразу, коли навіть вона не хоче мене чепитись. А може би ще собі її напитати? Адже се не велика штука!“

Ся думка йому подобала ся. Постановив собі ходити до Варвари так довго, доки не заразить ся. Але тут знов стояла нова біда на перешкодї. Славко не мав відваги сам іти до Варвари. Коби його хто туди завів, хоч перший раз, то він би вже змовляв ся за кождий раз із Варварою, де й коли вона має на нього ждати. Але хто ж його заведе? Кому би він міг признати ся, що хоче зайти до Варвари? Ще найліпше, як би його Варвара де стрітила так, як тоді в неділю, тай сама закликала. Як на лихо не міг її ніде побачити. Зважив ся навіть раз іти попри її хату, але нічого з того не вийшло, лишень страху набрав ся. Сам не знає, чого бояв ся. Але йдучи попри її хату, так закрадав ся, що на пальцях ступав. Малий вітрець, шелест трави нагонив на нього такий страх, що він приоставав і ось-ось не пустив ся на втеки.

По півночі як збудив ся, мріяв про ту заразу. Ось він сидить собі під лубином, а то нараз зявляєть ся Варвара. Зовсім так ненадійно як лорд. Киває на нього пальцем і простацькими словами кличе його до себе на забаву. Славко згоджуєть ся, тільки каже, що тепер днина, хтось може побачити.

— „То прийдїть у вечір“ — говорить Варвара.

— „Добре!“ — згоджуєть ся Славко. — „Жди на мене на дорозі коло своєї хати. Але памятай, щоби-сь була, бо як тебе не застану, то верну ся“.

Барвара справди дожидає. Він таки зараз умовляєть ся з нею, щоби ждала так само завтра. За кілька днів зараза показуєть ся. Правдива зараза; та велика, що кидаєть ся на ніс, на горло, що на неї треба доконче йти до шпиталю. Славко видить, як батько його, ще нічого не свідомий, уже заздальгидь смакує собі в розмові про те, що не має чим удержувати Славка на судовій практиці. Ходити ме по хаті тай солодко приговорювати:

— „А тобі, Славочку, вже час подавати ся на практику. Але я, бігме, не знаю, відки ти возьмеш гроші“.

— „Не треба мені грошей“ — покривляти меть ся Славко батькови також солодким голосом — „бо я не йду на ніяку практику“.

Батько аж забудеть ся з дива: — „А що ж ти думаєш робити?“

— „Іду до шпиталю, бо я хорий!“

Тяжче вимовити отсі слова тай уже все полагоджено! Скоро забракне Славкови відваги, щоби сї слова промовити, то він заплющить очи, а все таки своє скаже. Про всю решту, то вже Славкови нема жури, бо родичі зо страху самі допитувати муть ся. Піде просто до шпиталю. Але як? Славко також не має відваги сам зайти там. На таке діло може його мати повезе? Але мабуть не випадає. Певне напишуть до шваґра, щоби приїхав тай повіз Славка. Так є, се ще найліпше. Потім по шпиталю належить ся йому ще один рік відпочинку. На се вже мати допевне пристане. За сей рік щось уже доконче придумає. Не буде бавити ся в ніякі фантазії, лиш думати ме про діло. Але се слово „фантазія“ завдає Славкови нової жури:

— „Ага! не бавити ся в фантазії“ — лютить ся сам на себе. — „А що ж се все є, як

не одна фантазія? Я ще не зійшов ся з Варварою, ще не знаю, чи взагалі вдасть ся мені з нею зійти ся, не знаю, чи вона дійсно заражена, не знаю, чи та зараза вхопить ся мене, а вже з тої причини взяв я собі рік відпочинку. Що ж се, дурню, як не фантазія?!”

Так себе корив Славко й сердив ся на себе. Перевертав ся на всі боки, мучив ся і в кінці додумав ся до такого:

— „Моя голова на се за дурна, я мушу когось порадитись“.

Тільки кого? Прийшло йому на думку, що Потурайчина. Признасть ся перед Потурайчином до всього. Десь незабаром повинен Потурайчин з'явити ся в Вороничах, адже вибори вже розписані. Він певне так само журить ся своїм арештом, як Славко своїми іспитами. Один перед одним жалувати меть ся на своє горе. Славко вже навіть уложив собі цілий плян, у який спосіб поведе розмову, щоби виринула нагода признати ся перед Потурайчином до всього. Питати меть ся передовсім Потурайчина про його арешт. Очевидно Потурайчин жалувати меть ся на несправедливий засуд. Тоді Славко скаже йому: — „А я маю ще більшу гризоту“ — тай признасть ся до всього. Може навіть намовить Потурайчина, щоби пішов з ним до Варвари. Адже се поміж товаришами водить ся, що один одного провожає до таких жінок.

По такій постанові успокоїв ся Славко зовсім. Ждав аж покажеть ся в селі Потурайчин. Але його серце мучило ся далі. Намість про іспити роздумував собі тепер про Краньцовську. Уважав її за зрадницю. Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та за те набрав переконання, що вона забавляла ся Славком із нудьги.

— „Панські примхи, а я через них стільки мушу терпіти!“

Чув, як якась біда, наче хробак, точить йому серце й точить і точить. А воно болить, болить і болить. Нераз затаїв у собі дух і наслухав, коли його там у серці перестане боліти. Ждав та не міг діждати ся тої хвилі. Тоді вже його поривала лють не тільки на Краньцовську, але й на себе самого.

Його душа так привикла мучити ся, що не могла без муки жити. Ледви вдалось йому заспоїти ся дожиданкою на Потурайчина, як уже почав гризти ся Краньцовською. То сумував, то лютив ся на неї й на себе, то нагадавши собі, які він мав палії, соромив ся тяжко сам перед собою. Коли навіть на хвилинку забував про Краньцовську, то журился льордом. Що буде з собакою, як Славко виїде з Воронич? Одним словом не міг Славко спекати ся душевних мук ніяким світом. Його серце за тим тільки й пазило, щоби найти собі якусь гризоту. Одиною його розрадою був забобон. Славко все мав надію, що за його теперішнє горе та дасть йому забобон доконче якусь потіху.

— „Допевне Потурайчин справить мене на добру дорогу!“ — міркував собі й доживав Потурайчинового приходу з великою нетерплячкою.

Діждав ся. Через кілька днів прийшов Потурайчин до Воронич скликати передвиборчі збори. Зійшли ся читальники всі до одного. Надіяли ся довідатись уже раз, як мають змінити свої давні звичаї, щоби стати до борби зі старим пережитим світом. Загадали обновити своє житє, хоч би через те мали підняти ся не знати кілька труду. То ж слухали Потурайчинової промови з увагою й завзятком.

Він поясняв їм, що теперішні вибори до сойму дуже важні, бо на сій каденції змінити мають послі виборчу ординацію до сойму. Як буде за мало мужицьких послів, то настане така виборча ординація, що потім не допоможуть мужикам ніякі зусилля. Раз попсоване діло не дасть ся вже потім направити.

Говорив про теперішнього кандидата на посла, селянина Івана Сосновича. Його поставили кандидатом передовсім для того, що він знаний загально в повіті. Проти нього висуювають попи якогось отця Підлизайчика, зовсім незнаного. Ніхто не знає, чи той отець є приятелем народа, чи ворогом, бо доси ніхто його не видів ні на зборах, ні не чув нічого про його діяльність. Із польської сторони кандидує дідич пан Шубравський. Правительство намагати меть ся переперти його всякими способами, дозволеними й забороненими. На мужиках стоїть тепер тяжкий труд, бо мають поконати дуже сильного й небезпечного ворога.

Потурайчин говорив дуже плавно й своїм звичаєм дуже хутко, не договорюючи деяких слів до кінця. Сам зміст його промови не додавав слухачам духа. Те, що треба голосувати на Сосновича, а не на кого иншого, вони вже знали. В самій промові хотіли ж дослухати ся того заповіту, як їм повести своє житє, щоби переродити ся на нових людей. Для того більше їх цікавили ті частини промови, на які Потурайчин покладав найменшу вагу, а саме, поклик до борби, до єднаня мужицьких сил. Потурайчин був політичний агітатор, поза програму своєї політичної партії нічого більше слухачам не розясняв. Не почував навіть потреби дати їм щось більше понад таке розясненє. А зрештою не був навіть свідомий того, чого прагне мужицька душа від нього довідати ся.

Та ще питанє, чи мав би він чим заспокоїти те бажанє своїх слухачів. Його досвід житєвий дав йому ще дуже небагато, сам він також не думав над оновленем свого житя. То ж здивував ся не трохи промовою Неважука, що зараз по нїм говорив.

Неважук ухопив ся тих слів Потурайчина, що він послужив ся ними лиш задля прикраси своєї бесіди.

— „Пора нам скинути з себе невільництво“ — говорив Неважук таким сильним голосом, аж вікна в читальни дзвеніли. — „Хоч уже Турки й Татари на нас не нападають, то ми все таки лишили ся невільниками й по сьогоднішній день. Хоч панщини вже не робимо, а отже підкладаємо з своєї охоти плечі панам і панським посіпакам, аби лїзти до гори!“

Наводив приклади того невільництва, підходящі й непідходящі. Говорив про те, як помітують мужиком по урядах, як мужик кождїй біді звик терпіти, як не шанує в собі людської достойности; коли купує що, то просить купця немов жебрак, а коли продає, то так само. Говорив і про родинне мужицьке житє.

— „Навіть до доброго треба нас батогом підгонити“ — кінчив Неважук свою промову. — „Чи до читальнї, чи до нашої крамниці, то на кожного треба нукати, аби там заходив. Як без грошей, то бере в крамниці, а як за гроші, то диви ся, а він уже потяг ся до Жида!“

Видко було, що ся промова припала слухачам до вподоби, бо вони їй притакували. Найдужче Сенько Грицишин. Спер лікті на колїна, голову взяв межи долонї й заєдно крутив нею, а все приповідав:

— „Свята правда: н-невільництво. М-ми всі ще н-невільники!“

Потурайчин мусів нагадувати, для чого скликав збори, бо слухачі забули: Їх усе кортіло радити над тим невільництвом. Розходило ся про те, щоби постановити, кого вибрати виборцем із Воронич. Вороничі давали тільки одного виборця, Потурайчин думав, що тим виборцем треба зробити Неважука для того, що він відважний. А сих виборів треба буде добре постояти, бо одно, що натиск із польської сторони буде нечуваний, а друге, попи мабуть не схотять наражувати ся старості через те, що кандидатом не в той, кого вони хотять. То ж доконечна річ, щоби між мужицькими виборцями найшов ся такий, аби вмів упімнути ся за кандидатом тай мав до сього відвагу. За такого вважав Потурайчин Неважука. Та люде не похочували його. Сам Неважук також відпрошував ся. Потурайчин не розумів причини сеї опозиції, отже мусів піддати ся воли загалу. Запропонував Павла Гаєвого. Павло ж усміхнув ся миленько тай промовив:

— „Там треба письменного, бо як будуть красти голоси, аби виборець міг того вздріти. А я, хоч окуляри ношу, то письма однако не знаю!“

— „Правда, я й забув, що ви неписьменні“ — сказав Потурайчин лиш на те, щоби не псувати радости Гаєвому, бо він добре тямив, що Гаєвий не знає письма. Гаєвий тїшив ся як мала дитина. Обернув ся до всіх із отакою промовою:

— „То вже не один зловив ся на мої окуляри, бо я знаю так собі з ними заходити, що й не один письменний так би не вдав“.

Утіха не дозволяла йому довго змовчати. Хвильку подумавши, говорив далі за свої окуляри:

— „Хоч хто знав, як би я там став перед комісією в окулярах, то — бігме — не важили ся б при мені красти голоси. Я би так цікаво крізь окуляри поглядав, що кождий би присяг, що я письменний. Ото ж би потім сміху було, що сліпий мужик та так обдурив панів!“

Отже й сими словами не вичерпав Гаєвий усеї радости з свого серця. Роздумував далі над тим, яку би ще штуку завдати своїм окулярам. Ще ніяка думка про се не прийшла йому до голови, а очі вже сняли тай губи саможіть кривили ся до сміху. Сполошив йому сю радість Іван Неважук ось-якою промовою:

— „То треба таки правду сказати, нема куди крутити“ — сказав Неважук із якоюсь нетерплячкою. — „Письмо письмом, а з нас нікотрий не може бути виборцем, бо ми всі були карані за лїс. Лиш один кум Сенько Грицишин тай вїйт, що не були карані. Сенько самі до лїса не вказували ся, бо за них жінка ходила та її карали. Отак було нам усім робити“.

Як же Потурайчин узяв розпитувати ся, коли котрий був караний, то показало ся, що вони всі вже можуть бути виборцями, бо речинець що до наслідків карі давно вже проминув. Та се їх не переконало, кількасотлітний досвід навчив їх, що польська самоволя дужча понад усякі закони.

— „Закони на папери“ — говорив Неважук — „а староста як найде лиш стілько на нас, що чорне за ніхтем, то голос уневажнить. Процесуй ся потім із ним, може й виграєш та буде вже запізно“.

Стало на тім, що виборцем буде Сенько Грицишин. Тепер Славко зважив ся сказати й своє слово. Він довго надумував ся, пробував іще перше обізвати ся й на своє диво переконав ся, що боїть ся. Але справа була така

важна, що треба було доконче про неї звістити. То ж Славко примусив таки свій рот говорити. Отже не здобув ся на відвагу промовити до всіх, обізвав ся лишень до Сенька:

— „А вас буде Крацьцовський просити, аби ви голосували на Шубравського. Я знаю...“

Таки решти не міг доповісти, хоч уложив собі з гори цілу промову. Мав намір сказати те все, що чув від Крацьцовської про агітацію. Отже як промовив сих кілька слів і як помітив, що не тільки Сенько Грицишин, але всі його слухають, то нараз у горлі зробилось йому сухо, а духу в грудях забракло. Обірвав мову на половині думки й замовк. Водив тільки перелякано по хаті очима, чи не сміють ся з нього. Ніхто не сміяв ся, а Сенько відповів:

— „Н-нічо не ш-шкодить. К-крацьцовський своє знає, а я своє“.

Говорив із таким спокоєм і з такою певністю себе, що переконав усякого про свою неподатну постанову. З рештою з усіх очей, із усіх обличь бив такий завзяток, що хіба би сліпий не побачив, що сї люде радше дадуть ся на шматки порубати, аніж мали би котрий зрадити. Славко також завважав те одушевленє, для того так стратив відвагу. Почував ся найгіршим із усіх. Не може одушевляти ся загальною справою, бо сам бродить у таких болотї, що все повалаяв би, за що тільки вхопить ся руками.

— „Усі тут одного хотять, усі за одним убивають ся“ — думалось йому — „а я зовсім так, як той Василь із Берберівки, що ждав до кінця зборів, аби вилізти з своїми нісенітницями за службу божу проти градобитя. Тай я жду на кінець, аби порадити ся Потурайчина за свої іспити тай за Варвару“.

Як тому злодієви, що молить ся в церкві поміж людьми на те тільки, аби вкрати позо-

лочуваний хрест, так само ніяково було Славкови на душі на сих зборах. І соромився й боявся, але ждав на нагоду, щоби поговорити з Потурайчином на самоті.

Ся нагода не зараз лучила ся: Славко мусів довго бити ногами, заки опинився з Потурайчином у чотири очі. Бо одушевлені мужики супроводжали Потурайчина аж до ліса.

Згідно зі своїм пляном запитався Славко Потурайчина про його засуд. Але відповідь Потурайчина не була така, яку собі перед тим надумав Славко. Потурайчин не жалувався. Його голова так була переповнена думками про вибори, що там не було місця на журу арештом: Розповідав Славкови докладно цілий свій процес, говорив навіть про сумні наслідки свого засуду. Отже те оповідання виходило так, наче про якого постороннього чоловіка, буцім те нещастя не спіткало Потурайчина, але когось іншого. Навіть жартував над деякими епізодами того процесу.

— „Мабуть доктор Фалькенбавм більше мені зашкодив як поміг“ — говорив Потурайчин своїм звичаєм дуже хутко. — „Зовсім без потреби покликав на свідка вдову Дмитриху. Сей свідок мене погубив, бо лиш вона признала, що була якийсь час на зборах без запросин. Як ми провадили наради, то вона прийшла до Неважучки позичити горшка тай якийсь час слухала нашої розмови. Чи що з того розуміла чи ні, а все вважала за свій обов'язок похвалити мене перед суддею, що я дуже красно говорив. Думала, що сим мені прислужить ся. А то як раз навпаки, бо з її зізнань набрав суддя переконання, що збори не були обмежені на запрошених гостей, але що були загально доступні, коли мене аж похвалили. Своєю дорогою, що суддя мусів у душі дякувати Фаль-

кенбавмови за сего свідка, бо инакше не міг би мене був засудити. А що він мав охоту мене засудити, то найліпше доказує те, що всадив мені таку велику кару. Я знаю, що вони хотять мене замкнути на виборчий час, бо ще мабуть не було ніколи в суді такого поспіху з дорученєм вироку й визначенєм дня розправи. Ось я недавно подав рекурс, апеляційний же суд уже назначив розправу. Та те все байка, що мало мене найгіршого спіткати, то вже спіткало. Лекцію я вже стратив. Хіба ще одна біда мене чекає: Я — як видите — сухотник, стухлий воздух мені завадить, а в арешті при повітовім суді велика вогкість. Борше би я приймив ся сидіти в правдивім креміналі. Але заки ще мене запроторять до арешту, то я ще своє зроблю. Здурю панів так, як Гаєвий наважив ся здурити комісію виборчу окулярами!“

Сміяв ся щиро з тих окулярів тай казав, що такі виборчі епізоди надгороджують йому всі труди. Сим сміхом розбив Потурайчин Славків плян нї на що. Бо Славко мав намір сказати: „А я маю ще більшу гризоту“ тай тоді признати ся до всього. Але така замітка була би тепер не до шмиг'я. Треба було цілий плян змінити. Таку зміну придумав Славко на борзї. Але почував, що се вже не те; хто знає, чи тепер уже так легко договорить ся до самої річи. Таке ваганє відобрало йому сміливість; добру хвилю мовчав, заки зважив ся промовити.

— „Що би ви, товаришу, порадили мені робити“ — обізвав ся в кінци — „як би я наприклад не мав іспитів?“

Потурайчин якось дивно всміхнув ся: — „Чи я знаю? Як би ви дійсно не мали, то може

би й прийшла яка рада до голови. Але думаю, що так не є“.

На таку відповідь не був Славко приготований. Коли би Потурайчин не був виповів свого переконання, що „так не є“, то Славко признав ся би був до всього. Сим же своїм переконанєм заставив Потурайчин Славка брехати. Йому здавало ся, що мусить брехати. Не знав для чого, але почував, що мусить. Немов Потурайчин умовляв у нього сю брехню, а він мусів її потвержувати. Заперечити її соромив ся й не мав відваги.

— „Та певне, що так не є“ — сказав Славко й засумував ся тим своїм глибоким і безмежним сумом. Але Потурайчин був його послідною надією. Не міг її покидати ся ніяким світом. Думав, що як прогавить сю нагоду до розмови, то вже пропащий на віки. Тим то силював свій мозок придумати якусь фразу, щоби розмова зійшла знов на те ж саме. Мозок працював сильно, але прикладні думки не приходили.

— „Може би за Варвару?“ — блиснуло Славкови в голові. Отже ні, се не можливо! Напружений мозок нагадав тепер Славкови те, що він доси не завважав. Дивувався, яким способом не прийшло йому се борше на гадку. Адже Потурайчин казав йому ще тоді, як Славко його перший раз провожав, що він думає про Варвару. Правда, тоді за Варвару саму не було бесіди, але говорило ся взагалі за такі жінки, як Варвара. Потурайчин лиш для того намовляв уписувати жінок до читальні, бо не хотів, аби вони були Варварами.

— „Як же я можу счинати розмову про Варвару?“ — сказав у собі Славко й силював свій мозок придумати що инше. Пора була крайна, зволікати далі не було куди. Славко

зловив за лаби першу-ліпшу думку, яка лиш порушилась у його голові. Потім показало ся, що та думка не була найдурнійша.

— „А ви як відсидите в арешті“ — сказав Славко якомсь несміливо, поволеньки, буцім кудись закрадаючись — „то вас уже до уряду не приймуть“.

Послідні слова виговорив хутко, трохи з переляком, буцім закравши ся кинув почерез частокіл камінь у город, нехай — мовляв — бє в голову, кого хоче, бо я й так не бачу. Але сей камінь не нагнав страху Потурайчини. Він тільки здвиг плечима.

— „Байдуже! Нехай не приймають!“

— „А що ж будете робити?“ — запитав ся Славко знов несміливо, буцім закрадаючись.

— „Якомсь собі вже дам раду. Чи то доконче жити зі студій? Можна піти й на робітника“.

Потурайчин відповідав якомсь нерадо. Пізнати було, що про такі справи не любить балакати. Зараз таки повернув розмову куди инде:

— „А як випадково питати ме вас хто за адвоката, то справте його до Фалькенбавма. Він тільки те й робить, що як мене стріне, то зараз питаєть ся, чи я згадував кому про нього по селах. Ви ж мабуть його товариш із гімназії“.

Ідучи назад до дому, почував ся Славко в такім настрою, як тоді, коли вертав послідній раз від Краньцовської. Не йшов, але тікав; зігнув кілька мога шию в долину, подав ся наперед і ступав хутко широкими кроками. Неначе вибитий порядно! Соромив ся навіть нагадувати собі, про що мав намір питати Потурайчина, а про що на ділі питав. А думки його кружляли кругом голови неначе мухи

й ув одно бренїли йому над вухами: — „Невільник! невільник! невільник!“ Він обгонив ся від них обома руками. Здавалось йому, що він буцїм десь ішов до якогось вуля, щоби набрати багато-багато солодкого меду, а то намісь того вискочив цілий рій бжіл. Вони покусали його, відогнали, а тепер іще летять за ним, щоби його доконати.

Тїкав так хутко, аж задихав ся. Се спонукало його звільнити трохи ходи. Тепер уже спамятав ся й міг ясно роздумувати над тим, що діялось. Отже не важив ся. Оглянув ся лиш, чи Потурайчин уже далеко; бояв ся, щоби він не підслухав його думок. Але Потурайчина вже й не видко. Славко відотхнув, зачав тепер роздумувати без ніякого страху. Отже все якась мара заважала йому. Буцїм думає зовсїм ясно й розумно, а то без перестанку бринить йому над вухами: „Невільник! невільник!“ Се слово так довго дзвенїло йому в вухах, доки він сам не вхопив ся за нього.

— „Таки правда, що невільник. Як би хто закинув на мене мотуз і повів до Варвари, то я би вже там зайшов. Як би був хто стояв менї над головою з буком, то я би був і вчив ся. Бо невільника самого пустити, то він буде лиш їсти, спати й журити ся. А як його підогнати, то все зробить. Неважук говорив, що мужики невільники, а тим часом вони супроти мене, то ще вольні козаки. Як би він знав, що я за один, то не називав би мужиків невільниками“.

Отакою розвагою відогнав Славко той докучний, безнастанний бренькіт із своїх вух. Тепер уже міг думати спокійно над радою Потурайчина. Але переконав ся, що Потурайчин радив собі, а не йому.

— „Тай чому я не признав ся йому? Що се, амбіція? У тебе, невільнику, є амбіція?!

Усміхнувся з погордою сам до себе. І злість і жаль підступили йому до серця.

— „Потурайчинови не штука. Перше, в нього сухоти. Що йому хто зробить? Коби я так мав сухоти!“

Фантазував, який би він був щасливий із сухотами. Чи до шпиталю, чи де на свіжий воздух, досить того, що ніхто би й не згадав про якісь там іспити. Цілі ліки: багато їсти й довго спочивати. Отсе раз! Нехай згуртують ся всі венеричні зарази, отже не докажуть того, що одні сухоти!

— „Друге: Потурайчинови не штука говорити, що можна жити з фізичної роботи, бо він сам син залізничного робітника. А мені? Анї гадки! Який би дома вереск счинив ся, як би я лиш словом зганув за робітника?! Ще з малечку мене мучили“.

Славко нагадав собі, як був іще маленьким, кілька біди мусів натерпіти ся в прирівнаню до мужицьких дітей. Вони вже досвіта розцибали ся по вулицях, йому ж казали вмивати ся, чесати ся, черевики вбувати. Ай! іще й тепер нагадує собі, як він гірко плакав при тих операціях. Ледви вказав ся на вулицю, а вже батько вгоняв по надвір'ю та викрикував: — „Славочку, де ти?!“ А потім брав його за руку й усе довбав і довбав і довбав, що чемні діти повинні держати ся хати. Ех, ненавидів він за се батька й тепер його ненавидить. За ті золоті ковніри.

— „Чекай, будеш їх видіти!“ — кривив ся Славко в думці батькови.

— „Або: Я не маю відки дати тобі на вдержанє!“ — сердив ся далі на батька. — „Го-го!

Найшло ся б, коли лиш було треба! Хоче мене задурити так, як дитину, а я вже...”

Тут нагадав собі слова Сенька Грицишиного, що в тридцять літ уже чоловік старий. Ся пригадка шпигнула в серце Славка як голкою. З усіх думок зробилась якась одна метушня й перелякала його. Пішов борзо, неначе щось наздогонював. Спішив ся, щоби ще перед укінченням тридцятого року щось застати, але що?... Метушня думок заважала йому те „щось“ побачити.

Ага, забобон! Його хотів Славко зловити ще загоді. Нехай помагає, бо вже країна пора. Коли тепер забобон не поможе, то потім усяка поміч не придасть ся ні на що.

Але Славка все зрадило: Зрадила Краньцовська, зрадила надія на Потурайчина, тай зрадив забобон. Очевидячки зрадив, бо не дав йому нічого. Кілько муки, кілько гризоти переніс Славко й за се все не дав йому забобон навіть промінчика надії. А він так вірив у нього. У ніщо, але до слова, в ніщо так Славко не вірив, як у той свій забобон. Тепер переконав ся, що й він бреше. Як би його Славко мав під руками, покусав би, підрав би на дрібні шматочки.

— „Зраднику! Підлий зраднику!“ — не думав, але вже шептав Славко сам до себе крізь затиснені зуби та грозив кулаком. — „Кілько я натерпів ся, кілько я намучив ся й за те нічого? найменшої потіхи? ніякої надії? Ех! ти підлий зраднику!“

Хулив! Розумів, що хулить, але навмисне хулив, бо мав свідому волю хулити. Любував ся в хулї! Хулити ме завсїди. Ніщо його не відведе від тої хули. Хоч би знав, що той забобон трісне його громом, отже таки не перестав би хулити.

Опріч хули постановив Славко провокувати свій забобон, робити йому все наперекір,

— „Ти кажеш, що після радості мусить наступити смуток, а я тобі покажу, що брешеш. Я тішити му ся рано, тішити му ся з полудня, тішити му ся в вечір, а ти мені даси більший смуток — оце!“

Славко ткнув дулю перед себе, буцім під ніс забобонові.

— „Як ти можеш дати мені більший смуток, коли вже нема більшого? Пробуй, я тішу ся, я вже тішу ся! Диви ся, я смію ся. Ги-ги-ги!“

Розтяг рот і вишкірив усі зуби. Дознаку, як кінь до місяця.

IX.

Зі зрадою забобона обгорнула Славка зневіра. Вже нічого не надіюся, тільки сердився на всіх і на себе. Навіть мати йому опротивіла. Не обзивався ні до кого, ховався перед людьми й сердився. Навіть за свою ямку сердився. З такою злостою її порпав, аж патик поломив.

Нині з полудня постановив заподіяти собі смерть. Очевидно лиш на той випадок, як би хто привіс йому револьвер і сказав: раз, два, три, стрілайся! Або як би хто перейшов його в лісі, заклад йому петлю на шию тай сказав: вішайся! Перед тим, розуміється, мусів би його підсадити на гиляку. Думку про душегубство піддала йому подія з Гриньком-калікою.

Учора в вечір прибігла з опеньківського ліса вдова Дмитриха. Та сама, що так гарно допомогла Потурайчинови засмакувати арешту. Збирала в лісі гиле сухе на паливо. Прибігла

з ліса просто до Павла Гаєвого тай трохи не вмлїла з переляку на порозї.

— „Ей, вучку, впадайте на Бога!“ — кричала ледви переводячи дух — „Гринько повісив ся!“

— „Душегуб!“ — обїзвав ся спокійно Гаєвий. — „Я не раз казав, що його таке чекає. Та мара би його брала, але такого сорому наробити цілій фамілії. Публіка тай годї! А ви де його найшли?“

— „Таже чуєте, в опеньківськїм лісі. Господи, якого я страху наїла ся! Гадала, що тут менї буде амінь!“

Дмитриха сіла й віддихала ся. Потім розповіла, що як щибала з одної сосни сухе гиле, то побачила майже під самим верьхом Гринька, що висїв на мотузї.

— „Тай нечистий так його високо висадив!“ — сказав Гаєвий тай плюнув. — „Тьфу, нуждо! Гадав, що нижче не повіситься, чи яка біда? Цікавий я лиш знати, хто його буде зсажувати? Бо я, бігме, не полїзу“.

Подумав хвильку тай говорив далї: — „Нехай повзають ся за ним ті, що з ним напивали ся тай ті, що будуть ґрунт по нїм брати. Вони вже давно наставили ся на його смерть“.

Дмитриха прийшла трохи до себе від страху тай питала ся, що їй тепер робити? Чи йти до війта давати знати? До війта вона ще може вступити, бо то по дорозї, але більше нікуди, бо боїть ся.

— „Я не знаю, як я сю ніч пересплю, бо він менї приснить ся“ — бідкала ся Дмитриха. Але Гаєвий був тої гадки, що не треба сьогондя зікому давати знати.

— „Гадаєте, що не довисить до завтра? Довисить, не урветь ся! Як висїв дотепер, то

ще повисить любісінько до завтра. Коли ж він міг висадити ся на сосну?”

Гаєвий зачав рахувати. Уже пять день, як Гринько шез із села. Всі думали, що його зловили в місті на якій крадежи та валяєть ся отам у креміналі, аж виходить, що він таки того ж дня повис.

Як Дмитриха тільки вийшла з хати, то Гаєвий не втерпів, пішов сам звістити про Гринькову смерть. Дав знати їй до віїта, розповів у крамниці та ще зайшов до спадкоємців Гринькових. Спадкоємцями були братні діти. Мати їх, Палагна, тепер замужна в друге за Федьком Похожаєм, як тільки вчула від Гаєвого за сю причку, то вважала за подібне плакати. Здавалось їй, що спадкоємці мусять жалувати за небіжчиком, бо як ні, то не одержать відумерщини. Плакала намісь своїх дітей, бо вони ще не вміли так на закликанє видушити з очей сліз. Їх би вперед добре вибити, аби плакали. Як буде треба, то Палагна се завтра перед похороном зробить. Тай Похожай брав ся жалувати за небіжчиком. У нього була довга шия, а гортанка виставала на ній немов грушка. Через то мав грубий голос. Він хвалив небіжчика.

— „Добрий був чоловік. Шкода, що так загирав душу“.

— „Ага!“ — сказав Гаєвий із насмішкою.
— „Найшов доброго чоловіка. Чому ти його не мав за доброго, поки він жив?“

— „Як то ні?“ — обрушив ся Похожай. Він також думав, що мусить заслужити відумерщину для пасербів доброю згадкою про небіжчика. — „Я все його мав за доброго. А тепер мені такий жаль, що ой!“

— „От не жалуй, чоловіче“ — говорив Гаєвий знов із насмішкою — „бо ще біда відійде!“

Похожай зіправди змовчав, неначе бояв ся направду, що своїм жалем та верне Гринькови житє.

На другий день досвіта, на зорях, привезли Гринькове тіло. Був і жандарь при тім, щоби розслідити, чи нема тут якого вбийства. Показало ся, що се не може бути, бо так високо підсадити небіжчика, то треба би було брати до помочи якусь машину. Радше всі дивували ся, як він не бояв ся так високо лізти. Заліз на ту височінь, де гаралиця почуваеть ся зовсім безпечно, вона на тій віддали їсть супокійно шишку на очах чоловіка та ще й кидає в нього недогризками.

У селі не хотіли люде на те пристати, щоби Гринька поховати на цвинтари.

— „Він умер в опеньківськїм лісі, тай має бути в Опеньківцях похований!“ — так говорили. А Неважук та страшив градом.

— „Старі люде вповідають, що як „такого“ поховати в селі, то град навістить що-року“.

Йому вірили тай намовляли вїйта, щоби заборонив ховати в селі. Вїйт також був за тим, але оглядав ся, що жандарь скаже. Коли ж довідав ся, що після закону Гринько має бути похований на цвинтари, то не хотів людей послухати. Гаєвий, Похожай та його жінка також вірили, що небіжчик спроважувати ме град на село, отже таки обставали за тим, щоби ховати на цвинтари. Почутє родинної спільности взяло перевагу над дбанєм про загальне добро.

Викопали грїб на краю цвинтаря, над самим ровом. На таких місцях ховають душегубів і прохожих Циганів. Яму копав сільський жебрак, тезко небіжчика, бо також Гринько. Його про-

зивали книшем, бо вижебрав неодин книш. Гринько Книш хоч жебрак та міг рівнати ся не з одним господарем, так йому послужило те жебраство. Зачав жебрати тоді, як хата йому погоріла. Нажебрав стілько, що й побудував ся й сина оженив на ґрунт тай усе мав хліб на хліб. Хоч потім не потребував жебрати, отже жебраство так пішло йому в звичку, що не міг із ним розстати ся. Привик замітати церкву, копати гроби, на кождім похороні молити ся. Здавалось йому, що він належить до духовного стану. Через те до господарства й не поглянув ніколи.

На Гриньковім же похороні через те, що не було панотця ні дяка, то Книш уважав себе трохи не за найстаршого при цілій параді. На се свято взяв на себе новісіньку величезну торбу. Тай таки дійсно проводив би цілою парадю, як би не окуляри Гаєвого. А так мусів удоволити ся становищем підстаршого. Бо як лиш спустили домовину в яму й прикидали, то Гаєвий витяг ізза холяви коробку, виймив із неї окуляри та злегонька заложив їх на ніс. Потім поглядав крізь них весело на людей.

— „Аж просять ся вангеліє читати“ — хвалив Гаєвий свої окуляри. Вони додали йому духа, то ж Гаєвий почув потребу промовити над гробом до людей.

— „Змовте, люде, за душегуба...“ — зачав Гаєвий тай став. Потім собі так роздумував: — „За померші душі завдає панотець змовити пять разів оченаш і пять разів богородице. За душегуба ж вистарчить половина сього. Половина з пять се буде півтретя, але — чорт його бери — нехай той пів піде на хосен небіжчикови“. Так роздумавши, сказав Гаєвий на голос:

— „Змовте, люде, за душегуба тричі оченаш і тричі богородице!“

Сам перехрестив ся й зачав молити ся. А Гринько Книш хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з почуття обовязку. Для того відмовляв молитви так голосно й докладно, як на похороні першого богача. Поділив собі молитви на склади тай кожний склад повторачив по тричі. Щоби ж не змилити, то рахував голосно.

— „Раз оченаш, двичі очинаш, тричі очинаш“.

Потім позіхав і говорив дальші склади. Голос був дужий, але розуміти годі. Тільки й чути було, що: — „Ав! ...ав! ...ав!...“

Знов виходили склади зрозумілі: — „Раз дабуде, двичі дабуде, тричі дабуде“. — Дальші склади шептав по тихо. То знов голосно: — „Раз нанебі, двичі нанебі, тричі нанебі...“

Ніхто так нетерпляче не дожидався кінця похорону, як Пазя. Вона зявила ся тут на те, щоби пімстити ся на Варварі. Тут, при всіх людях. А людей було досить, бо вони збігались дивити ся „на публіку“. Були майже всі читальники тай Славко між ними. Варвари, правда, не було, але се для Пазі ще й поготів; не буде кому перебивати її пімсти.

Як уже люде мали розходити ся, то Пазя почервоніла мов калина тай крикнула не то з лютостью, не то з розпукою, якимось несамошитим голосом: — „Аби-сте знали, люде, що небіжчик стратив ся через Варвару!“

Люде зацікавились, особливо жінки. Обступили Пазю докола тай уважно наслухали. Вона ж кричала далі несамошитим голосом:

— „Я чула се від небіжчика на свої вуха. Присягнути не можу, що межі ними зайшло, але що небіжчик через неї пішов зо світа, то на се не бою ся побожити; так мені, Боже, допоможи діждати до вечера. Ніщо инше, лиш

вона йому щось мусіла поробити. Я се чула в хаті в Івана, панотцевого наймита від самого небіжчика“.

— „Що ви пусте слухаєте?“ — перебив Пази Петро Оскомюк — „кілько собі небіжчик сам поробив, то йому Варвара не здужала стільки поробити!“

Пазя не була на те приготована, щоби їй хтось перебивав. Навпаки, як побачила, що на похороні нема Варвари, то набрала певности, що пімста її піде дуже гладонько. Аж тут нараз нечистий заставив Оскомюка перечити. Пазя аж затрусила ся з люті. Маленькі очі її заискрились, а на губах показала ся піна.

— „А ви може обстаєте за Варварою, коли кажете, що я пусте говорю?“

— „Я за ніким не обстаю, я за правдою. Яка Варвара, такий був і небіжчик, але до чого пусте говорити за якесь пороблене?“

— „А коли ж ви за правдою, то...“ Пазя не могла докінчити, бо дух їй сперло. Віддихавши ся не говорила, але якось шипіла як гадина:

— „Коли ж ви за правдою, то й я скажу правду за вас“.

— „Пек йому лихо!“ — обрушив ся Петро. — „Яку правду за мене?“

Пазя перевела дух і крикнула: — „Ви вели корову без пояса, розперезаний, коли хочете знати правду!“

Петро счервонів ся, потім побілїв, потім посинїв, а на кінці позеленїв. Затискав кулаки, буцім хотїв когось бити, силював ся промовити й не міг. Аж у решті здобув ся на голос і зачав хутенько лепетати; степенував слово „брешеш“.

— „Брешеш! Та бо брешеш! Та бо, бігме, брешеш! Та бо присягну, що, бігме, брешеш! Сто раз, не раз!

А Пазя то підстрибала, то вихиляла ся на боки, то тупала ногами. А все приповідала:

— „Коли ж бо таки правду кажу. Бігме, правду, о!“

Зложила мізинні пальці обох рук навхрест і поцілувала їх із обох боків. Се була вже клятьба дуже велика. Під такою присягою рідко хто зважить ся брехати. То ж Петро збентежив ся. Отже мав іще надію, що збаламутить Пазю.

— „Коли ж я був розперезаний? Яку корову я водив? Га? Кажи!“

Думка в нього була така, що Пазя відповість, буцім він займив із шкоди панотцеву корову. Тоді він свідчити меть ся людьми, де се може бути, щоби панотець займав свою питому корову? Але Пазя не відповіла так, аби її можна було зловити за слово.

— „Коли? Оногди! Вели-сте красу корову на ремінці, розперезаний. А сорочка висіла на вас, як мішок на плоті. А як же!“

При сих словах мужики всміхнулись, але лишень очима. Натомісь баби захіхікали таки в голос. Петро стояв такий великий, засоромлений тай чогось крутив головою.

— „Ніби на що тай куди я мав корову чинюсь вести?“ — обізвав ся Петро не то до людей, не то до Пазі, не то сам до себе. Ще мав надію, що Пазя вихопить ся в відповідь на се питанє якесь необережне слово та він її збаламутить. Але Пазю підбадьорила усмішка слухачів, ото ж не дала зловити ся. На сій суперечці стратила лише стілько, що захрипла з крику, натомісь збула ся зовсім збентежена, яке обхопило було її зразу в наслідок безтямної люті. Могла вже спокійно відповідати.

— „Не знаю, на що тай куди“ — говорила Пазя захриплим голосом — „але знаю те, що вели-сте красу корову на ремінці рррозперезані“ — навмисне заиррркала, аби слово „ррозперезані“ кождий слухачий добре собі затамив. — „Я виділа се на свої очі, бо дивила ся тоді крізь пліт, коли хочете знати. Зрештою нехай присвідчать панотець тай панич, бо вони також виділи. Панич десь тут мають бути“.

Але панича вже не було. Він дав ногам знати зараз із самого почину суперечки. Віщував його дух, що й його можуть у се вмішати.

— „Аби тобі ті очі повилазили!“ — закликав Петро. Потім обернувся до всіх людей: — „Я такої зневаги не можу дарувати. На се мусить бути суд тай мусить бути присяга“.

Говорив супокійно й переконуючо; почувався, що його правда. Отже те саміське почування мала й Пазя. Узяла ся за підбоки, похилила голову на лівий бік і вдивилася просто в лице Петрови.

— „Я готова присягнути кожного часу!“

Петро підніс праву руку до гори й кивав пальцем горизонтально до Пазиної голови: — „О! тобі я не зволяю присягати! Буде присягати панотець тай панич“.

— „Я саме того хочу, нехай присягають!“ — відповіла Пазя.

Петро плюнув: — „Тьфу! Як можна таке говорити?! — Обернувся й пішов, закидаючи кривою погою. Хилявся на боки неначе сосна під напором вітру. Приостав іще на хвилюку тай помахав кулаком на Пазю: — „Не вважаю, як той мовляв, на пса, але на того, чий пес. Як би-сь так не служила в панотця, то-то ж би я пащеку тобі вибив за таку бесіду!“

На ділі ж Петро не зважав на панотця, але зважав на Івана. Знав, що Іван обстав би за Пазею. Заривати ся ж із Іваном не було безпечно. Про нього всі знали, що він любить ударити тай то порядно!

Хоч Пазя правду казала, отже Петро був переконаний, що справа мусить вийти на його сторону. Був певний, що панотець і Славко присягнуть, що Петро не був розперезаний. Вони оба провинили, вони мусять присягати. Адже Петро не хотів вести розперезаний корову, хотів лишити біля воза. Вони його намовили до такого лиходійства тай тепер мають святий обов'язок ратувати його з біди. Петро зовсім не бажав собі того, щоби панотець і Славко та свідчили фальшиво. Навпаки, він бажав собі свідоцтва правдивого. І був переконаний, що таке правдиве свідоцтво вийде йому на користь. Думав, що вони мають засвідчити перед судом, чи він провинив ся, чи ні. Ясна ж була справа, що він нічим не провинив ся. Коли тут була чия провина, то саме провина свідків, але його ні трохи. Яким же би способом свідок чесний та зважив ся звалювати на Петра такий сором? З таких причин був Петро певний своєї справи тай постановив собі не на жарт подати її перед суд.

Такого самого переконання як ось Петро, були б і інші, як би знали справу докладно. Бо люде не вважають свідка за якийсь безрозумний язик, що має лиш те переказати, що вухо вчуло або око вздріло, не розуміючи зрештою ані зязи, ані значіння переказаних слів. Ні бо! Свідки мають бути люде розумні, що знають, які наслідки мати ме їх слово. Вони мають бути суддями, що погубляють винуватця, виправдують неповинного й присужують права кривдному.

Після Петрового відходу вже ніхто не заважав Пазиній пімсті. То ж Пазя могла тепер без ніякої перешкоди пояснювати слухащим усі подробиці, які показували, що Варвара дійсне щось поробила небіжчикови. Хоч охриплим голосом, але за те переконуючо говорила Пазя. Суперечка з Петром додала її мові сили, бо Пазя тепер говорила так, немов би з ким перечила ся.

Хоч жінки раді були повірити Пазиній мові, отже такі не могли з легким серцем явно стати по стороні небіжчика супроти Варвари. Се не був такий небіжчик, щоби можна було подати йому на спомин добре слово без ніякої вимови. Не було сьому причиною його проминуле жите. Зовсім ні! Смерть глагоїть ув очах сусідів і знайомих усе; найбільш негодяще жите показуєть ся покривджене смертю. Осе ж і тепер забули всі Гринькови його житєві подвиги. Ніхто не судив його за його грішне жите. Були б йому всі простили й були би за ним щиро жалували. А тоді допевно були би жінки держали сторону Гринька проти Варвари. Як би не одно: Як би не така його смерть! Бо тепер усі були переконані, що Гринько пакостити ме по смерти далі. Не тільки спровадить тучу на село, але ще й налякає неодну хрещену душу в ночі. А має міць над широким простором, бо від опеньківського ліса аж до вороницького цвинтаря. Особливо в лісі напакостить не трохи. Годі буде самій одній бабі вказати ся до ліса за ріщем по заході сонця. Тай воювати ме так доти, доки про нього не призабудуть. А се може потревати з півроку. От тим то ясна річ, що Гринькови не належать ся ще всі права небіжчика. Він іще не вмер зовсім, іще пакостити ме живим людям зовсім по живому. Як же після того можна подати

такому мерцеві добре слово на спомин зовсім без ніякого застереження, без ніякої вимови?

Се забобон? Може бути. Тільки на правдивість його мати муть вороницькі люде незбиті докази. Бо й туча навістити село й не одна баба налякаєть ся в лісі Гринька. Хто ж у силі вибити їм те все з голови? Анї читальня, анї знаомство з яким небудь інтелїгентом не докаже сього.

Чия змога наприклад переконати Йвана Неважука, що нема на світі инклюзів? Коли він кленеть ся в душу й тіло, що мав самий у руках такий инклюз. Дав йому Жид у місті за збіже поміж иншими грїшми срібного ринського, що був инклюзом. Бо як тільки вийшов Неважук зо склепу, то ринський десь пропав. Неважук недурний, пішов просто на поліцію. Полїцай до Жида:

— „Верни, Мошку, чоловікови ринський, а як ні, то напитаєш собі біди; ми ж знаємо вже, що ти за челядинка!“

Тай Мошко вернув. Не того самого срібного ринського, але дрібними грїшми. Що ж се могло бути? Инклюз! Видима річ, що той ринський прийшов до Мошка иншим боком, коли Жид не шкодував ся заплатити Неважукови дрібними грїшми.

На зборах, із газет, із розмови вивчить ся Неважук політики прекрасно. Виробить ся на доброго бесїдника. Вміти ме навіть постояти за своїми політичними правами. Отже віри в инклюза таки не покинуть ся. Ще може й Славка наверне на сю віру.

Є неоднo чудо на світі. Чому ж не має бути чуда з грїшми? Є багато нечистих духів, що пакостять людям. Чим жеж Гринько гірший від нечистого духа?

Таке власне загальне переконанє зробило Пазину пімсту невдатною. Правда, жінки слухали Пазю цікаво, але жадна з них не при-такнула ані одним словечком.

Ось яка подія з Гриньком заставила Славка думати про самовбийство. Він завидував Гринькови.

— „Отсе чоловік вольний“ — роздумував собі Славко — „що загадав, те зробив. А я правдивий невільник; ані жити не вмію, ані вмерти. Ув одно жду від когось якоїсь помочи“.

Каяв ся, що не познакомив ся ближче з небіжчиком Гриньком. Здавалось йому, що Гринько був би перед ним приповів ся тай разом у двійку були б совершили самовбийство. А тепер уже не лучить ся така добра нагода.

Отаке роздумуванє добивало Славка. З кожним днем находив у собі якусь гіршу прикмету. Не вартував у своїх очах навіть стільки, що небіжчик Гринько.

Але як із одного боку подія з Гриньком уняла духа Славкови, так із другого боку ся ж подія додала духа панотцеви. Суперечка Пазі з Петром Оскомюком дала притоку панотцеви до нової сварки. Та ще до якої догідної сварки! Не далеко ходити, тільки до кухні тай сварити в волю. А всі мусять мовчати, бо правда по панотцевім боці. Імось виходила з кухні, лишаючи Пазю на поталу панотцеви. Пазя ж тільки червонілась і мовчала. Не мала що відповідати, бо навіть Іван у сім випадку був проти неї.

Як панотець дізнав ся, що Петро хоче Пазю скажити до суду тай покликує на свідків панотця й Славка, то побіг простісїнько до кухні. Мав намір розложити собі сю сварку на кілька днів, як тоді з Іваном. До сього треба

було спонукати зразу винуватця до відповіді, бо як винуватець мовчав, то сварка дуже хутко вичерпувала ся. Насваривш, виговориш усе, що лежало на серці тай таки перестати треба. А як винуватець відповідає, то зводить сварку завсіди на боки. Свариш за одно, а винуватець підсуне тобі друге. Тоді перше лишаєш, а чіпляєш ся другого. Як скінчиш друге, вертаєш ся до першого. І так іде кругом, справа справу ловить. Із таким пляном, добре наперед обдуманим, зявив ся панотець перед Пазею.

— „Хто тебе посилав іти на Гриньків похорон?“ — запитав ся панотець. — Пазя зарум'янилася й мовчала.

— „Хто тебе, кажу, посилав іти на Гриньків похорон?“

Мовчанка. Панотець запитав ся ще тричі те ж саме. Пазя мовчала й узяла ся мити тарелі.

— „Ти не чуєш?... Ти, кажу, не чуєш?... Може я тебе посилав? Я тебе не посилав. Може їмость тебе посилали? Певне їмость, коли ти мовчиш. Зараз запитаюсь я їмості, на що вони тебе там посилали?“

По сих словах справив ся панотець виходити з кухні. Не було ради, мусіла Пазя промовити. Вона розуміла се дуже добре, що панотець піде до їмості тай заявить, що Пазя казала, буцім їмость посилала її на похорон. Тоді дістанеть ся їй і від їмості.

Пазя перестала мити тарелі.

— „Ніхто мене не посилав“ — відповіла соромливо. Достоту як та миш під снопами, що як снопи розберуть аж до поденя, то вона ховаєть ся в нору. А як нальляти там коновку води, то миш виходить неспіливо мокра та непишна.

Панотець аж усміхнув ся; радував ся тим, що все стало ся так, як він собі наперед уложив. Обернув ся лицем до Пазі тай говорив:

— „А ти чого перестала мити тарелі? Ти своє роби, можеш говорити їй при роботі“.

Із двох причин заставив панотець Пазю до роботи. Перше, бояв ся, що їмость вирядить його з кухні, як побачить, що він заважає кухарці при роботі. А друге, волів винуватця зовсім безборонного. Здавалось йому, що винуватець при роботі, то так неначе би мав звязані руки.

Відповідь Пазина звела сварку на бік. Із сього був панотець зовсім радий. Ото ж заки приступив до головної річи, переконував уперед Пазю, що вона навмисне шукає собі приключки, аби могла нічого не робити. Се переконуване тревало так довго, що Пазя за той час помила тарелі тай виносила на двір цебрик вильляти воду. Панотець не попускав ся її; дибав хуленько за нею на двір і не переставав навчати.

З далеку виглядали панотець із Пазею як яка залюблена пара. Він приговорював до неї миленько, а вона тільки румянилась.

На сьогодні закінчив панотець сварку одним потайним признанєм. Одначе вперед заглянув до сїней і подивив ся крізь вікна на подвірє, чи хто не підслухує. Хоч нікого не було, отже таки панотець не зважив ся говорити в голос, але шептав до Пазі:

— „А ти знаєш, що за таке свідоцтво перед судом та мене можуть скинути зо священника?! Тобі мусів се хтось сказати. Ти навмисне тягнеш мене перед суд, аби я стратив хліб. Скажи мені, хто тебе до сього намовив. Скажи, не бій ся, я нікому не вповім. Може Йван?“

На сей раз не домагав ся відповіді. Не для того, щоби не вичерпати тему до сварки

(за се панотець не мав страху), а радше для того, щоби не зразити собі їмості задовгим пробуванем у кухні. Бо хоч завважав, що їмость лишила йому волю сварити, то все ж бояв ся перетягати струну.

На другий день рано пішов панотець за Пазею аж на город. Мав уже також цілий плян уложений. Питати меть ся Пазі, хто її заставляв заходити з Петром у суперечку? А змусити її до відповіді думав у той сам спосіб як учора. Одначе ще до Пазі не дійшов, як до города надбіг війт.

— „Просили пан комісарь, аби панотець були ласкаві прийти на вибори!“

— „На які?“ — здивував ся панотець.

— „Вибирати муть виборця, аби голосував на посла“.

Панотець глипнув, чи Пазя ще в городі. Була, щось микала на грядках.

— „Чоловіче! анї гадки, я не маю коли“, — сказав хутенько панотець.

— „Пан комісарь дуже просили. Панотець зараз вернуть ся. Вибори підуть раз, два“.

— „Чоловіче, дай мені спокій! Я маю роботу. Я все мушу сам зробити, не маю ким послужити ся, хоч гинь!“

На доказ сього пішов на найближчу грядку. Там росла ріпа, а поміж нею морква. Хотіла там їмость посадити місяшну редьку, але в крамниці обмахнули ся й дали насіне ріпи. Вона гарно зійшла й буяла собі поміж морквою. Ще може ніколи в такім добрі не пробувала як ось тепер. Панотець похилив ся над тою грядкою тай микав із завзятком моркву з ріпи, ніби полов. Непривичний хилати ся почервонів мов печений рак, бо кров ударила до голови. Аж засапав ся над тою роботою, аж млости підступали йому до серця. Отже не вгавав,

микав і все микав моркву й складав її на купку.

— „А панотець на що проривають моркву? Та то ще шкода псувати, вона би ще росла“ — обізвав ся війт.

Панотець підняв ся. Сопів із утоми як ковальський міх. Подивив ся на війта страшними очима. Вони здавали ся через те страшними, бо виступили трохи на верх від того, що панотець хилив ся.

— „Що тобі питати?“ — сказав до війта й оглядав його уважно. Війт догадав ся, чим такі обзорины можуть покінчити ся. Ото ж не гаючись, лишив панотця й відійшов.

— „То я скажу панови комісареві, що панотець не мають часу“ — обізвав ся війт на відхіднім не оглядаючись. За ним пішла й Пазя.

Але панотцеві не до того тепер було. Він бояв ся їмості за моркву. Підняв одну з землі, обтер полою й покушав. Пісок засквирчав під зубами. Але попри те засмакував панотець моркву. Не було що довго роздумувати, такі треба поховати сліди своїх трудів. Тільки де? Нїде инде, лиш у буряни. Там за стайнею росте висока кропива. Отам би її! Панотець напхав намиканою морквою повні кешені від штанів. Отже таки ще на один раз лишилось. Обернути б іще раз із кропиви в город.

Покидавши моркву в кропиву, біг панотець простісїнько до кухні. Пазі там не було. Шукав її по надвірку. Тужив за нею. Зовсім так, як тужить хлопець за любкою. Сумно йому було без неї, хвилина розлуки ставала йому роком. Нагадував собі ту любу вчорашню розмову й таки млів із нетерплячки. А то біда, що в нїкого розвідати ся, де Пазя? Може би в їмості. Та де?! Зараз запитаєть ся: — „А тобі на що

Пазі? Відповідай же тоді, як знаєш. Пішов до своєї канцелярії тай без перестанку зазирає у вікно. Трохи згоді назирив їмость. Його за-сумоване серце брало ся віщувати:

— „Там біля їмості повинна бути й вона!“

Повинував ся голосови віщого серця. Вибіг на двір, щоби не стратити з очей їмості. Аж тут лихо надносить комісаря. Панотець його знає, се канцеліст із староства. Поклонив ся низенько їмості, поцілував її в руку, привитав ся з панотцем тай запрошував його, щоби йшов на правибори. Панотець відмовляв ся, що не має часу, а комісар таки настоював на своїм. Їмость догадала ся, чого йому треба, запросила зараз на обід. Краньцовського не було дома, то бідний комісарина не мав де пообідати. По сих запросинах перестав уже наперати на панотця. За те панотець наперав тепер на комісаря, щоби доконечно прийшов на обід. Обрадив ся, що можна би з канцелістом розмовити ся про золоті ковніри. Можна йому показати Славкові свідоства тай обчислювати, кільки коштує панотця Славко. Перечити ніхто не сміє, бо чужий чоловік у хаті. Вольна воля дожидає панотця, на яку схоче розмову.

До кухні не було вже панотцеві приступу, бо там пішла зараз їмость лагодити для виборчого комісаря обід, більший як звичайно. У попа розпускають комісарі роти, бо все надіють ся, що тут багато можна їсти.

Пазя дожидала панотця. Поглядала в одно на двері, коли вони відчинять ся й пропустять панотця з проповідю. Серце шеміло їй у грудях із дожиданки. Отже панотець спроневірив ся, не прийшов. Одно для того, що в кухні була їмость, а друге, що шукав Славкових свідоствів. Вони лежали сховані в панотця в бюрку під ключем. Дві річч замикав панотець своїми

руками на ключ, стодолу й бюрко. Найшов свідоства на своїм місці. Узяв їх у руки тай важив. Всі три дивили ся на него весело двокороновими стемплями. Панотець любив той веселий їх погляд. Аж усміхали ся тими двокороновими очима, либонь як би мали рот хоч за один однісінький сотик, то промовили б.

При обіді ні з сього, ні з того, зачав комісар розповідати про свої виборчі надужитя. Ніхто його про се не питав, ніхто не цікавив ся його подвигами, а він усе так розповідав. Мабуть виправдував ся, що хліб-сіль руську їв, а Русиnam пакостив. Приповів ся, що в Опеньківцях люде вибрали своїх виборців, а він записав, що вибрано хрунів, хоч на них упало всего по три голоси.

— „Але я тому не винен. Я урядник, мушу те робити, що мені накажуть“.

Їмость думала, що він собі з них кепкує, тому обізвала ся з нетаємним невдоволенєм:

— „На що тих виборів, ліпше поіменувати послів тай не морочити людям голови“.

— „Тай я так кажу“ — відповів наївно комісар. Він недавно вийшов із війська, вступив до політики тай не розумів ся ще на польських виборах. — „Або нехай видадуть таке право, що Русиna не вільно вибирати на посла. Тоді не було би стільки клопоту. А то в Опеньківцях погнівав ся на мене панотець та так мені прикро, що не можу собі ради дати. Ми з Опеньківським панотцем дуже добре собі заходили. Кілько разів був у місті, то все йшов зо мною на закуску до торговлі. Тай дав мені торік фіру сїна за дешеві гроші, бо я держу корову. У мене фамілія величенька, а пенсія мала“.

Комісар зітхнув.

— „Тай від мене дістанеш кольку, а не сїно ти, підлий Ляшку“ — подумала їмость і вже більше до нього не обзивала ся.

А комісар не вгавав сповідати ся з своїх почувань. Хотїв перекопати співбесїдників, що урядник є на те, аби робив надужитя. Адже перевести вибори не штука, її втне хто не будь, до сього не треба урядника. А надужитє зробити — се не кождий потрафить тай не кождий зосмілить ся. Урядник же мусить.

— „Що менї пан Шубравський?“ — приповідав ся комісар. — „Нехай би його про мене чорти брали. Він менї навіть руки не подасть, як прийде до староства. Але я мушу для нього робити, бо маю такий наказ. Вія пан, він маршалок повітової ради, його правительство підпирає, а я служу в правительства“.

Лиш панотець йому потакував, Славко ж і їмость мовчали. Але панотець потакував лиш із чемности. Він навіть не слухав, що комісар говорить, бо весь був відданий думкам про золоті ковнїри. Ждав тільки, щоби чим хутче обїд скінчив ся. Потакуванє панотця додало комісареві духа. Виповідав тепер щиро все, що йому на серци лежало.

— „То все Жиди наробили. Вони завоювали цілий світ. Ей! коби так Москаль прийшов, він би трохи прикоротав Жидів. У Росїї Жидів бють!“

Комісар їх ненавидїв. Нераз собі фантазував, як би то було красно, аби так прийшов Москаль та помотлошив Жидів! Вони дали ся добре в знатє комісареві. У місті є вже дві такі вулиці, що не спосіб ними перейти. Бо лиш укажеть ся, зараз якийсь Мошко заступить йому дорогу. Потрясе капелюхом над своєю головою тай:

— „Добрий день“, — каже — „пане комісаржу!“

— „Та чого хочеш від мене?“

— „Нічого! Я лиш кажу: Добрий день. Поздоровляю пана комісаржа!“

— „Дай же мені спокій, я ще з міста не втікаю, ще віддам!“

— „Ну-ну! А коли то буде?“

Ех! Москаля б на них! А там у Росії не лиш Жиди на короткім уздечку, але — зачувати — що урядник бере з кого хоче тай страху не має. Комісар не бояв ся говорити при Русинах про Москаля. Йому здавало ся, що вони всі ждуть на нього, як Жиди на месію. У старостві ж поміж собою лаяли Русинів Москалями.

По обіді взяв панотець комісаря на допит. Щоби добити ся докладніших відповідей прикидав ся панотець, буцім він нічого не знає й не розуміє. Хвалив ся, що Славко має три правничі іспити тай питав ся комісаря, чи Славка би приймили з такими студіями до староства.

— „Та певне, що приймили би“ — відповів комісар.

— „Приймили би?“ — буцім не вірив панотець.

— „А приймили би!“

Тоді панотець обертав ся до їмості й повторював комісареву відповідь: — „Приймили би!“ — Тай сміяв ся, як мала дитина, коли на неї цмокнути.

— „А чим він міг би бути? — знов допитував ся комісаря.

— „Та міг би бути й старостою“.

— „І старостою міг би бути?“ — буцім не вірив панотець.

— „Та міг би“ — відповів комісар трохи несміливо, бо він по правді не знав, яких ква-

ліфікацій вимагаєть ся від висших урядників.

Панотець не збентежив ся неспіливою відповідю. Обернув ся знов до їмості.

— „Міг би бути й старостою!“ — передав комісареву відповідь, але зовсім сміливим голосом. Сміяв ся ширіше як перше.

— „А чи дослужив ся би золотого ковніра?“

— „Та певне, що так“.

Панотець аж якось наче свиснув горлом, так тоненько й раптовно зареготав ся.

— „Дослужив ся би?“ — буцім не вірив.

— „Певне“.

Панотець обернув ся до їмості й передаючи комісареву відповідь реготав ся за кожним словом: — „Кажуть... ха-ха-ха... що дослужив ся би... ха-ха-ха... золотого ковніра... ха-ха-ха!“

Нараз... немов би крісло попекло панотця, так хутко зірвав ся з нього. Ухопив комісарську шапку й побіг із нею до Славка.

— „Аву, вбери, Славку, навмисне, як тобі буде?!“

Се була давна мрія панотця побачити Славка в урядничих відзнаках. Показував би його тоді Василькови й лякав би: — „А диви! Зараз замкне до арешту!“

Славко засоромив ся й похилив ся перед шапкою на бік. Їмость же доторкнула ся пальцем до свого чола й обізвала ся по тихо:

— „Уже?... От ліпше сядь!“

Панотець сів і з глибини своєї душі промовив: — „Йому сего треба. Нехай привикає!“

— Потім говорив до комісара:

— „А таким як ви міг би бути?“

Тепер прийшла черга на комісара засоромити ся.

— „Та я... що я?“ — мняв ся комісар. — „Я не правник. Я канцелярийний урядник. Адже панотець знають“.

— „Я ніщо не знаю“ — сказав панотець і намагався прибрати як найдурніщу міну; витріщив очі й роззявив рот. Буцім хотів сказати: „Ти не диви ся на те, що я панотець, але розяснюй мені так, як остатньому йолупови!“

Отже комісар не розяснював. Або не розумів панотцевої міни, або було йому занадто моторошно говорити про таку справу. Та панотець умів змусити до розмови. Узяв ся на такий більше-менше спосіб, як із Пазею. Буцім зажурився тай таки напrawdę свиснув уже тепер губами.

— „Фьть! А я всю надію мав. То кажете, що не може бути таким, як ви?!“

Комісар далі соромився, отже відповісти вже мусів: — „Та де ж я так кажу? Пан Славко може бути старшим від мене!“

— „Старшим від вас?“ — дивувався панотець.

— „Певне!“

Панотець знов обернувся жваво до їмості й поясняв комісареві слова: — „Кажуть, що Славко може бути старшим від них“.

Комісар очевидно хотів збути ся сих допитів. Старався звернути розмову на інший бік; запитався панотця, що се за чоловік Сенько Грицишин, бо його вибрали виборцем. Але панотець не знав молодих мужиків. Тямив тільки старших, а з них уже більша половина повмирала. З рештою не мав охоти пригадувати собі.

— „Я його не знаю. Певно якийсь вороницький злодій!“

— „Та де злодій?!“ — забув ся комісар.
— „Я його питаю ся, чи буде голосувати на Шубравського, а він мені повідає, що ще не знати“.

Потім говорив ніби сам до себе: — „Та що се мене обходить? Краньцовський заручив, що відси кождий добрий“.

Попри панотцеві вуха прошуміли комісареві слова як вітер мимо сухе дерево.

— „Як не вірите, то я вам покажу Славкові свідоства“.

— „Та чому не вірю?“ — просив ся комісар.

— „Я вам покажу, навмисне для переконання“. — Панотець схопив ся з крісла й справив ся йти по свідоства. Їмость змилювала ся над комісарем і прийшла йому з підмогою:

— „Та дай панови спокій! Може вони потребують уже відїздити?“

— „Менї вже таки час“, — сказав комісар і подивив ся на годинник.

Панотець подумав собі, що се не добре, коли їмость боронить комісаря.

— „Прошу зо мною на хвилю до канцелярії!“ — сказав до нього. Коли ж завважав, що комісар вагаєть ся, то ще прикинув: — „Я вам розповім про Сенька Грицишиного; тепер я собі нагадав, що він за один. Прошу!“ — і повів його до своєї канцелярії.

Очевидно про Сенька не було розмови. Про те ж однако комісар міг сказати собі з чистим сумлінням, що за дармо не обїдав.

Заки випустив панотець комісаря на волю, то за той час устиг Іван погодити Пазю з Петром Оскомюком. Іван був також того переконання, що Пазя дуже тяжко зневажила Петра. А де ж се подумана річ, аби пустити таку неславу про чоловіка, що він та гонив корову розперезаний?! Здавалось Іванови, що за роз-

пуск таких вістей та жде Пазю вічний кремінал.

— „Не гадай собі, що се мала справа!“ — говорив до Пазі. — „Ти скалічила тим чоловіка на віки. Будеш видіти, що його тепер прозивати муть у селі розперезаним. Воно на тобі зачнеть ся, а за тобою ще не один ускочить до арешту!“

— „Я не брехала, панотець посвідчить“, — пробувала боронити ся Пазя. Але Іван її спинив:

— „Спамятай ся, дурна! А хто ж би таку „кальму“ кидав на чоловіка?! Що ж він кому винен? Та я би сам не свідчив за тобою в такім ділі, не то панотець!“

Не так легко вдалось Іванови задобрити Петра. Треба було аж помочи війта та й Павла Гаєвого. І се не на багато здало ся б, як би так Петро не лякав ся, що зробить собі ворога з Івана, коли з Пазею не погодить ся. Заплатила Пазя грішми Петрови, ще й могорич поставила на перепросини.

Отже таки два хлопчики, йдучи на другий день до крамниці, питали ся дівчинки, що вертала відти: — „А вже є Розперезаний у крамниці?“

Х.

Славко ще довго розмірковував про самогубство. І се була його одинока потіха. Бо як тільки зачали занадто його непокоїти думки, як тільки почув над вухами те влізливе, докучне гудінє „невільник, невідільник!“, то зараз шептав: — „Отже страчу ся так, як Гринько!“ Хоч сам у се не вірив, то те „щось“, що гуділо йому над вухами, мабуть вірило, бо в ту ж мить лишало його в супокою.

Ще заєдно порпав ямку, ще заєдно ходив по другім сніданку на прохід. Але вже не під лубин; його приорав недавно мужик під жито. Ходив Славко до того ліса, що ріс зараз за лубином. Там також була дебра. Над нею сїдав під смереку й кутив без перестанку.

Аж одного дня повидїлось йому, що він блудив над якоюсь бездонною пропастю. Уже мав ось-ось хибнутись і впасти в безодню коміть головою, але якісь невидимі руки схопили його в саму пору й віднесли в безпечне місце.

Таке видінє навіяло на нього письмо від сестри Галї Радович. Вона писала до родичів, що приїде з маленькою дочкою до Воронич на храм, що припадав на другу Богородицю. В письмі приписувала, що забере з собою Славка, бо він пестить ся при родичах і не думає поважно вступити вже раз до якогось уряду. Вона ж із своїм мужем постараєть ся вже спонукати Славка до якоїсь крайної постанови. Натякала також, що в них є ширші знакомства в жіночїм товаристві. То ж не без того, аби таке знакомство не вийшло на користь Славкові.

Се письмо було тими невидимими руками, що винесли Славка на безпечне місце. Безоднею ж — була зневіра в забобон. Адже він міг Славка знищити на нї на що. Вже за саме те, що Славко йому на перекір веселив ся, то забобон піддав йому самовбийчі думки. Що ж би було сталось, як би Славко провокував його без перестанку далї?! Тодї забобон міг йому таки дійсно підкинути який мотуз та висадити на сосну! А Славко ще й хулив. Лячно й подумати! Та минуло ся. Добре, що на тім стало!

Тепер Славко відотхнув легше. Менше з тим, як він викрутить ся перед швагром і сестрою, досить того, що спас ся перед роди-

чами. Має спокій аж до храму, а потім... потім... забобон уже скаже. Славко вірував у нього ще твердше, аніж перед тим. Ще й те йому додавало духа, що він сам один додумався до того забобону. Ніхто його на сю дорогу не справляв, ніхто не натякав йому навіть на щось подібного, він сам своїм життєвим досвідом прийшов на таку думку. Доси не признавався Славко з тим забобоном нікому лиш через те, аби з нього не сміялися. Тепер же не признався б нікому також і з тої причини, що ця думка — його виключна власність. Дорожився з нею, бо здобув її таким тяжким трудом, такими страшними душевними муками. Хвалив собі Славко колишню свою постанову, щоби не переносити ся до Львова, але сидіти на селі. Там у гаморі не мав би був нагоди розслідити докладно природу свого забобону. А тут у тишині не заважало йому ніщо посвятити свої духові сили на відкриття такої філософічної теорії, що має завсіді в щоденнім житті практичне пристосованє. Правда, Славко ще мав у гімназії неясне прочутє сеї теорії. Нераз навіть при веселій забаві з товаришами приходило йому на думку, що за сю веселість відпокутує на другий день у класі злою нотою. Але все таки не був сього певний і через те не розсліджував, чи його прочутє справджувалося. Аж сільська тишина дозволила Славкови згуртувати всі думки й потрапити на добру дорогу.

Тепер ясно бачив, якими гарними, якими чудовими прикметами величаєть ся сільське житє. Харч — здоровий, спаня — в волю, а духові сили бувають! Славко почував, що вернула ся б його душевна рівновага, як би не одно. Як би не думка про Краньцовську. Він лютив ся на зрадницю! Нераз йому здавало ся, що

вже не має ніякої жури. Аж ось нараз неначе щось шпигнуло його шилом у саме серце: Нагадав собі Крацьковську! Тай за що на нього такий припадок? Він же так чесно думав поділити ся з Крацьковським. Собі забрав би жінку й її маєток, а йому лишив би діти. Так же ні, зрадила.

Чи любов його перекинула ся в ненависть, чи може дотеперішня жура. Сього Славко не міг збагнути, досить того, що ся ненависть його мучила. Коли перед тим відгонив її з свого серця своєю розпукою, то тепер, як розпука зникла, загостила ненависть до його серця на постійний прожиток. Ніяким способом не міг себе розважити.

— „Що мені на ній залежить? Нехай отам пропадає!“ — шептав до себе, а все таки думав про неї й сердив ся на неї. Підозрівав себе навіть, що дуже радо погодив ся би з нею, коли б вона тільки дала до сього почин. Коли ж на таку згоду не було ніякої надії, то його се лютило тим гірше.

Отаким чином, хоч сестрине письмо вратувало Славка від журби й гризоти, отже таки зденервоване його не покидало. Мучив ся далі.

Тим часом сестра приїхала. Друга Богородиця припадала в четвер, а Галя приїхала в середу сполудня. Вона була зовсім схожа на панотця, розумієть ся лиш так, позаяк жінка може бути схожа на мужчину. Сильна білявочка, маленька як панотець і ще може товстіша від нього. Була навіть такої самої вдачі, любила насварити. Одначе легко можна було завважати, що вона стараєть ся змінити свою вдачу, а радше, що когось удає. Пізнати се було найдокладніше по її рухах; вони виходили в неї все якісь неприродні, неначе вивчені. Мова її була також неприродна. Намагала ся говорити голосно й

поволи, але розбалакавшись, говорила хутко. Як тільки похопила ся, то доразу звільняла балачку й сим власне доказувала штучність своєї мови. Також із її сміхом те саме було. Вона була така сама простодушна, як панотець. То ж дуже часто сміяла ся сердечно. Та нараз серед сміху нагадувалась і переривала сміх. Се ж їй так легко не йшло, бо вона стягала примусом лице до поважного виду, а очі-збитошники сміяли ся далі. Таке перериванє сміху виглядало дуже дивно.

Слова, якими вона послуговувала ся, робили би на непривичнім також вражінє штучности. Отже на ділі воно так не було, бо Галя поспувала собі мову ще в школі, в інституті. Там вона вчила ся трьох мов: української, польської й німецької. Чужих мов очевидно не вивчилась, а свою рідну покалічила. Бо поминувши вже те, що її вчили рідної мови учителі й учительки, які самі не знають гаразд сеї мови, але надто з Галею зайшов такий випадок, що вона позабувала ті слова, які перед наукою в школі винесла з дому. Одно чуже слово вигонило з її мозку двоє рідних слів. Мабуть у її голові не могло змістити ся аж стілько нових понять. Або голова за вузька, або субстанція мозкова гіршого сорта, досить того, що хоч додавала до своєї мови слова польські й инколи німецькі, то все таки хибувало їй слів. Ще як хутко говорила, то се нікого не разило, бо здавало ся, що вона з поспіху пропустила якесь слово, яке слухач легко догадував ся. Як же говорила поволи, то сама попадала в нетерплячку ізза недостатку слів. Тоді кривилась і тріскала в пальці. Співбесідник звичайно піддавав їй доладне слово.

Галя привезла з собою також дванадцятилітню наймичку, Гандзю, що мала за завданє

забавляти маленьку Галину дочку, Олю. Але Гандзю вирядили зараз до кухні, під опіку Пазі, щоб її накормила з дороги. Олею ж займила ся їмость і не могла натішити ся маленькою внучкою.

Галя на самім уступі показала зміну своєї вдачі, бо зараз зачала хвалити ся, що вона справила собі подорожний костюм.

— „Мушу перебрати ся, бо в подорожнім костюмі, якось мені „не теґо!“ — сказала Галя й пішла з своєю валізою до другої комнати.

При підвечірку сталась Оля душею товариства. Навіть Славко гладив її по личку. Їмость же держала її на колінах і напоювала молоком. Оля доразу привикла до нових людей. Як їмость начерала ложечкою молоко, щоби її напоїти, то Оля протягала свою ручку, махала нею докола й до кожного приповідала: — Па!... па!... па!“ Потім, як уже відхотїлось їй їсти, то намісь пити з ложечки молоко, булькала в нього й розливала. А в кінці забагла ложечки. Вхопила її цілим кулачком і видерала від їмості приповідаючи: — „Міні!... міні!“ Як же вдалось їй допасти ложечку, то гримала нею з цілої сили до стола й сміяла ся сердечно, показуючи два передні зубки.

— „Дай бабци, дай бабци!“ — сказала їмость, намагаючись відобрати легонько від неї ложечку. Але Оля піднесла її в гору й жбурнула нею до землі. Ложечка задзвонила, а Оля зареготала ся.

— „Ти на що тото кинула? — обізвав ся панотець. Хотїв іще сказати: — „Ти робиш навмисне дідови шкоду?“ — але сї слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти. Славко схилив ся підоймити ложечку, а їмость і Галя одночасно говорили до Олі.

Панотця немов кололи в губи недоговорені слова й не давали йому супокою.

Галя хотіла по підвечірку побалакати з їмостою, для того закликала Гандзю, щоби взяла дитину. Гандзя за той час не лише поживила ся, але встигла вже познакомитись із Пазею так докладно, що довідала ся від неї й про Варвару. Обі вони дуже щиро розмовляли, але то їм зовсім не заважало зневажливо думати одна про одну.

— „Аді! яка „бойка“ сита, як коли піч. Упасла ся як льоха! — думала собі Гандзя про Пазю.

— „Ото раз „бойка“ чорнобрива, бодай же тебе шляк трафив! — думала собі Пазя про Гандзю, бо завидно їй було на Гандзині чорні брови. Вони прозивали себе взаємно в думках „бойками“, бо ся назва згірдлива. Прозивають нею людей із подальших сторін.

Галя дуже хвалила перед матір'ю й перед Славком свою парохію Занозів, на Покутю, шість миль за Коломиєю. О. Радович одержав сю парохію перед пів роком.

— „Там далеко приємніше“ — хвалила ся Галя — „кажу вам „зупелне інни сьвят“. А як я дома красно „уржондзіла сє“, коби-сте побачили. У мене дома з комфортом. Геньо спровадив меблі з Коломиї. Живмо собі „зупелне ґемітлїх“. Я би не хотіла вже сюда на сі піски...”

Галя скривила ся й тріснула в пальці.

— „Вернути ся“ — піддав Славко.

— „Вернути ся“ — повторила Галя. — „Там у нас земля чорна, „уродзайна“, тютюн, кукурудзи, „словем, інни сьвят“! Не можу нарікати на свою долю“.

Засміяла ся голосно тай нараз раптом стягнула лице й віддула губи. Здавало ся,

буцім вона ненадійно назирила щось страшне й перелякалась.

— „То що?“ — налякалась і собі їмость.

— „Ніц“ — відповіла Галя тай продовжала далі розповідати про своє життя в Занозові.

Їмость завважала, що з Галею заподіяла ся зміна, що вона вдає з себе иншу, аніж є на ділі, що намагаєть ся додати собі якогось поважного вигляду, який їй зовсім не до лиця. Одначе мовчала, не дала по собі пізнати, що помітила сю зміну. Раз для того, що Галя була вже „правдива їмость“, жінка пароха, чотири літа старша від Славка, а друге, задля своєї привички не говорити те все голосно, що думає.

Панотець не слухав сеї розмови, йому все не давали спокою ті недоговорені слова. Поступав ся разураз за Гандзею, що носила на руках Олю, тай роздумував: „Таке мале, а воно вже знає шкоду робити, збитошне!“ Він не був злий на Олю за її збитки, лиш його серце бажало навчати дитину. Розповідав би їй довго-довго, що ложечок не треба кидати на землю, бо то шкода тай Бозя гнівати меть ся за такі вчинки. Правда, міг би й тепер навчати дитину та що з того, коли смак уже перерваний, не має до чого навязати ся. Оля з рештою не порозуміє його науки, бо вже запізно, вона забула вже зовсім про ложечку.

А Гандзя ходила з Олею від вікна до вікна й стукала пальцями в шиби, показувала Оли кури на подвірю і називала їх „ко-ко-ко“.

— „Ко-ко-ко!“ — лепетала Оля за Гандзею й пробувала плеснути в долоні. Але се їй не вдалось, туляла тільки ручки одну об одну, та ляску з того не було.

При тій вандрівці від вікна до вікна зайшла в кінці Гандзя перед шафу. Стала й тут і за-

стукала до дверей. У шафі відозвав ся глухий відгомін. Оля підтягла брови в гору як могла найвище й сказала:

— „І-і... вова!“

— „А ми бий-бий вову!“ — говорила Гандзя. — „Ньо-ньо! Іди собі вова геть, бо ми бий-бий“.

— „Ньо-ньо! бий-бий! І-і!“ — лепетала Оля. Сей послідний звук „і-і“ виговорювала, втягаючи в себе воздух, буцім дивувалась.

Панотець поступав за ними тихцем і повторював у думці за Олею: — „Ко-ко-ко! Ньо-ньо! бий-бий!“ Учив ся діточої мови, може пригодиться коли. Тямив, яка невігода була йому з Шарльотою через те, що не вмів по французьки!

А тимчасом Оля заздріла якийсь папір на шафі. Кусник старої газети. В ній були завиті коробки з сірниками. Коробки вже забрано, а папір ще валяв ся на краю шафи. Оля постановила за всяку ціну дістати його в своє посіданє. Пізнати се було по її великих зусиллях. Вона витягнула ся, скільки мога й протягала ручки. Аж стогнала: — „е-е!... е-е!“ Таки дістала його! Першим ділом її було спробувати його тривкість. Зімняла в руках і шматочок віддерла. Потім пробувала смак. Узяла кусник паперу до ротика й скривила ся. Гандзя побачила:

— „Викинь! Се бе!“

— „Бе!“ — повторила Оля й жбурнула папером на землю: — „Пав!“ — промовила, побачивши папір на землі.

Панотець приступив ся до них зовсім близько: — „А ти на що кидаєш тото на землю?“ — запитав ся Олі. Дитина не розуміла його. Панотець повторив те саме діточою мовою:

— „Ти на що зробила пав?“

— „Пав... тям!“ лепетала Оля, показуючи пальчиком на землю.

Панотець поглядав миленько на неї. Яке ж воно приємне, аж просить ся, щоб його насварити.

— „А як би то був який потрібний папір? Як би то була метрика! Ти навмисне робиш дідови шкоду?“

Оля не розуміла. Панотець старав ся перелицювати слово „навмисне“ на діточий лад:

— „Ти робиш дідови навмисне? Нав, нав?“

— „Няв-няв!“ — порозуміла Оля — „киця!“

— „Я тобі дам кицю. Ти на що кинула папір на землю? А як би то був потрібний. Ньо-ньо!“ — покористував ся панотець що йно вивченими словами й погрозив Олі пальцем. Вона здогадала ся, що се її не хвалять. Отож захмурилась і спустила очі в долину.

— „Ньо-ньо! Дідо бий-бий!“ — не вгавав грозити панотець. Оля тепер розуміла вже докладно, що сей чоловік для неї — вова. Хмурилась ще дужче, борідка ж її зачала морщити ся, а губки стягали ся в маленечку підкову.

— „Се не красно дідови шкоду робити навмисне“ — навчав панотець — „бо дідо бий-бий!“

Оля притулилась до Гандзї, обняла її рученятами й жалісливо заплакала.

Їмость схопила ся до дитини й доразу зрозуміла все. — „Ти вже причепив ся до дитини?“ — говорила шепотом, аби Галя не вчула. Панотець соромив ся. Але вже не так, як той Циган, що зїв чужий обід, а радше як той злодій, що підконав ся до чужої комори, вліз до неї й застав там господаря з синами при горівці.

— „Прошу її лишити“ — сказала Галя до їмості — „то лиш Гандзя вміє її забавити!“

Панотець наважив ся направити свій промах. — „Вона певне хоче їсти“ — сказав і подибав борзенько до кухні. Їмость подумала: — „Уже знов хоче щось ізновити“ — й непомітно пішла тихонько до кухні. Тут застала панотця, як узав кружок із цілою шинкою, приготованою на храм, і хотів її двигати до покою для Олі.

— „Ще треба одної Гандзі, аби старих забавляла“ — обізвалась їмость, здвигаючи плечима; — „на що ж ти се забрав?“

— „Воно голодне!“ — виправдував ся панотець. Держав шинку на животі й не знав, що з нею робити.

— „Постав то, постав!“ — говорила їмость і відобрала від панотця кружок із шинкою. — „Дитина вже пила молоко, їй нічого більше не треба. Ти так гей старий кавалер, що ніколи дітей не видів із близька!“

Як вернулись обоє, то дитина ще плакала. Панотцеви так було прикро, що силював ся таки доконечне якось її втихомирити.

— „Вона певне хоче спати. Я їй зараз постелю!“ — По сих словах справив ся панотець іти стелити. Але їмость задержала його словами: — „До чого ти хочеш брати ся?“

Тоді панотець побіг борзенько до Гандзі, став собі так, аби Оля його бачила й промовив до неї з розпукою: — „То свари мене!“ — Але Оля відвернулась від нього й плакала далі.

— „Лишть, татку, вона зараз перестане!“ — сказала Галя.

Але панотець роздумував собі: — „Їсти не хоче, спати не хоче, а навіть сварити ні, то...“

— „Вона мусить бути хора; певне трудна з дороги“ — сказав у голос із твердим переконанєм.

Тим часом Гандзя забавила дитину. Вона перестала плакати й сміяла ся крізь сльози

дивлячись, як Гандзя птрумкає на губах мов на дримбі.

— „Не волю Олю сварити“ — промовляла Гандзя — „бо Оля буде бий-бий! Нью-ньо!“

— „Оля бий-бий! Нью-ньо!“ — лепетала дитина і грозила пальчиком. Панотець аж просияв і розсміяв ся в голос. Про себе ж подумав: — „Таке маленьке тай знає, що добре!“

Галя за цілий час, як дитина плакала, не рушила ся з крісла. Властиво рушила ся, хотіла схопитись і побігти до Олі, але в сам раз нагадувалася і заховувала поважний супокій далі. Штучність такого супокою була очевидна. Сліпий був би завважив, що Галя в супереч своїй живій удачі силуєть ся на повагу. А ся вдавана повага була їй дуже до лиця. Се показало ся дуже яскраво на другий день, коли зїхали ся гості, а Галя витала їх у заступстві господині дому.

Вона виходила проти кожного дуже повільними кроками, щоби поважніше, а через те, що мала дрібний хід, то здавало ся, що вона не зайде сьогодні від стола до порога. Подавала ся при тім цілим корпусом назад, щоби бути рівною й стрункою. Та намісь сього, виходило зовсім що инше. Із такого надмірного вигинання живіт виступив їй на перед і вона подобала на вагітну. З сеї причини отець Василич із Берберівки навіть зажартував із неї:

— „Як я бачу, то ви, пані, не тратите марне політків.“

Вона вдала, що не розуміє його. Отже таки зачервоніла ся по самі вуха. За сей жарт ізненавиділа Василича на віки.

А вже найдивніше поводила ся супроти жінки катехита, Марії Вишневички. Галя прихотювала з нею ще з інституту та їмость саме задля Галі запросила катехита на храм. Галя

була доси з Вишневичкою „на ти“ й називала її Мінцею. Тепер же стала її викати й називала її панею Вишневичевою.

— „А як ся маєте, пані Вишневичева“ — сказала повагом і зареготала ся. Вона таки дійсно врадувала ся, побачивши колишню приятельку. Але зараз перервала сміх, віддуючи губи, щоби стягнути лице до поважного виду. Одначе радощі були за великі, щоби так легко дати ся прогнати з обличя. Сміх разураз вертав ся на лице, а Галя за кождий раз віддувала губи. Здавало ся, буцім вона має щось у роті й без перестанку румигає. Вишневичка порозуміла зразу те поведене в той спосіб, що Галя чогось гнівається на неї. Але потім переконала ся, що ні, бо Галя зачала розповідати їй зовсім щиро про свою парохію.

— „Се вона так згорділа, від коли стала пароховою,“ — догадала ся Вишневичка.

Опріч катехита Вишневича й пароха з Берберівки, Василича, приїхав на храм іще панотець Тріщин із Підопшвів. Се був іще молодий чоловік, здоровий і червоний. Удавав Єзуїта й клерикала (хоч досить незрушно), бо мав надію на пелєрину й деканство. Одначе доси знали його з іншої сторони, а саме, що мав себе за великого проповідника та що замучував жінку, бо сплотив з нею за пять літ шестеро дітей. Жінка його вічно знемагала, а він чим рік, тим робив ся червоніщий. Ось і тепер приїхав Тріщин лиш на те, щоби „врізати проповідь“. Попри те все був дуже простакуватий та й за кождим третим словом говорив „пане добродію!“ Неначе де служив у якогось пана за локая та привик величати безнастанно свого добродія.

З ним зайшла Вишневичка при обіді в суперечку. Вона розповідала про Потурайчина.

Любила багато балакати, але мала ту добру прикмету, що розповідала власне річи цікаві, які всякий залюбки слухав. З тої причини завоювувала всіх і заєдно доходило до того, що вона одна говорила, а всі решта слухали. За Потурайчина вона знала від його матери, бо вона носила до Вишневички молоко й приходила прати.

— „Така бідолашня жінка“ — розповідала Вишневичка — „така працьовита, запопадлива, що хвильки дармо не посидить. А для свого сина не жалувала здоровлєм накладати. Як був іще в гімназії, то ходила пішки до Львова, щоби забирати біле до прання. Тай не пощастилось їй із сином. Відсидів у арешті три тижні та тепер лежить хорий на сухоти.“

Розповідала докладно про його процес, про те, як апеляційний суд зменшив йому кару з чотирьох тижнів на три, як мати плакала гірко й побивала ся перед нею з сеї причини. Вишневичка ходила навіть до хорого.

— „Подумайте собі, лежить у такій нужденній хатчині, що здоровий міг би заслабнути. А найприкріше слухати його розмову. Він сам говорить, що не вийде з сього. Я йому кажу: Пане Потурайчин! ви не маєте сухіт, бо сухотник усе має надію, що поздоровіє. Коли ж ви думаєте про смерть, то будьте певні, що подужаєте. А він на те лиш рукою махнув. Як прийде — каже — смерть близько, то й я вірити му в подужанє, а тепер чую, що життя мені нема. Отак марнують ся наші найкращі сили!“

— „Добре йому так, пане добродію“ — обізвав ся Тріщин якимось таким голосом, що нагадував фірмана, як кричить на коні: „Стій!“, коли вони обгоняють ся від мух і скидають напильники. — „Цілий повіт, пане добродію, збун-

тував! Тими читальнями, то пане добродію, лиш ширить деморалізацію поміж народом. Якись, пане добродію, узяли ся радикали, ліберали, масохісти...”

Ніхто би не вгадав, де саме навчив ся отець Тріщин слова „масохіст“, але він був би присяг, що те слово означає „масона“ й „атеїста“ в одній особі.

Вишневичка трохи образила ся таким тоном промови отця Тріщина.

— „Я не розумію ся на вашій політиці“ — сказала, трохи збентежена — „але знаю, що Потурайчин чоловік інтелігентний...”

— „Масохіст“ — перебив Тріщин і крутив головою, неначе намагав ся струсити гусельницю з волося.

Вишневичка вдала, що не помітила Тріщиного перебивання: — „...чоловік молодий, на якого не тільки його мати, але й уся наша суспільність покладає надії...”

— „Масохіст, пане добродію!“ — гукнув Тріщин і крутив головою. Але тепер зігнув її в долину, неначе лагодив ся вхопити когось на роги.

— „Не знаю, отче, що ви розумієте під сим словом“, — говорила Вишневичка вже трохи подразнена — „але я вважаю Потурайчина за порядного чоловіка. Коли вам не до сподоби його читальні, то ніхто вам не боронив закладати свої“.

Тепер прийшла черга на Тріщина почути ся зневаженим. Але за те постановив таки зараз пімстити ся на Вишневичці: „Ви яко жінка, пане добродію, католицького священника, не повинні відвідувати такого чоловіка, пане добродію! Масохіста...” — Тріщин задумав ся на хвилю так глибоко, аж нахмурился. — „Масохіста в морду!”

Вишневичка зблідла, а її чорні очі заіскрилися.

— А хоч я жінка священника“ — говорила буцім спокійно, але голос її все ж трохи дрожав — „хоч я жінка священника, то я не тільки відвідувала Потурайчина, але й передавала йому що день газети. Тай буду так само робити й на далі. Може бути, що священникам се не вольно, але їх жінкам ніхто не може заборонити. А зрештою“ — говорила вже зовсім спокійним голосом — „а з рештою може Аллах наказує бити хорих людей по морді, але я в нього не вірю й його заповідей не думаю виконувати.“

Катехит Вишневич нахилив ся до жінки: — „Ц-ц Мінечко! Прощу тебе!“ — він шептав над її вухами, вимовляючи „ц“ до середини. — „До чого того? Прощу тебе.“

Не міг здобути ся на більше аргументів. Він сидів поміж своєю жінкою й Галею й за цілий час поводив ся з незвичайно великою чемністю супроти Галі; подавав їй страви й величав її добродійкою Радовичевою й тим прихилив собі її серце зовсім на свій бік.

Але Вишневичка на його шепіт відповіла голосно: — „Не бій ся, ти за свою жінку не можеш перед ніким відповідати!“

Отець Василич обстав за Вишневичкою. Його взагалі вважали за радикальствующого попа. Тай не без причини, бо він таки брав участь у всіх зборах і заявив ся за кандидатуру Сосновича проти отця Підлизайка.

— „Я також не бачу в Потурайчині нічого злого“ — говорив Василич до Тріщина. — „А властиво“ — поправив ся, побачивши, що Тріщин здивував ся його мовою — „а властиво ми не маємо ніяких фактів, за які би можна Потурайчина осудити.“

— „Фактів, фактів, пане добродію“ — гукнув знов Тріщин, як фірман на коні. — „Я вам зараз подам факт, пане добродію. Я вам даю свя-щен-ни-че слово чести, що Потурайчин, пане добродію, масохіст!“ — виговорював слово: „священниче“ складами й дивився при тім на Вишневичку. — „Ви знаєте, пане добродію, що значить офіційське слово чести?! А я вам даю ще більше, бо свя-щен-ни-че слово чести. Ось вам факт!“

І з сими послідними словами обернув ся знов до Василича. Подав голову назад і водив грізно очима кругом себе, буцім говорив: „Дивіть ся, який я тепер! Чи пізнали б ви в мені колишнього Тріщина?“ Від коли став ся клерикалом, почував у собі велику перемену і страшний контраст до колишнього Тріщина. Він був сином міщанина-шевця із малого містечка близько Львова. Уже в висшій гімназії, маючи девятнайцять літ жебрав по вчителях доброї ноти. Коли ж се не помагало, то спроваджував батька, матір і криву тітку, забув ще закликати старця з під церкви. Але як би в гімназії було дев'ять клас, а не вісім, то був би собі нагадав і того старця. Се товариство вижидало в сінях зі спущеними до долу головами, трусило ся попід стіни та мліло за найменшим стуком. Коли ж показував ся вчитель, то се товариство припадало чолами трохи не до самої долівки й благало для молодого Тріщина доброї ноти.

-- „Адже ж він може бути шевцем так, як ось ви“ — говорив нападений.

-- „Нужда, прошу ясного пана“ — відповідав старий Тріщин і хапав нападеного за черевик — „у нас уже що хата, то швець!“

— „Та бо він нічого не вміє тай не годен уже навчити ся.“

Тоді крива тета показувала пальцем на старого Тріщина. — „Воріг, прошу ясного пана, бив його правилом у тімя тай геть затуманив дитину! От проше подивити ся!“

Тепер обі жінки хапали молодого Тріщина за голову, нахиляли її й прогортали гирю: — „От які поробив пліші так, гей би пархи ззіли!“

І молодий Тріщин не вступив ся з гімназії. Ще й на теології не покидала його жебрацька натура. Аж нараз — появили ся „масохісти“. Тоді Тріщин порозумів, що значить офіцерське, а що священниче слово чести. Почував свою гідність, бо зрозумів, що найбільша умілість і найбільша заслуга се — нищити радикалів, лібералів, масонів, атеїстів, одним словом „масохістів“!

При сій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні. Вона зразу була також за Вишневичкою, одначе перекинула ся на противний бік, як лиш почула, що Василич обстоює за Вишневичкою. Так його зненавиділа за той жарт із її живота, що переносила ту ненависть на всякого, хто мав яку небудь причину бути прихильний Василичеві. Сама вона не здогадувала ся про се. Навпаки, їй здавало ся, що се Вишневичка провинила ся своїм поведенем.

— „На що вона так багато говорить? Навмисне, аби нікого не припустити до слова, аби всі лиш її слухали“ — думала Галя наслідуючи мимохіть свого батька. — „На що бим так дужо гадала? Її чоловік такий... такий „анґенем“, такий якийсь чемний, такий „анштендіг“, а в неї рот „ходзі як на коло-вротку!“

Хоч Вишневичка не злякала ся священничого слова чести, а все таки здавалось їй, що

Тріщин її поконав. Але вона вірила в свою справу. Була певна, що всі за нею обстали би, як би так не бояли ся Тріщина. Бо про нього ходили глухі вісти, що він донощик. Для того Вишневичка обернула ся за підмогою до світського інтелігента, до Славка:

— „А що ж ви, пане Славку, мовчите? Я думаю, що ви також радикал“.

Славко замняв ся. Подумав тільки: „Я... я, безіспитенко“ і не знав, що відповісти.

Їмость поглянула на Вишневичку з великою вдякою, а на Славка з любовію. Коли ж помітила, що Славко не може здобути ся на відповідь, то поспішила його зосмілити: — „Радикал нічого злого!“

— „Та так“ — сказав Славко. Але не можна було догадати ся, чи він потверджує слова їмостині, чи Вишневички.

— „Ви повинні“ — говорила Вишневичка — „ви повинні, пане Славку, відвідати також свого товариша. Як хочете, то їдьте нині зо мною та підем обов.“

Славко поглянув переляканими очима на матір, а потім на сестру. Просив у них помочи й поратунку. Обі поспішили на поміч. На самий перед мати.

— „Та чому? Можна!“ — відповіла таки їмость намісь Славка, бо не знала, як йому піддати сю відповідь, щоби він її порозумів.

А Галя також відповіла намісь Славка: — „Ой ні! Во він мусить завтра їхати зо мною до Львова.“ — Галя й не думала відїздити завтра, але сказала так, аби лиш на перекір Вишневичці.

Славко ще дужче перелякав ся, бо не знав, кого має слухати. Чи по Галинім голосі, чи може інстинктом, досить того, що Вишневичка догадала ся, для чого Галя сказала за відїзд

до Львова. Її се вкололо. Отже до Галі нічого не казала, обізвала ся тільки до Славка трохи з легким докором: — „Та як вам треба так хутко до Львова, то певне, що не можете зо мною їхати.“

Галя порозуміла той докір. Але вона також не обзивала ся до Вишневички, лиш вибрала собі за посередника иншу особу. Нахилила ся трохи над столом, щоби попри Славка побачити отця Тріщина. Побачила його в цілій красоті. Сонце стояло над заходом і крізь вікно світило просто в обличчя Тріщина. Він їв тоді стегно з индика. Зловив його лівую рукою за тонший кінець, а правою за грубший і рвав зубами, немов чогось сердив ся.

Як би так професор зоології хотів описати короткими, але ядерними словами отця Тріщина, то вистарчило б йому сказати отсі слова: „Отець Тріщин має широкий рот і сильно розвинені щоти“. Тоді всякий показав би на отця, хоч би він пробував поміж тисячним гуртом народа. Можна було глядіти на Тріщина годинами, а потім заплющити очи й намагати ся відтворити образ видіного об'єкту, то опріч рота й щоти годі що більше було собі пригадати. Очи, чоло, ніс, се все були придатки, незамітні причинки. Рот і щоти — отсе характеристичні ціхи, вони надають отцевому обличчю виразу й життя.

А як би той же професор зоології показав отця аудиторії й запитав ся: — „Чим сей добродій займаєть ся?“ — Відповіла б аудиторія в один голос: — „Їсть!“ — Отже се ще не була би відповідь докладна! Бо треба тямити, що отець Тріщин та сплотив за пять літ шестеро дітей. І поміж ними не було близнят, сохрانی Боже! Навіть передчасних не було.

Кожде приходило на світ однимцем, у приписану пору.

Отож до нього нахилила ся Галя й — на злість Вишневичці — промовила до отця Тріщина найсолодшим, як лиш могла голосом: — „А як ваша пані добродійка масть ся? Здорова?“

Отець Тріщин витягнув з рота индиче стегно, але задержав його в такій позиції, що мав змогу кожного часу вхопити зубами те самісіньке місце, яке гриз перед тим. Потім глянув спід лоба на Галю та й устроїв очі назад у стегно. Неначе бояв ся, що хтось йому підміняє те стегно на гірше.

— „Що кому до моєї жінки?!“ — відповів якось глухо, бо хоч який широкий рот, а отець таки напхав його повен м'ясом. По сій відповіді заклав стегно в рот саме так, що зуби лучили на своє попереднє місце.

Всі догадали ся, для чого Тріщин здобув ся на таку відповідь, а не на инакшу. Очевидно „семе“ було вже в дорозі. А все ж таки Галя так збентежила ся, що трохи не заплакала. Їмость хотіла заговорити якось ту немилу подію. Для того запитала ся Василича:

— „А в вас, отче, як випали вибори?“

Намісь Василича відповів Тріщин: — „Та я виборець, але здержу ся від голосованя, бо нема достойного кандидата. На масохіста голосувати анї менї не снить ся!“

— „Я питаю ся отця Василича“ — сказала їмость, щоби віддячити за дочку.

— „А я гадав, що мене!“ — гукнув Тріщин та й зареготав ся на весь свій широкий рот. Радував ся, що вдалось йому ликнути вже раз м'ясо, бо з досади на Галю понагризав стільки м'яса, що побоював ся, чи не прийдець ся йому трохи пальцями надібрати.

Василич казав, що один виборець йому не вдав ся. Має одного ворога в селі, що вже хотів Василича скаржити до суду, а як йому ніхто не хотів робити скарги, то пішов до старости жалувати ся.

— „А староста як побачив, що може мати в мене в селі хоч одного хруня, то постарав ся про те, що виборчий комісарь зробив його виборцем.“

Славко зацікавив ся: — „Чи не Василь, той що погнівав ся на отця за службу проти градобитя?“

— „Той самий! А ви відки знаєте?“

Славко розповів, що Василь приходив до Воронич на закладини читальні та й домагав ся другої читальні в Берберівці. Цілий час сього оповідання їмость не спускала очей зо Славка. Не могла налюбувати ся, що він та говорить. Неначе Славко маленька дитина, що лиш береть ся говорити перші слова.

— „Скажіть мені, отче сусідо“ — сказав Василич до панотця Матчука — „як то стало ся, що ваші парохіяне та побудували читальняний будинок? Навчіть мене сеї штуки. Бо кілька я вже своїм наговорив ся, ані руш їх до того спонукати!“

Панотець витріщив на нього здивовані очі. Потім нахилив ся з кріслом наперед так, що задні піжки не доторкали ся помосту. А в кінці зітхнув глибоко й випустив набране в груди повітря через затиснені губи так, що воно втікаючи свиснуло й зачав хутенько трясти правою ногою. Запяток лиш коли не коли стукав до помосту, а задні піжки від крісла тарахкотіли раз попри раз: тра-ра-ра-ра!

— „Що ви кажете?“ — запитав ся панотець, не покидаючи працювати правою ногою. Він доси — можна сказати — спав. Хоч їв

і дивився, а все таки так був захоплений своїми думками, що з посторонніх слів чув лиш якийсь неясний гомін. Сей гомін колисав його, колисав і лишав йому з його свідомости одну однісіньку мрію, що мигтіла наче мацісінький каганчик: — „Коби те все вже раз покінчилося, щоби можна одного гостя заманити до канцелярії й там розвести розмову про золоті ковніри“. Зразу ся мрія була якась ясніша, бо панотець навіть знав, кого він заманить до своєї канцелярії. Але той далекий гомін, те колисане звужувало його мрію, стискало її й у наслідок того панотець забув зо всім, кого йому заманити до канцелярії. Він намагався пригадати собі, коли ж бо той гомін наче чорна хмара сповивав його думки й заступав перед ними ту ясну мрію. Вона лиш часом показувала ся наче блискавка крізь ту чорну хмару, але тоді — якогось лиха — шкірила до панотця кінські зуби й ирзала: гі, гі, гі! Панотець витріщив очі з усеї сили, побачив перед собою Василича й виrozumів слова: — „Ані руш їх до того спонукати!“ — Ясна річ, що мусів питати ся Василича, чого він хоче від нього.

— „Питаю ся вас, отче суїдо“, — повторював Василич — „яким чудом ваші парафіяне виставили читальняний будинок?“

Славко вже наставив ся відповісти намісь батька. Любив розповідати про читальню, бо йому все здавало ся, що й він чимало поміг при будові. Одначе на своє превелике диво почув відповідь панотцеву: — „Я вам зараз скажу, по обіді“.

Дійсно, по обіді забрав панотець Василича до своєї канцелярії. Панотець сів на отоману, а Василич на крісло біля бюрка.

— „Кажу вам, отче сусідо, що показали-сте чудо з воропицькою читальнею. Не можемо надивувати ся...”

Але панотець перебив; бояв ся, що як Василич балакати ме ще довше, то той далекий гомін знов причепить ся до панотця.

— „Се пусте!” — сказав панотець. — „Але я вас маю вперед одну річ запитати ся. Знаєте, я вже старий, мені пам'ять не служить. Ви мені раз казали... але я вже, бігме, забув” — божив ся панотець із таким завзятком, немов би йому Василич разураз перечив: коли ж бо брешеш, бо таки тямш. — „Ви мені раз казали... котра то найнижча ранґа може носити золотий ковнір?!”

Василич відповів. Тоді панотець випитував ся, кільки котра ранґа бере пенсії, які ранґи в суді, які в старостві, при залізниці, на почті, то що? Досить того перейшов із Василичем цілу урядничу гієрархію. Василич відповідав, не надумуючись; що слина на язик принесла, бо він на тій гієрархії нічого не розумів ся. Угадав може зо дві ранґи зовсім припадково. А панотень геть усе мотав собі на ніс. Аж як уже все, що було достойне питання, випитав ся, тоді розсміяв ся зовсім так само, як та мрія крізь чорну хмару: — „Гі-гі-гі!”

Потім зачав розяснювати Василичеві всі його промахи. Показало ся, що панотець так докладно знає всі прикмети всякої якої не будь ранґи, що годі й найти другого з таким знанням. А закінчив панотець ось як свою промову:

— „Видите, отче Василич, не вгадали-сте ані одної точки!”

Панотець сказав неправду, бо Василич угадав дві точки. Але панотець сказав се навмисне, а також навмисне зле розяснив ті дві

точки, що їх Василич угадав. Панотцеві здавалося, що Василич таки почувши, обставати ме руками й ногами, що його правда, а не панотцева. Тоді панотець дуже радо скапітулює.

— „От видите, я обмахнув ся“ — скаже до Василича — „Ваша правда! Память мені вже не дописує, бо я старий“.

Здавалося панотцеві, що Василич, зачувши такі слова, тішити меть ся, як мала дитина. І панотець бажав йому зо щирого серця сеї радости. Коли ж бо до сього не прийшло. Василич зовсім не обставав за тими двома ранґами, пристав мовчки на погляд панотця. Видко, спішився домів, бо вже навіть не настоював розвідати ся про читальню.

Галя відїхала з Воронич аж за три дні, в понеділок рано, розуміється, зо Славком. По дорозі мали вступити до Львова.

Там на двірці ждав уже на них Микола Радович. Високий, худощавий, жвавий панотчик. Поклонився приїзжим із шиком; схопив борзенько капелюх із голови й подержав його якийсь час на продовженю поверхности вершка голови. Він говорив хутко й багато, ніколи не забракло йому теми до розмови. Правда, сі теми були дуже ріжноманітні, він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво, а кінчив відправою за померші душі. Отже таки не вгавав говорити. А до того виробив собі дуже плавний спосіб оповідання, зачинав кожду нову думку від слова „а в кінци“, хоч розповідав про самісінький початок.

— „А в кінци я приїхав сьогодні досвіта, бо в кінци виїхав учора в вечір“ — розповідав панотчик. — „Кажу тобі, Гальцю, яке тут добре пиво на двірці, ліпше як у місті. А в кінци я казав Ількови виїхати по нас аж завтра

до нічного поїзду, бо тут заночуємо. Побачиш, Славку, яка у нас забава, кажу тобі...” — панотчик приклав пальці до губів і цмокнув. — „А в кінці панна Броня. Ге-ге! А за тобою тут питали ся мене твої товариші. В кінці я змовив ся з ними, що зійдемо ся вечером в реставрації. На скляночку пива, знаєш? А в кінці каже мені панна Броня: Купіть, отче, нові карти! Тут усе дорожче, як у Коломиї. В кінці я побачив на виставі такий сам філімок, як наш. Знаєш, Гальцю?...“

— „Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять!“ — перебила Галя. Біля свого мужа вона й зіправди здавала ся зовсім поважною.

Микола не збентежив ся ані трохи Галиною заміткою, либонь привик уже до того. Ідучи до трамваю біля Славка балакав Микола без устанку. При тім потерав раз у раз руки, ніби чогось тішив ся, ніби змерз. Розповідав Славкови, як „у кінці“ запивав ся з податковим інспектором і секретарем із ради повітової, як секретар перевернув ся з кріслом, яке в них дома є печене курятко, що само лізе до рук, як панна Броня грала тотуса з контрою й двичі повалила ся, то що. Так забавляли ся розмовою, що й не завважали, коли заїхали трамваем дві секції.

Вечером дожидав Славко в реставрації товаришів і Миколу. Вже минула девята година, а їх не було ще жадного. Видко, зайшли перед тим куди инде. Славко трохи нудьгував, але про те почував ся веселий. Давно вже таким не був. Як виїхав із дому, то неначе зовсім переродив ся. Тепер уже йому здавало ся, що се не іспити мучили його дома, але ціла вороницька обстановка. Те його ліжко, той садок із ямками, той лубин, той лісок, усе те були

його вороги, що гризли його душу й сушили мозок. Слава Богу, що визволив ся від тих мучителів. Тільки за Краньцовською було йому неначе жаль. Але не довго. Ось тепер може вже думати про неї без тої туги й без тої великої злости.

А зразу, як виїздив із Воронич, то думав, що серце трісне йому на двоє. Тоді пізнав, що доки ся жінка живе на світі, то йому нема життя. Або вона має бути його, або нехай іде в сиру землю. Але радше нехай гине, бо Славко почував, що вона не може бути його в тім розуміню, як він собі того бажав. Як уже мав сідати на віз, то все чогось дожидав, ніби щось забув, а ніби хтось повинен був ще надбігти, щоби з ним разом виїхати. І сам не знав, кого чи що ще йому хибує? Аж як виїхали за село, як Славко побачив ті чічки, що вже тепер повідцвітати, тоді нагадав собі Краньцовську. Ось кого він дожидав! На серце вдарили млости, а горло стисло щось ціпко, наче якимись жилавими руками. Тужив і лютив ся.

— „Зрадниця! Зрадниця! Я виїзжаю, а її теє ані в гадці!“

Ціліську дорогу про те тільки й думав. Тужив і сердив ся, сердив ся й тужив. Кругом себе нічого не видів, ніщо його не обходило. Тільки ті думки його точили серце, шнарили по голові, а він лиш наслухав, як тото болить. Аж тут у Львові стрітив ся зо знакомою дівчиною. Не давно, може буде тому півтора години. Вона його пізнала.

— „Підемо?“

— „А чому ж би ні?“

Як вертав від неї, то думав собі: — „Тьфу! Які ж плюгаві ті жінки! Ех! Чорт бери ту Краньцовську! Нехай отам западаєть ся! Чи варт вона того, щоб я так мучив ся через неї.“

Світ здавав ся йому веселійший. Зачав цікавити ся тим, що кругом нього дієть ся. А в реставрації, то вже думав про Краньцовську як про щось далеке, що йому до нього й бай-дуже. Дожидаючи нудьгував і не пив, але мучив склянку пива. Старав ся, щоб йому вистарчило сеї склянки кілька мога на як найдовший час. Бояв ся, що як випе більше, анїж одну склянку, то потім не додержить компанії. Оглядав ся довкола та пантрував, чи не побачить кого знакового.

Давно вже не був такий цікавий! Доси він як раз ховав ся перед знакомими. Всякі стрітини денервували його. Заєдно так був захоплений своїм клопотом, що навіть не замічав людей, які поуз нього проходили. А тепер не те! Правда, як увійшов до реставрації, то зробилось йому якось пїяково. Оглядав ся боязко за таким столом, щоби стояв в куті й де було би як найменше світла. Найшов біля груби. За грубою стояв ще вигіднійший стіл, бо там таки було зовсім темно. Але присісти ся до нього не було як, бо там сидів розперши ся сам реставратор із якимось старанно виголе-ним панком.

Як поставили перед Славком склянку пива, то несміливість зовсім його оставила. Видів, що має документ перед собою, який його вповажняє до пробутку в реставрації. Міг тепер глядіти на всякого відважно. Таке почуванє радувало його. Приглядав ся весело гостям і підслухував їх розмови.

Ось на супроти нього сидить грубий, сивий добродій. Славко його пізнає; се — патріот, портрет його був поміщений у календарі „Просвіти“. Патріот дивить ся завзято на стїну, а по обличчю його пересуваєть ся якийсь сум. Перед ним велика склянка пива. Патріот, не

спускаючи очей зо стїни, шукає рукою вуха від склянки. Як налапав, то сум з обличчя тікає, а сивий вус ледви помітно рухається. Нараз патріот хилиє хутко голову в долину, а склянку підносить у гору. Не надумуючись пє пиво, а потім спідною губою обтирає докладно той вус, що рухався. І знов удивляється в стїну, а по обличчю пересувається сум. Реставратор розмовляє з тим старанно виголеним панком саме про патріота. Славко підслухує.

— „От дивіть ся на того пана!“ — говорить реставратор якомсь від нехотя, лїниво. — „Він приходить реґулярно в осьмій годинї, а відходить у пів дванадцятої. Хоч годинник би зле йшов, то його се ніколи не змилить. То питаю ся вас, чи під ним не зміститься ся копа яєць? Порахуйте, півчварта години, кїлько нафти би заощадило ся!“

Старанно виголений панок у противенстві до господаря говорить хутко: — „Але ж, добродію! уважайте, що таке крісло, чи стільчик іще би треба придумати, а машина є вже готова. Трохи нафти й за три тижні курята вилазять. А я для вас постараюсь о десятипроцентову знижку й доставлю вам під ґарантією машину в найліпшій ґатунку. Скоро ж хочете на рати, нехай буде на рати. Даю вам слово честі, що для вас ратальна сплата не буде мати впливу ні на ціну, ні на доброту товару.“

— „Чи рати чи готівка, то мені все байка!“ — відповідає реставратор поволи й від нехотя. — „Я рахую, що мені не виплатить ся купувати нафту. Радше вже в бабів скуповувати курята. Хоч трохи дорожче та без клопоту. А так як би такий столець, чи крісло, а найліпше фотель, то вже розумію, що був би зиск. Мені тільки з дива не сходить, що коли ви торгуєте такими машинами, то чому би вам

не справити такі стільці? Бо як би нафта все держала однакову температуру, то розумію. Але самі кажете, що в машині є вентилятори для регулювання тепла. Чом же би в таких стільцях не міг бути на споді вентилятор?”

— „Уважайте, добродію“, — відповів старанно підголений панок — „що сказав би вам той сивий гість, як би так нараз зацепали під ним курята?”

Реставратор знов заговорив поволи, а ще до того якось зневажливо, буцім хотів запевнити підголеного панка, що не дасть ся здурити.

— „Що сказав би мені той сивий гість?” — повторив питанє реставратор. — „Може би настрашив ся тай годі! Кельнер перепросив би його, що, мовляв, стала ся помилка, вибачайте, добродію! тай підставив би йому свіжі яйця. А з рештою на два дни перед наклеюванням можна би взяти столець на нафту. Ви мені все гудите такі стільці, а я знаю для чого. Говорім собі ясно, по правді. Маєте на складі багато машин та хочете їх позбутися. Я се розумію. Але з другого боку послухайте ви моєї ради, переробіть ті машини на такі стільці. Без кошту не обійдеться, але я міркую, що оборот буде великий!”

Підголений панок зачав проклинати душу й тіло тай давати слово чести від звичайного аж до найсвятішого, а все те на доказ, що він зовсім не має наміру обдурювати реставратора, але таки напrawdę має те переконанє, що такі стільці не мали би практичного пристовання.

— „...бо поміркуйте собі, добродію, як би такий гість заглянув під себе? Або що ви зробите, як він піде до дому?”

— „Про се нема жури“ — відповів реставратор. — „Я знаю своїх гостей. До мене

приходять самі Русини. Вони пильнують корчми, як ока в голові. Жаден не спізнить ся на секунду! А за те нема страху, що загляне під себе, він дивить ся на секунду або на стіну. А як піде один до дому, то на його місце прийде два. Ось побачите, пунктом пів дванадцятої закрадати муть ся попід стіпу хильцем як заяці до сепаратки. Вони там у карти грають. Пересидять до білого ранку. Висиділи би яйця струсині, не то курячі!“

Дальшої розмови Славко не чув, бо надійшли три його товариші. Один із них у помнятій вишиваній сорочці повідомив Славка, що його шваґер прийде аж пізніше, бо стрітив ся з якимись знакомими панками. А другий товариш, малий чорненький, як лиш привитав ся зо Славком, то зараз зігнув ся трохи, спер ся долонями на коліна й плакав. Сльози капали на землю. Славко здивував ся. Але як добре придивив ся, то переконав ся, що той чорненький не плаче, тільки смієть ся так щиро. Він якось дивно сапів, знимав ся, очевидно, щоби промовити, але йому не ставало духу й він знов хилив ся. Обтирав очі пальцями й стріпував слези на землю. Не зараз здобув ся на бесіду.

— „Славку.... Матчуку... а ти що?!“ — говорив чорнецький захлипуючись. — „Та ти маєш свідоства з трьома іспитами?“

Славко перелякав ся: — „А ти ж відки знаєш?“

— „Адже твій шваґер казав мені, ти йолупе!“

Славко заговорив хутенько: — „Прошу тебе, не кажи нічого шваґрови“.

— „Та я вже сказав“ — відповів чорненький і знов схилив ся до сміху.

— „Свиня!“ — сказав Славко й засумував ся.

Всі три кепкували собі зо Славка. Він боронив ся з разу, а потім перестав. Пив із ними пиво й одно слухав, а друге пускав мимо. Мозок його працював тяжко. Думав над своїм забобоном.

Який же він до лиха консеквентний, той забобон. Ледви Славко встиг викинути з свого серця ту вічну грижу через Краньцовську, ледви зачав позирати весело на світ, ледви зачав тішити ся з того, що втік від вороницької обстанови, аж тут на! маєш! Новий клопіт і то зовсім із несподіваного боку.

Не так журился Славко тим, що сталося, як радше дивувався тою могутністю, тим — так сказати — мавстатом своєї теорії.

— „Я її ще не був добре порозумів. Коли вона мене була виратувала від тої загибелі, від тої безодні, то мені, дурневи, здавало ся, що ся теорія ласкава для мене як рідна мати. Що вона поблажлива, що часом милуєть ся й відступає часом від безоглядного приміювання своїх постанов. Аж бачиш, братчику, що так не є! Се не є рідна мати, тут нема ніякої ласки! Тут невмоліла консеквенція. Незмінні правила, сухі параграфи тай годі!“

XI.

На другий день по відїзді Славка зачала ся слота. Дош падав видимо й невидимо, бо навіть у середині в хаті було вогко. З разу всім було байдуже; от дош то й дош, чи в пору, чи не в пору, а він мусить своє відпадати. Імости навіть здавало ся, що се природа плаче за Славком. Її таки було жаль за ним. Хоч нікому й не

признавала ся, бо вже така вдача в неї, що всяке почуванє ховала глибоко в своїм серці потай усіх, а все таки не раз і не двичі тяженько зітхнула, нагадуючи собі Славка. Правда, не багато вона його на день видала, не велику з ним бувало розмовоньку мала, отже все їй легше було від самої думки, що він біля неї.

Але дощ не вгавав. Стали люде показувати своє невдоволенє з нього здогадами, коли він уже раз перестане.

— „Се допевне триднівка!“ — здогадувались.

Еге! Добра триднівка, що вже п'яту днину сипле неначе з сита. Хляпавка, не триднівка! Ще котрий посіяв озимину, то махав рукою: — „Е! Не багато він завадить“.

Але котрий не сїв, то вже брав ся сварити: — „Но міркуйте ж собі, наважив ся працю змарнувати!“

Як же минула вже третя триднівка, то люде свистали: — „Фьт! Зогинє бульба на нї на що!“

А дощ не переставав. Рівненько, все однаково: цяп-цяп, цяп-цяп. Не спішить ся, має час: цяп-цяп, цяп-цяп! Не вмучить ся, не спочне й на хвилинку: цяп-цяп, цяп-цяп! Не слушає нї просьби, нї проклонів: цяп-цяп, цяп-цяп! Куди рушити ся, де поступити: цяп-цяп, цяп-цяп! Чи їси, чи спиш: цяп-цяп, цяп-цяп! Старі люде ані тни не могли собі пагадати такої довгої слоти, а то таки: цяп-цяп, цяп-цяп! Молоді ж перестали вже вірити, що колись та може ще настати на світі якась погода: а то таки цяп-цяп, цяп-цяп!

Цяп-цяп та цяп-цяп, а щоб тобі матір пороло!

Ось вам, люде добрі, рідний край!

Здавало ся би, що в таку слоту найбільша нудьга панотцеви. Отже ні! Він завсїди десь пропадав сполудня, а приходив аж на вечерю. Їмость передумувала, де він може пробувати й нїяк не могла здогадатись. Не любила допитуватись, але кортіло довідати ся. Перечула через люде, що в читальни. Одначе, щб він там робить день-у-день? Не вже ж послухав отця Тріщина та хоче відстрашити людей від читальні? Се ж би було дуже погано!

— „Піди но, Пазю, до читальні на підслухи, що там панотець разураз так довго робить? Але, знаєш, потаємци, аби ніхто не помітив“.

— „Добре!“

Потаємци, крадьки, нахильця, непомітно, потихеньки — се Пазя вмів, не треба її вчити!

Стала собі в крамниці в сїнях за дверьми тай наслухала.

В середині сиділи читальники тай сумно кивали головами. Поміж ними Сенько Грицишин спер ся ліктями на коліна й розповідав щось уже десятій раз за вибори.

— „П-приходить до м-мене в вечір, ж-жінка коло печі, а я сию на л-лаві. Що ж — каже — Сеньку? Н-нераз ти мені послужив, п-послужу й я тобі тепер. Давай — каже сюди ль-легітимацийну карту. А м-м-м...“

Не міг докінчити, зітхнув. Спустив голову в низ і спер її на долонї.

— „А м-мене щось як би ножем у саме с-серце. Не д-дам, кажу, пане жонцо. А він мені: Даси — каже — не бій ся. Бо я подам тобі п-просьбу п-писемну. Виймає з кишені п-паляруш, добуває дві п-паперові с-с-с...“

Зітхнув знов, покрутив головою й забирав ся до дальшої бесіди так, неначе би мав зняти тяжкий камінь із землі проти себе. Слухачі кивали сумно головами.

— „Дві паперові с-сотки, т-такі с-синенькі. Змальована на них така делікатна панна із синіми чічками: д-держить у руках такий вінок д-довгий. Написано нумер с-сто. Ї й по нашому: с-сто корон. А що — каже — тепер д-даси? С-сі гроші д-д-д...“

Замовк, ніби пригадував собі, що стало ся далі.

— „...для тебе, каже!“ — аж крикнув Сенько. — „А я п-посунув ся на л-лаві в сам кут тай справив п-проти нього обі д-долоні. Б-ба ні, кажу, пане, се не для мене, с-се для х-рунів! А він таки: б-бери, каже, бо сховаю! Ховайте, кажу, таки ліпше б-було би, як би-сте були не виїм-м-м...“

Аж голову похилив на бік, так тяжко прийшлося йому вимовити се слово.

— „.... м-мали!“ — промовив у кінці наче горіх розкусив. — „Він до мене: Сеньку, каже, та що тобі стало ся? Чи ти не при п-пам'яті? Чи ти мене не пізнаєш? Адже ж се я, К-краньцовський, що нераз у тебе начував тай м-маю надію ще й-не раз п-переначувати. Проше, кажу, запрошаю вас к-красно, кілька хочете тай к-коли хочете. Але голос мій п-підє однако на Сосновича. А я тобі, каже, п-присягаю, що Соснович не буде послом. Не може бути, бо я вже знаю, як де пішли правибори. Чи по п-правді, каже, чи не по правді, то вже Шубравський мав більшість голосів у кишени. Ти собі не д-думаї, каже, що се загальне голосованє, тут виборці. Ціле, каже, село може бути за Сосновичем, а виборець один за Шубравським. Мені, каже, не треба твого голосу на те, аби Шубравського зробити послом, бо він буде й без того послом. Лиш мушу про стид мати твоїй голос. Бо подумаї собі, каже, яке би було у мене лице перед панами, що я голов-

ний агітатор Шубравського, а виборець із мого села та голосує на Сосновича. Але я йому кажу: Шкода, кажу, пане жонцю, вашого труду, бо я свого слова не скасую. А він мене не слухав, наставив гроші тай каже: Бери! Я, знаєте, розложив отак руки...”

Сенько випрямився й розвів руками.

— „Р-ріжте, кажу, мене! Б-беріть, кажу, ніж тай таки ріжте!”

Знов сперся ліктями на коліна, спустив голову в долину й крутив нею. Потім відкашельнував і говорив далі:

— „Ех! ..Ех! ..Ех! ...Лишив він мене, каже, що я дурний або п'яний. Береться він до жінки. Я таки з-задеревів на лаві. Що ж ви собі гадаєте? Б-баба своє знає. Вона то видить, що мене д-д-д...”

Замовк, підняв полу тай обтерав очі й ніс.

— „Ех смотолока!” — виправдував Сенько таку наглу перерву. — „Баба знає те, що м-мене довги т-тиснуть. Лиш д-дивіться, а г'-грунт на ліцитацію. Тай по м-мині. Отам до песьої матері! Ех! смотолока проклята!”

Знов обтирав полою очі й ніс. А люде кивали сумно головами, достоту як на похороні. Ніби Сенько справляє поминки по найстаршій синові тай розповідає, який небіжчик був добрий.

— „Але баба йому вповідає: Се, каже, не моє діло. Аж мені лехше зітхнуло ся! Гадаю собі: Слава Богу, що хоч ти мене не ріжеш. Та бо він від жінки не відступає. Будь, каже, хоч ти розумна, не дивися на варіята! (Аякже, варіята з мене зробив!)”

— „От як воно на світі маєть ся!” — обізвався Павло Гаєвий. Він говорив уже десятий раз сі слова на тій самій місці Сенькового оповідання.

— „Не диви ся, каже, на варіята!“ — повторив ще раз Сенько, — „бо він, каже, так як не при собі. П-прийшов, каже, якийсь вітрогон, якісь обірванець тай завернув їм усім голову. О! к-кажу, пане, я се не з-зволюю говорити! М-можете, кажу, називати мене варіятом, пияком, як, кажу, хочете, але на П-потурайчина, се ні! Він, кажу, нам очи втворив, світ нам показав...“

— „Правда!“ — обізвали ся гуртом.

— „А жонца мені каже: Не обзивай ся, бо я до тебе не говорю. Тай знов до мові: Ти, каже, нагадай сему варіятові (показує пальцем на м-мене), що його з д-довгів не видко, а як тепер не з-заратуєть ся сими грішми, тай каже, п-п-п ...Ех! смотолока! ...п-пропав, каже, як пес у ярмарку. Я знов з-задеревів на л-лаві. Підийде, гадаю собі, б-бабу, бігме, п-підийде! Та вона, б-бідолашня, лиш те й р-обить, що як подивить ся на свої дь-діти, а ніби на м-мої другі, тай п-пла... пла... Ех! смотолока, нежит такий паскудний!...“

— „То з слоти!“ — потакує Павло Гаєвий.

„Не перестає льляти!“ — згоджуєть ся Петро Оскомюк за лядою й протягаючи руки в гору позіхає на весь рот: — „О! ..о! ...О!“

— А м-моя таки“ — розповідає Сенько далі — „а моя таки (дай їй Боже здоровлє!) каже до жонци: Не хочу я, каже, такими грішми доробляти ся. Д-довго ще її К-краньцовський мучив, а вона таки ні тай ні! П-пішов він із нічим. Але надію ще має; ви ще, каже, до ранку змякнете. А на другий день та йти би до міста голосувати. Що, кажу до баби, лягати мені, чи як? Лягай, каже, заки він надийде, то я тебе виражу. Ліг, я, сон мене не береть ся. Так мене щось мулить, мулить, мулить...“

— „Рахувати, сколотив гадки“ — піддає Гаєвий.

— „А як же!“ — згоджується Сенько. — „Геть ісколотив! Уснув я не зараз. М-може спав пів години, а може й ні. Б-будить мене м-моя. Видко й вона не спала! Уставай, каже, бо жонца вже під дверми. А то ще зовсім темно. Тікай, каже, задними дверми. Ухопив я на помацки свиту, капелюх і ременець тай тїкаю таки розперезаний“.

При сїм слові Петро Оскомюк счервонїв ся, а потім посинїв. Схилив ся під ляду, виймив ґазету й буцім глибоко зачитав ся.

— „Най Бог простить, підпережу ся на дворі. Тїкаю босий у дебру, навіть хлїба не було коли взяти. Гадаю собі: Нема вже чого до дому вертати ся, п-пїду просто до міста. Бо тут він мене найде. Іду деброю в опеньківський лїс тай усе собі гадаю: Се не буде добре. Як він уже на мене наважив, то не дасть менї спокою, п-поїде за мною на в-здогін. Лїпше менї перечекати в лїсі, нехай пробіжить. Зійшов я з дороги, лїг за смереку, тай наслухую. Отут ти мене не найдеш! Чую, дур-дур-дур! їде. З-затаїв я в собі дух, авї писну! Як уже проїхав, п-підношу ся легонько, заглядаю, куди їде. Зоряло вже, то й видко менї. П-поїхав на Підошви. Ти туди? гадаю собі, отже я на Берберівку! Хоч далї, але вже ти мене не найдеш! П-приходжу до міста, сонечко зійшло, показує красна днинка. Шукаю я наших. Ї, стоять купками тай обзирають ся, чи не надходить де жандар, бо зараз розгонить. П-питаю ся, що там чувати? К-кажуть: Зле! Мало наших. Ніби всі села за Сосновичем, коли ж бо виборці хрунї, геть позапродували голоси. Але ще рівно маємо надїю, багато з тих хрунїв не поприходило. Іду я до голосованя, дивлю ся, при ко-

місії сидить наш жонца. Нагадав я собі всю н-неправду, якось менї так серце с-стиснуло... Ех! смотолока!... Віддав я свій голос тай не вступаю ся; став собі за дверми тай пишу, як хто голосує. Піп із Підопшвів — на Шубравського, отой Василь із Берберівки, що хотїв другої читальні — на Шубравського..“

— „Та не бий?!“ — аж плеснув у долонї Павло.

— „Се ще байка“ — розповідає Сенько; — „прийшов хрунь тай голосує. Але ж бо то почитують якогось Івана Підогнаного, а то приходить голосувати Мошко Райфур той, що шкіри продає на малім ринку. Гей, люде! Гей, люде! Н-не знаю, чи я би тепер на таке зважив ся, але тоді якийсь мене такий жаль розібрав, така туга, що гадаю собі, як смерть, то й смерть, як шибениця, то й шибениця. Виступив я перед комісію тай кажу: Я н-не зволяю йому голосувати, се не є ніякий Іван Підогнаний, се — Мошко Райфур, я його знаю. Ей! Як схопить ся той комісар, що був у нас на правиборах, та до мене: Мовч, каже, хаме! Тебе хто сюди кликав?! Берце його, каже, до арешту! А жандар як ізпід землі вродив ся. Уже мене ловить за рукав. Але пан жонца (дай йому, Боже, здоровлє!) визволив. Най пан йому, каже, да спокій. А до мене: Ти, каже, Сеньку, вступи ся геть відси. Вивів мене за двері тай каже: Зачикай на мене, я тобі маю щось уповісти. Виходжу я на двір поміж наших: Зле, кажу, дуже зле! Піп Тріщин із Підопшвів та голосує на Шубравського. Не встиг я се вимовити, а піп осьде, менї над головою, каже: Неправда, я ні на кого не голосував, бо нема такого кандидата, як би я собі бажав. Е! — кажу — панотче, один із нас бреше та не я. Ось у мене карточка, як хто голосував. Тай тиць йому ту

картку перед очи, що я собі записував голоси. А він тоді до нас усіх (ну, міркуйте собі!) сварити: А ви, каже, сякі-такі! То я священник та маю голосувати на безбожника?! Дивіть ся, каже, ви закляті радикали, пекло під вами горить! Та зле трафив, бо люде йому не стерпіли. Ти, кажуть, рабіне жидівський, а ти кого пеклом лякаєш?! Іди, кажуть, там межі своїх парафіян пейсатих та налякай їх трохи пеклом. Ми не потребуєм, кажуть, факторів до Господа Бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не допоможе. Змили йому голову в порядку.

— „Зачикав я на Крацьцовського. Бере він мене на шинок тай ганьбить. То, каже, добре, що ти так твердо своє втримуєш, але, каже, зле, що ти такий дурний! Я ж тобі присягав ся, що Соснович не вийде. Твої д-дві сотки, каже, поміж Жидами, шкода тебе. Добрий він чоловік, той жонца, тільки щось йому пороблено; водить його якась біда світами та лиш колись почуємо, що застряг у бульбоні!“

Петро Оскомюк, що доси дивив ся в газету, тепер глипає спід лоба, чи слухачі вже забули, що Сенько втікав із хати розперезаний. Завважує по їх обличчю, що вони сумують ураз із Сеньком і не знають, як його потішити. Береть ся він сам до сеї штуки, одначе завдає Сенькови лиш більшого жалю.

— „Ото раз! тай такі суми платили за голос!“ — говорить Петро.

— „Ой п-платили! Вірну вам правду кажу, що платили. Отак-о на долони показав мені д-дві сотки. Т-такі новенькі, с-сині. Панна змальована на них із вінком тай написано й по нашому: с-сто к-корон. Ех! смотолока!“

— „Тай отак підійшов би чоловіка, що

міг би злакомитись!“ — обізвав ся вїйт, а очі в нього ледви помітно всміхали ся.

Сенько кинув ся на лаві, неначе чого налякав ся й справив до вїйта обі долонї: — „Що ви се говорите?! — крикнув з розпукою в голосі. — „А дай Боже, щоб я до дому не зайшов, щоб я своїх дітей не побачив!...“

— „Не кленіть ся, Сеньку, не кленіть ся!“ — заговорив хутко Павло Гаєвий. — „Як би ми були думали, що ви злакомитесь на гроші, були б вас не вибирали“.

Щоби закінчити вже розмову на сю тему обернув ся Павло Гаєвий до Петра Оскомюка: — „Читай, Петре, газету!“

— „Читай, брате, читай!“ — промовив Сенько з тою самою розпукою, як перше до вїйта. — „Ой, читай, читай!“

Махав рукою над вухом, буцім обгонив ся від чогось.

Петро Оскомюк був читальняний читець. Ніхто так не знав прочитати газету як він. Вивчив ся читати гладко ще тоді, як пас у панотця худобу та жбурляв камінем у корови. Він прочитував цілу газету від заголовка аж до оповісток. Тай читальники слухали терпеливо від початку до кінця. Таке читанє звичайно перебивав хтось, що приходив до крамниці за справунком. Але се ніщо не значило, бо залагодивши справунок, читав Петро далі, не дбаючи про те, чи слухачі розуміють гаразд прочитанє. З рештою й він і всі інші читальники привикли вже до того, що не можна всього вирозуміти докладно.

Оповісток слухали так само вважно, як і інших газетних статей. А вїйт покористував ся навіть такою одною оповісткою. Спровадив собі з Відня „сто штук за одну корону п'ятдесят сотиків, а між тими штуками стінний го-

динник“. Прийшло йому з Відня цілих сто штук: Шпилька, ниточка, перо, папірчик то що, а поміж тим стінний годинник з бляшки з дротяним маятником. Лиш кружочка на маятнику не було. Певно забули вислати. Та вїйт собі порадив; заложив на дротик намісь кружка малу барабульку. Тай воно цикало. Ще цікає й доси, хоч вїїтів Петрусь кидає в „те“ піском, камінцями та тим, що лишень здужає підняти з землі.

Ще Петро Оскомюк не встиг дочитати ся до „живого“, нїби до такого місця, щоби всі притакували, як до крамниці ввійшов панотець. Держав з привички обі руки на животі, аби людям було вигідно цілувати. Отже сею вигодою покористував ся лишень вїїт, що вважав себе за панотцевого приятеля. Інші читальники від часу виборів забули, на що Господь обдарував панотців руками. Але наш панотець, видко, не переймив ще від отця Тріщина його ідей, бо не лаяв за те мужиків нї свиньми, нї безбожниками, нї масохістами. Тільки Петро Оскомюк узяв ся читати, то панотець йому перебив:

— „Лиши тото пусте! Неважука нема?“

— „Нема!“ — відповів вїїт. — „Але прошу, нехай панотець сїдають, він зараз прийде“.

— „Гм!“ — сказав панотець і сїв. Якась біда не давала йому супокоем і хвильки посидїти. Знов перебив Оскомюкови:

— „Лиши тото пусте! А може би за Неважуком післати? Бо я страх не маю часу“.

— „Підїть котрий!“ — говорив вїїт і чухав ся в голову. Знав добре, що „нїкотрий“ не піде, хїба він самий.

— „Ага! Нехай би котрий пішов!“ — обїзвав ся Гаєвий і ледви помітно сміяв ся очима — „а ти тим часом, Петре, читай далі“.

Петро читав, вііт журился, а панотець вертів ся на лаві, немов би сидів на грани. Аж ось надійшов Неважук. Вііт повеселів, а панотець схопив ся з лави й побіг просто до Неважука. Неважук також хлоп високий, то панотець мусів задрати голову до гори, аби дивитись йому в очи.

— „Лиши тото пусте!“ — говорив панотець і махнув рукою в той бік, де стояв за лядою Петро Оскомок. — „От Неважук скаже нам щось цікавіще“.

Петро зупинив ся в „пустим“, а панотець аж усміхав ся з удоволення. Як уже йому вдало ся поконати той упертий усміх, тоді заговорив до Неважука поважно:

— „Ти мені вчєра казав, що капраль сварить більше вояків від капітана. Де ж се може бути? Адже капітан старший від капраля“.

Неважук пояснив, що хоч капітан старший, то за те не пробував раз на раз із вояками.

— „Ага!“ буцім дивувався панотець — „тепер розумію! А як же капітан сварить?!“

— „Та як? Погано!“ — відповідає Неважук якось нерадо.

— „Погано! Певно, що погано. Сварки прекрасної нїде не найдеш. А ти кажи, як саме погано?“

— „Погано тай годі. Як же я се буду казати? Чи то мені зрештою голови держить ся. То вже давно минуло ся“.

— „От куди він мені заїхав!“ — говорить панотець трохи сердито. — „Се не може бути, аби ти геть усе забув. Адже мусиш щось тямити“.

— „Та як я маю се говорити? — аж просив ся Неважук. — „Погано тай стільки!“

— „Він усе своє!“ — сердив ся панотець. — „Я вже чув, що погано. А ти кажи як?“

Неважук тільки соромливо всміхаєть ся й мовчить. Панотець здогадуєть ся причини його мовчанки. Уважає за свій обов'язок додати йому сміливости.

— „То нема стиду в такій річі. Ти говори правду, як було!“

— „Та як мав сварити? — зважаєть ся вже Неважук на відповідь. — „Ду фафлюхтер гунд! то що“.

По Неважукови пізнати, що він сї слова кинув відчипного й не думає їх більше повторювати.

— „Ду ферфлюхтер гунд?“ — запитав ся врадуваний панотець, буцім не дослухав ся гаразд.

— „Та так!“

— „Ду ферфлюхтер гунд! То буцім: Ти проклята собако! Хи-хи-хи!“ З сими словами обернув ся панотець до решти читальників.

— „Но, а ще як?“

Неважук здобув ся тепер на найбільш простацьку лайку. Думав, що в той спосіб скараскаєть ся напасти: — „Та як? ...матір твою!“

— „Матір твою?“ — буцім не вірить панотець.

— „Та так!“

— „Матір твою!“ — переказав панотець і таки заходив ся від сміху.

— „А ти сварив?“

— „Я й бив!“

— „Навіть бив?“ Знов переказуване й щирий сміх.

— „Та ніщо тобі ніхто за те не казав?“

Спомини про військову службу, про час безжурної молодости, додають Неважукови охоти й він розповідає вже з своєї волі, без примусу:

— „Мало що хибувало, а був би мене один новобранець засадив до ґарнізонового арешту. Чоловік усе чоловіком; роззім своє серце з тими новобранцями, бо не беруться науки, тай не одного шарнув у лице. Бо як що зле зроблять, то я відбераю за них ганьбу. Але один мудрагель стає на мене до рапорту, бешверуєть ся, що я його бив. Питаєть ся мене капітан, чи правда, а я кажу, що ні. А мужик дурний був тай буде. Намість мовчати, а він каже, що я кожного бю. Закликав капітан усіх рекрутів, питаєть ся: Бе вас капраль Неважук? А вони всі в один голос: Ні! Капітан тоді до того, що бешверував ся: Не бреши другий раз, шість годин шпанґи! Отак він виграв зо мною. Але се ще не решта. Приходить неділя, по розказі, всі йдуть на spacer. Лишаю ся лиш я тай той, що бешверував ся. Думаю собі: Не буду я мати неділі, але й ти не будеш мати. Іду до його ліжка, кажу, що штрозак зле напханий, не має кантів. Бери, кажу, та набивай. Я собі сів на лавку при столі, а він товче буком свій штрозак. Минає година, я й не дивлю ся на його роботу, лиш ув одно кажу, що зле. А він просить ся: Бийте вже, каже, пане капраль, лиш пустіть. Е ні! говорю, бити при воську не вольно. А він у плач: Бийте, пане капраль!“

— „Таки просив ся, аби бити?“ — дивував ся панотець.

— „Просив ся“.

— „Просив ся, аби його бити!“ — переказував панотець тай сміяв ся щиро як мала дитина. Потім випитував Неважука про всякі сорти військової сварки.

Усе йшло гладко. Неважук відповідав, панотець перепитував ще раз, Неважук потакував, а панотець переказував другим і тішив ся. Лиш не могли оба порозуміти ся на тій точці,

чи вояк відповідає коли на сварку старшому. Неважук казав, що ні, а панотець упер ся, що се не може бути. Він був певний, що старшому забракло би концепту до сварки, як би так вояк анї телянь. Панотець знав, що непитаному не вольно говорити. Отже все таки був переконаний, що старший десь певно нераз та сам спонукує вояка до відповіді, аби найти собі причину до продовження сварки. Ото ж на сій точці не могли оба порозуміти ся. А саме: Неважук не розумів панотця, а панотець знов не хотів свою думку сказати зовсім виразно. Зачали навіть оба перечити ся. В кінци панотець дав спокій тій справі, лишаючи її на другий раз. Постановив обдумати собі на самоті се питанє так виразно, щоби Неважук його врозумів докладно. На тепер перейшов панотець до иншої матерії, бо на вечерю ще було час.

— „А мене би так приймили до вояка, як би я подав ся?“ — сказав панотець і прижмурих трохи очі, щоби йому було легше фантазувати.

У його думках виринає неначе спід землі ціла компанія війська. Стоїть у два ряди. Панотець, ніби капітан, ходить перед першим рядом і сварить. Зачинає від крайнього. Його сварить за те, що гудзики зле пришиті. Другого за те, що рушниця не гаразд вичищена. І так кожного аж до останку. Потім дає команду: „Керт ойх!“ переходить на другий бік і має вже другий ряд на переді, а перший із заду. Знов починає від крайнього.

Але Неважук не здогадувався, які мрії гуляють у панотцевій голові при повисшій питаню. Він бере річ по правді й так також відповідає на панотцеве питанє.

— „Та куди вам, панотче, до вояка? Ви вже старенький, а там треба молодого“.

— „Що то старенький?“ — дивуєть ся панотець. — „Я ще потрафив би!“

Він думав „сварити“, але не каже сього в голос. Та Петро Гаєвий зливає його студеною водою. Підсміхаєть ся якось хитро й каже:

— „Нас, панотче, муштрувати муть уже отам, на цвинтари“.

— „Я ще не хочу вмирати“ — говорить панотець і попадає в легкий сум. Потім нагадує собі, що вже час на вечерю. Відходить, але не забуває сказати Неважукови, аби завтра прийшов.

Та Павло Гаєвий не був рад із панотцевих відвідин. Він таки крикнув панотцеві навздогін:

— „Адже ж ваш Іван також служив при воську, нехай панотець його випитають ся!“

Цілу ту подію бачила Пазя зза дверей, затимила собі кожде слово й понесла те все до їмості.

А панотець вертав ся, сумуючи. Йому ще доси не приходила ніколи думка про смерть. Як же? Він „пестій долі“ та мав би вмирати?! Так таки покинути сей світ та лягти в могилу? Дивно! Одначе патяк Гаєвого про смерть не давав йому супокою. Дійсно! панотцеві літа вже не віщують довгого життя. З другого ж боку панотець чуєть ся зовсім молодий. Житє перейшло йому дуже легонько, то ж він і не чув його тягару на собі. Воно так небагато дало панотцеві змісту, що здавало ся ще дуже коротеньким. Буцім панотець недавно лиш зачав жити. Правда, сварив уже всякого, навіть малу дитину сварив і чужу чуженицю, французьку бону. А все таки не хотіло ся панотцеві вірити, що на сїм та вже й кінець.

Панотець затирав собі слова Гаєвого про Івана. Се справді було би не зле випитувати ся Івана. Йому ж можна було завдати ще ті

самі питання, що вже на них відповідав Неважук. А попри те хто знає, чи не вдалося б звідати й за такі речі, за які Неважук не знав.

Із такими думками пішов на другий день панотець до стайні. Одначе Іван, як звичайно, показався супроти панотця — свинєю. Хоч у якій делікатній формі ставляв панотець свої питання, отже таки не одержав на них відповіді. З Івана було стільки й бесіди, що:

— „Ідїть питайтеся його (ніби капітана), чого ви моїй голови причепилися?!“

Панотець розсердився: — „Я його питаюся, як чоловіка, а він...“

— „То не питайтеся“ — перебив Іван.

— „А я, бігме, скажу їмости, як ти мене тут честуєш!“

— „То кажіть! Чи я бороню?“

— „Та ми з собою, Іване, слюбу не брали, можемо розлучитися“.

— „А хоч би й сьогодні, то я не дбаю“.

Він таки не дбав. Такий був завзятий, що був би йшов на очевидну смерть, а не вмів нікому стерпіти.

Уже як панотець відходив від нього, то він таки не переставав відказувати. Проклинав ніби себе самого:

— „Аби мене шляк трафив з такою роботою. Бодай же я до завтра не діждав!“

Панотець ішов лютий і засоромлений. Але його вдача — хутко забувати те, що йому немило, стала йому й тепер у пригоді.

Ще минуло кілька днів. Слота не переставала, очевидно рік був якийсь незвичайний. Та як та вогкість прошибала всякого аж до самих костей, так само пудьга добералася вже до найвитривалішого. Від позіхання аж роти людей боліли. Всі поробилися якісь заспані, ліниві, ледви ноги за собою волочили. А Юзько

той, що пошту приносить до панотця, та лінував ся вже до хати входити. Він мав наказано подавати пошту завсїди до рук їмості. Виконував сей наказ доси бездоганно, а тепер озьми та ткни всї письма панотцеві в руки. Лиш через те, що побачив панотця на дворі та не хотїлось йому потягнути ся ще кілька кроків до кухні. Не підозрівав Юзько, якої біди накоїть своїм непослухом їмостевому наказови!

Панотець побачив лист, до нього заадресований. Розпечатав його й прочитав. Своїм очам не вірив, читав ще раз. Потім свиснув аж тричі й побіг до кухні.

— „А ходи ж сюди! А ходи ж!“ — говорив борзенько до їмості. Їмось глипнула на нього й перелякала ся, бо панотець був блідий.

— „Що стало ся?“

— „Та кажу ж тобі, ходи сюди!“ — говорив панотець і скривив ся так, неначе його болїло в животі.

Як прийшли, то панотець подав їмости письмо: „На! читай!“

А як їмось читала, то панотець приповідав і свистав: — „Фть! Ой-ой-ой! На! маєш! Твій син! Фть! Я казав іти на теологію. Коли ж бо ні! Ніхто мене не послухав. Фть!“

Писала Галя й зять до „коханих родичів“, що Славко не поробив ніяких іспитів, що його свідоства не є ніякі свідоства, а тільки так собі кусник паперу, записаного Славковою рукою, що він не думає брати ся за науку, бо не має до того покликаня. Та за те тут у Занозові є вчителька панна Броня Смажак, що вона вподобала собі Славка, а він її, що вже обое дали собі слово подружити ся. Усе в найбільшій порядку, не достав тільки молодятм до щастя дозволу й благословенства родичів,

бо свій дозвіл Галя й зять уже дали заздалегідь. Нехай же кохані родичі спроможуться на як найбільший поспіх та передадуть свою думку про сю справу зустне або письменно.

Першою думкою їмости по прочитаню сього листу було: — „А бодай же того Юзька дідько вхопив! Саме тепер він мусів доручити пошту панотцеві“.

Їмость була зла, але на Юзька. Коли б не він, то Славко міг би оженити ся тричі й панотець не дізнав ся би про те. А так не знати, що діяти, чи думати про молодого там, у Занозові, чи забавляти старого тут, у Вороничах? Але нехай старий тим часом дає собі сам раду, їмость же постановила зайняти ся долею молодого. З такою постановою справилась вийти, щоби на самоті все гаразд передумати.

— „Та куди йдеш? Куди йдеш?“ — кричав панотець, скривив ся, тріпав руками й підскакував хутенько на однім місці. Дознаку як та маленька дитина, що має наглу, потайну потребу, а не може найти пригожого місця.

— „Іду відповісти щось на лист“ — відповіла їмость супокійно.

Панотець не переставав тріпати ся й кривити ся: — „А я казав іти на теологію. Коли ж бо ніхто не хоче мене послухати“.

— „Я виджу, що ти хочеш сварити ся, а я тепер на се не маю часу“.

— „Але бо я казав іти на теслюгію!“ — вередував панотець без упину.

— „А може ліпше до воська, та мав би-сь кого допитувати ся, як там сварять?“ — По сих словах їмость вийшла.

Замкнулась у Славковій комнатці, що біля кухні. Їй було Славка дуже жаль: — „Бідолашний!“ — думала їмость. — „Кілько він мусів зазнати мук лиш через те, що не хотів

признати ся, аби не засмутити матери! Пішов у чужі сторони як бідна сирітка тай ратував ся як міг; кинув ся на шию першій-ліпшій“.

Їмость усміхнула ся жалісно при сій думці. Вона знала ту панну Бронцю. Властиво не виділа її ніколи, але чула про неї дуже багато. Броня була навчителькою таки в сїм повіті, завзятуша Полька. Та попри те розходила ся про неї велика неслава; вона буцім мала дуже близьке, недозволене знаомство з шкільним інспектором, а те знаомство не лишало ся без „живих“ наслідків. Інспектора перенесено аж на Покуть, а панна Броня через півроку тай поплентала ся за ним. На їмостин рахунок Броня та має бути навіть старша літами від Славка.

Ах! та Ляшка проклята, вона відобрала їй сина! Їмость сердила ся.

І що ж тут діяти? У кого поради шукати? Коби хоч було з ким розмовити ся.

Їмость знає дуже добре, що незабаром пан-отець жалувати меть ся перед нею, шукати ме в неї потіхи. Перед ким же вона пожалуєть ся, хто її потішить?

Той Дибко, той Дибко! Ба де він тепер, що з ним дієть ся? Чи хоч живе ще на божім світі?

Увижаєть ся він їмости все ще таким молодим, майже як її Славко.

Ніхто її не зрозумів. Зрозуміла би тільки Потурайчинова мати. Як би так їмость її знала, пішла би до її бідненької хатчини тай сказала б: — „І мені хотять відняти сина!“ — Більше не говорила б ані слова. Бо їмость не має того звичаю, щоби розповідати людям усі таємниці. Отже тепер почуває потребу хоч трошечки відкрити своє серце. Вона знає, що ніхто їй не годен порадити, що вона сама

мусить найти якусь раду таїй таки найде її. Але ся подія така незвичайна, так міцно доторкнулась їмостиної душі, що конче-конче треба перед кимось хоч одно-однісіньке словечко сказати.

Бо чи подумана се річ, щоб її син завязував собі світ із такою Ляшкою, що про неї й добре слово сказати годі?! А Галя таїй зять також як ті нерозумні діти.

Він собі її вподобав!

— „Де ж ти міг собі її вподобати?! Ти вподобав собі її достоту так, як та бідна сирітка мусить уподобати собі службу в дворі, коли дома нема що раз укусити!“

Не вже ж і коло її сина такі злидні?!

У прирівнаню до сеї примусової женячки здавались їй ті Славкові вигадані іспити такою марницею, що вона про них навіть думати не хотіла. Міряла те все своїм жіноцьким світоглядом, що „завязати собі світ“ се важніща справа, аніж здобути спосіб до життя.

Заки зважила ся на якусь одну постанову, одягла ся, взяла парасолю й пішла до Краньцовської. Вона знала, що Краньцовська була завсідни приязна до Славка, що навиділа його, через те була певна, що її слово найде в серци Краньцовської ширий відгомін.

Коли Славко оставив Краньцовську засумований, то вона догадала ся доразу, що ніякі оправданя їй нічого не допоможуть, що Славко таки погніваєть ся на неї. Заки була хора, то се її дратувало, але як подумала, то була рада з того. Бо що їй найгіршого могло стати ся? В найгіршій разі прийшло ся б їй перепрошувати його. Се ж для неї не становило нічого неприємного. А може ще й поготів! Усякі перепросини затісняють лиш приязнь поміж загниваними, дають їм змогу пізнати себе ближче.

Краньцовська ж була певна, що Славко погнівав ся на неї зовсім не з ненависти, але власне для того, що її навидів. Ото ж і перепросини підуть їй дуже гладко.

Вона була би дуже радо зарядила сходи́ни зо Славком зараз тоді, як поздоровіла та тільки перебила їй у сім її тета, що як раз приїхала до неї трохи на селі побути. Тітка приїздила що року в тім часі на „віддих“. Пробувала в неї майже цілий місяць і за той час Краньцовська що дня наїдала ся страху, що ось Славко зявиться таї знов дорікати ме їй за те, що нема нагоди стрічати ся з нею на самоті. Але Славко не приходив. Мабуть тому — була в неї така думка — що тітка сидить їй на голові. Видко хлопець порозумі́шав та знає, коли можна, а коли ні.

Скоро тітка відїхала, то Краньцовська дожидала Славка що днини. Одначе за той час устигла вже трохи відвикнути від нього. Правда, вона бажала собі зустрі́тити його десь, але сама визначувати сходи́н не могла вже так легко зосмі́ливити ся. Мала надію, що він здогадаєть ся та сам прийде. Коли ж віп не приходив, то вона разураз уявляла собі його забурмосаного, надутого таї думала при тім: — „Люба, стара дитино, не гнівай ся! Ось я завтра піду й перепрошу тебе!“

Отже те „завтра“ відскакувало все на „позавтра“. Краньцовська зволікала, сама не знаючи для чого. Тим часом настала слота, що годі їй носа на двір указати. Краньцовська дожидала, аж слота трохи уйметь ся. Тоді придумає собі причину відвідати панотця таї при тій нагоді заманить Славка до себе. Одначе ся безперестанкова слота не тільки зупиняла Краньцовську виконати свою постанову, але надто денервувала її. Приходили такі дні що Крань-

цовській було зовсім не до любовців. Її подруг зараз по виборах завдав собі нову вандрівку й не міг виконати її до сьогодні.

Хоч перед тим здавалося Краньцовській, що вона вже до того звикла та що знакомство зо Славком заглагоїть їй усі прикrostи з тої причини, отже тепер навіяла слота на її душу давню журу. Краньцовська забувала вже на Славка тай журила ся.

Отакою застала її їмость.

— „Ох! лишіть, пані, нехай я тут посижу!“ — просилась їмость, коли Краньцовська забирала її з дїточого покою до світлиці. — „Я так промокла, що не хочу наносити вам вогкості до всіх комнат“.

Але Краньцовська не згодила ся на те, затигла їмость майже силоміць до світлиці. Так була заклопотана їмостиним приходом, що майже не чула її оправдуваня за нанесенє вогкості. Через те, що їмость — Славкова мати, що він схожий на свою матір. Ся обставина викликала нараз у голові Краньцовської думку, що її заходи зустрітити ся зо Славком — річ заборонена. Такі думки не приходили їй до голови при мужеві.

А ще повиділо ся Краньцовській, що їмостин прихід та стоїть як небудь у звязку з тими її заходами. Вона бояла ся по просту допустити їмость до слова, щоби не почути від неї докорів за Славка. Через те — коли вже засіли в світлиці — намагала ся Краньцовська як мога найширше розповідати їмості про свою гризоту ізза нової вандрівки її чоловіка. Буцім просилась у їмості, що „бачиш яка я нещаслива! Чого ти хочеш від мене?“

Їмость завважала те заклопотанє. Але вона собі пояснила його тим, що Краньцовська журить ся новою вандрівкою. Се як раз переко-

нало їмость, що Краньцовській тепер не до слухання чужих жалів. Отже се переконанє не відвело її від того, щоби не пожалуватись. Їмость мала тепер таке почуванє, як та людина, що попаде нараз у велику потребу тай біжить, спотикаючись і розтручуючи прохожих, просто до доброго знакомого зичити грошей. Добре знакомий, не догадуючись навіть, чого та людина прийшла до нього, зачинає жалувати ся перед нею, що тепер тяжкі часи, не має придуши ані зломаного гроша. А „людина з потребою“ в туж мить благає його: — „Бій ся Бога, чоловіче, позич мені хоч яку сотку!“ Отак же й їмость заговорила:

— „Знаєте, пані, Славко поїхав до Галі...“

— „Поїхав?“ — дивувала ся Краньцовська, а те заклопотанє її ще більше росло. Вона вже боялась, що Славко признав ся перед їмостею до всього. Що навіть дізнав ся відкись про її потайні думки й висповідав ся з них перед матірю.

— „А там зловила його якась учителька, Броня Смажак, і вже обоє дали собі слово пібрати ся. То не штука старшій панні здурити молодого хлопця, що ще не має ніякого досвіду!“

Тай стільки. Більше їмость не говорила, хоч як ішла сюди, то мала намір відкрити перед Краньцовською цілу свою душу. Сих кілька слів вистарчило їй зовсім, щоби успокоїти ся. Тепер бачила ясно, як і що їй робити. Не потребувала від нікого помочи ані поради. Їй вдача, не признавати ся перед ніким до своєї жури, що була на хвилику її оставила, вернула ся тепер знову на давнє місце.

Краньцовська зблідла й заломила руки. Сама не знала чого, але перелякала ся так, що серце їй завмерло в грудях.

— „Що ви, пані, кажете? Броня? ...Смажак?...“ — говорила ледви переводячи дух. — „Адже се буде та сама, що вчителювала в нашім повіті“.

— „Та сама!“

— „То як же се може бути? Хіба ж пані її не знають? Не чули пані нічого про неї? Адже вона мала з інспектором дитину... тай задушила її. Про се ж знав ціле місто, цілий повіт!“

Аж губи її поблідли. Дивила ся на їмость великими, непритомними очима. Потім ухопила ся руками за голову й говорила з притиском кожде слово:

— „Пані! Я догадуюсь... Я знаю допевне, в який спосіб вона зловила пана Славка!“

Була переконана, що в той самий спосіб, як Варварка. Не тільки була переконана, але тепер у своїй уяві навіть бачила докладно, як Броня примилуєть ся Славкови, як його підмовляє...

— „Яка ж я була дурна!“ — думалось їй. — „Я бояла ся поговору, неслави. Я бояла ся, що — пристаючи з ним — затеряю зовсім супокій душевний. А тепер маєш супокій! Маєш супокій! Радуй ся ним!“

— „Ех! Якаж я була дурна!“ — забула ся їй сказала в голос. Але зараз стямила ся. — „Яка ж я була дурна, що я не сказала панови Славкови, що то за зілячко та панна Броня. Адже ми не раз розмовляли з паном Славком про неї“.

Їмость мовчала. Не надіяла ся найти в Краньцовській такої щирої дорадницї. Ще трохи тай прийшло ся б їмості успокоювати Краньцовську, щоби так дуже не побивала ся над Славковим нещастєм.

Краньцовська ж узяла їмості її мовчанку за зле.

— „Прощу ж вас, пані“ — благала вона їмость — „не легковажте собі сеї справи. Коли ви мати, коли ви любите свого сина, то вашим обов'язком є доконче зарадити якось сьому лихови. Адже се був би чистий скандал для пана Славка! Чи вона йому під пару? Чи пан Славко потребує сього? Нехай пані не зволікають, аби не було потім за пізно!“

— „Але ж розумієть ся“ — оправдувалась їмость. — „Я до сього не допущу ніяким світом“.

Краньцовська нахилила ся до неї, заглядала їй миленько в очі й цікаво допитувала: — „Як же? як же? Що ж, пані, думаєте зробити?“

— „Попросту поїду до Занозова тай вибію йому ті нісенітниці з голови. Я власне прийшла...“

— „А найліпше“ — перебила Краньцовська — „а найліпше буде, забрати пана Славка сюди. Чей удасть ся нам усім у купі вговорити його“.

— „Я власне прийшла просити“ — кінчила їмость — „чи не були би пані ласкаві позичити мені повозки. Там така слота, що годі добити ся до стації на простім возі, промокнеш до нитки“.

Їмость зовсім не того прийшла. Одначе — дивуючись із поведення Краньцовської — так успокоїла ся, що тепер їй ніяково стало, не маючи чим виправдати свій прихід.

Краньцовська встала й справила ся вийти: — „Але ж, пані ласкава, не тільки повозки, я скажу й коні заложити“.

Їмості зробило ся трохи моторошно, коли

побачила, що Краньцовська злагодила ся таки зараз її відвозити.

— „Та то ще не сьогодні“ — сказала не то здивовано, не то несміливо. — „Уперед мушу написати до дітей, щоби фіру вислали до стації. Найборше позавтра поїду“.

Краньцовська зупинила ся: — Певно! певно!... Ліпше вперед дати знати...“ — говорила ніби до себе.

Вже як їмость відходила, то Краньцовська ще наказувала їй, щоби не занедбала сеї справи. Найліпше розлучити їх, привезти Славка до Воронич. Краньцовська так розговорила ся, що зачала навіть оправдувати ся з того, чому вона не може їхати з їмостою. А їмость у сїм оправданю догадувала ся — на своє велике диво — такої думки, що Краньцовська не відмовила ся б їхати, коли б тільки їмость сього забажала.

Оставши ся самотою, сперла ся Краньцовська на поруче від софки й задумала ся. Була в розпуці. Ніщо в житю їй не вело ся.

— „Погордив мною! Волїв иншу. Видко, що я вже нічого не варт!“

Той образ у її душі заворушив ся, сїпав ся, брав ся летіти далеко, далеко (шукав свого оригіналу) тай рвав при тїм її серце на шматочки. Вона схопила ся й побігла до вікна. Сперла ся ліктями, приклала чоло до шиби й гірко заплакала. А з другого боку зливав ту шибу дрібний, густий дощ. Неначе промовляв до неї: — „Тай ти, небого, береш ся супроти мене виливати тої трошки водички?!“

За той час, коли їмость пробувала в Краньцовської, то панотець прибігав кілька рази до кухнї, допитуючи ся, де їмость подїла ся.

— „Мене лишила... десь пішла собі... так, як навмисне. А я журю ся. О, я таки журю ся!“

Панотець наслухав і допевнив ся вже на правду, що таки журить ся. Не міг собі пояснити ніяким способом, як воно могло стати ся, що хтось та зважив ся завдати йому журу! Се ж може йому завдати! Хто знає, чи тепер озметь ся його голови спанє, а живота їда?! Як же се може бути? Пестій долі, кандидат на многолітне житє, прочував панотець, що жура не послужить його здоровлю. Треба її збутись як найхутче. Коли ж бо їмость не приходить!

Бігав дрібненькими кроками по хаті з одного кута в другий: „Таки журю ся!“ — Зайшов до своєї канцелярії, став перед бюрком: „Отже журю ся!“ — Сів на отоману: „А все таки журю ся!“ — Вийшов на веранду, дивив ся на дощ: „Гм! Жура мене не покидає!“

На кождім місци журить ся панотець!

Нікому се й на гадці, як панотець журить ся?! „Де їмость?!“ Не вже ж він має сам своєю особою так нидіти з жури? „Де їмость?!“ Адже він сам самотний у сих хатах із своєю журою! „Де ж їмость?!“

Їмость надійшла. Панотець до неї:

— „Де ти ходиш? Я журю ся! Лишила мене самого, а я журю ся! Не можу собі ради дати. О, таки журю ся!“

Їмость подивила ся на свого подруга з не-навістю. Знала, чого він домовляєть ся. Шукає потіхи. А властиво бажає собі, щоби всякі клопоти, всяка жура перейшла з його голови на їмостину. Тепер вона не мала найменшої охоти вволити його волю. Обвинувачувала його в своїх думках за те все, що стало ся зо Славком. Правда, своїм звичаєм не говорила се виразно, але все ж таки натякнула:

— „То добре! Треба трохи її пожурити ся, на те Бог дав діти. Кождий лиш боїть ся,

щоби його — сохрaнь Боже! — за ніщо голова не заболіла“.

Тай при вечери не подобріла їмость. Панотець їв, їв і нараз перестав. Витріщив очі й цямкав губами.

— „Гм! не можу їсти“ — говорив ніби до себе. — „Жура мене геть перемогла. Таки не буду їсти!“

— „Уже не влазить ся?“ — запитала ся їмость тихонько також буцім не панотця, але кого иншого. Ще не могла позбути ся ненависти й тої думки, що ся провина по стороні панотця. Він же повинен був якось допильнувати Славка, адже сам до лиха кінчив якісь університети. Через такі думки робило ся гидко їмості, що панотець та допрошуєть ся доко-нешне від неї потіхи.

Але панотець не міг се порозуміти, що то вже такий довгий час, а ще ніхто не хоче за нього подбати. Він не привик до сього. Правда, і доси нераз їмость лишала його якийсь час без потіхи, коли була трохи люта. Отже ніколи так довго як сьогодні. Панотець дивував ся й ставав ся дуже нетерплячий.

— „От як вона мені, що не влазить ся!“ — говорив із докором. — „А мене їда не береть ся, бо я журю ся“.

— „Чи я тебе заставляю? То не жури ся!“

Аж у ночі діждав ся панотець того, чого вминав ся довше як пів дня. Коли перевертав ся на ліжку з боку на бік, не можучи заснути, думав, що їмость спить. Така думка завдавала йому великого жалю. Зачав голосно нарікати, щоби їмость збудити.

— „Мене сон не береть ся, я не годен уснути. Жу-у-рю-ю ся!“ — стогнав.

Їмость, розумієть ся, також не спала. Але тепер уже їй відійшла ненависть із серця.

Почувала ся вже до обовязку потішити по-друга.

— „Но-но! Не жури ся!“ — сказала ласкаво.
— „Поїдем обоє до Занозова та я то вже якось полагоджу“.

Сі ласкаві слова неначе злизали журу з панотцевого серця. Обернув ся до стіни й зараз захаркотів на ціле горло. Неначе віз їхав по замерзлій груді.

Але як надійшов день, що їхати би до Занозова, то панотець засмутив ся. Де ж таки?! Їхати би майже два дни й одну ніч. Тричі пересідати ся, товкти ся двома льокальними залізницями. Два обіди в дорозі, вечеря в дорозі. Ой-ой-ой! Анї зїсти, анї виспати ся. Тай за що? За яку покуту? За те, що Славко пописав сам свідоства?!

Панотець побіг до своєї канцелярії. Відчинив бюрко, виймив усі три свідоства й важив їх на долони. Пішли золоті ковніри, куди гладко! Не буде вже чим налякати пастуха Василька. А свідоства дивлять ся на панотця двокороновими стемплями й підсміхають ся. Чого вони так весело кліпають тими стемпльовими очима? Еге, чого! Як би мали так стемпльові ротики хоч по одному сотикови, то глумили ся б над панотцем: — „А ти, старий йолупе, думав, що се правдиві свідоства?“

Панотець прибіг із ними до їмості: — „На що він стемплі попсував? Но, міркуй собі! За шість корон стемплі! Тай вони вже нї до чого. Треба кинути в огонь, нехай отам попеліють разом із свідоствами. На що йому було псувати стемплі? Ніщо инше, лиш наважив ся навмисне зробити мені шкоду. Певно так собі думав: Чекай, старий батьку, зараз я твої шість корон кину в болото!“

Їмость мовчала. Чи лиш удавала, що не слухає панотцевої промови, чи таки зіправди не чула її тому, що прибирала ся до подорожи. А се додавало тільки завзятку панотцеві. Став собі біля вікна тай пробував віддерати ніхтем стемпель.

— „Фть! Таки пропало“ — свиснув панотець. — „Хто знає, чи не навмисне він їх так mocno поналіплював?!“

Подумав хвильку, а лице його прояснило ся. Замахнув свідоствами й сказав: — „Отже я таки не поїду, лишу ся дома. Як хочеш, то їдь собі сама“.

— „Чому?“ — запитала ся їмость. Не здивувалась ані трошки сею панотцевою постановою. Догадала ся, що так буде, вже тоді, як лиш панотець зачав конозити ся з тими свідоствами.

— „Бо я його не хочу знати!“ — відповів панотець, замахнув свідоствами, аж вітер повіяв по хаті, тай притакнув собі завзято головою. — „Я його відрікаю ся; він не мій син, а я не його батько!... Таку шкоду, таку шкоду! Та ще взяв та попереписував стемплі. На збитки, аби попсувати“.

Їмость не перечила. Роздумала собі, що панотець лиш її заважати ме, а помочи з нього не буде ніякої. Зовсім напевно причепить ся до Славка за стемплі, а хто знає, чи й з маленькою Олею не посварить ся.

Але як їмость справила ся вже вийти, щоби сісти на віз, то панотець затріпав руками й стрибав на однім місци як та дитина в великій потребі: — „Та ти їдеш? та ти їдеш?... А Пази не скажеш, що має мені варити на обід?!“

— „Не бій ся, не пімрете з голоду! Я вже зарядила“.

Отже панотець не дуже вірив. Таки побіг до кухні:

— „Біжи, Пазю, їмость кличуть! Мають тобі сказати, що будеш мені варити“.

— „Їмость уже мені казали“.

Панотець затис кулаки й махав ними перед Пазиними очима:

— „Біжи, кажу, їмость кличуть!“

ХІІ.

Було вже сполудня коли їмость доїздила до перестанку Занозова. Слота припинила ся, небо прочистило ся, лиш час до часу налітали ще хмари невеличкі й розливали ся по землі рясним дощем. Ніби викапували вже останки небесної води на землю. Хоч вона мала вже тої води аж пога вуха. Та не лиш земля, але здавало ся, що й сонце від сеї слоти та промокло на скрізь; геть затеряло свою силу і в ряди-годи завмирало. Як тільки небо прочистить ся, то воно світить і гріє. Як же заступить його найменша хмарка, ого! вже завмерло. Студений вітрець потягає, настає холод, неначе би там не лишилось ані знаку з теплого сонечка. Отак завмирає ранної весни бжолка в тіни. Летить вона проти сонця, бренить весело, як же залетить у тінь, дивись, уже заkostenіла. Сяде на листок тай — труп бездиханний.

На перестанку зліз із їмостею якийсь Жид, гарно одягнений, з чорною бородою, з підстриженими пейсами. До нього причепив ся молодий парубок, загорнений у кужусі, а верх кожуха чорний сардак. Сардак був так туго натягнений на кожух, що на плечах морщив ся, а рукави відставали на боки й не могли

в ліктях згинати ся. Парубок із батогом підбігав за Жидом і приповідав:

— „А чи не з Вороничів?“

— „Ні!“ — відповів Жид не обзираючись.

— „А може так з Вороничів?“ — допитував ся парубок — „бо тут фіра на вас чекає“.

— „Я маю свою фіру, дай мені спокій!“

Парубок став і оглядав ся заклопотано на всі боки. Їмость догадала ся, що се буде фірман від Галі.

— „Я з Воронич“.

Парубок поглянув на неї й усміхнув ся. Вің був у баранковій шапці, насуненій аж на брови.

— „Може бути?! — сказав таким голосом, що треба було догадувати ся, що „може бути, а може й не бути“.

Але поїзд рушив, а парубок зняв ся на пальці, натягнув шию й заглядав до кожного воза. Отворив рот і з якимось острахом водив очима за пробігаючими возами.

— „Та чого ти ще стоїш? Не віриш мені?“

Парубок відповів аж тоді, як поперед його очі промайнув послідний віз: — „Ну, а панотець же де?“

— „Видиш, що зема“.

— „Шкода!“ — сказав парубок і очевидно хотів ударити ся руками об поли, але не досяг, бо рукави не пускали — „а ми всю надію мали“.

— „Та хто ми?“

— „Люде в селі. Хотіли видіти панотця з таких далеких сторін“.

— „Чого ж ти хотів від Жида?“

Парубок знов поглянув цікаво на їмость і всміхнув ся: — „Я гадав, що се буде панотець“.

— „Тобі що таке? Та з бородою панотець?“
— дивувалась їмость.

— „А чому ж би ні? З таких далеких сторін. Ось Буковина під боком, а відти приїзять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!“

Приглядався їмости цікаво й усміхався. Видко було, що він би дуже радо побалакав собі з їмостою.

— „А ти не витріщайся, але забирай пакунки“.

Коли парубок завважав, що їмость оглядає здивовано віз, то обізвався: — „А в нас є повуз, лиш тепер нема й гадки ним їхати. Коні би не витягли, таке болотє. Ще найлекше би їхати саньми, бо санка не поринає так у болоті. Коли ж бо тут коло колії та не знати якого лиха понасипали каміня. Так попсували дорогу, що не дай Господи! У сухе не поїдеш, бо камінь стирчить як кінські голови, а випадє слота, то дивися, а дорога перевернула ся; болото з верха, камінь на споді. Дорога ніби гладка, а возом крутить, аж скрипить. Але то байка, коби добити ся до гостинця, та за гостинцем, то вже дорога наша, камінчика нема й на лік. Та най їмость сідають!“

Їмость оглядала віз і не знала з котрого боку вилізати на нього. Се була маленька деревляна скринька на чотирох колесах, а приступу до неї не було нікуди.

— „Осюда з переду“ — показував парубок.
— „Най їмость зіпруть ся на коня“.

— „Также?!“

Дорога дійсно перевернула ся. З верхи чорне болото, густе, лиш там, де повинна бути колія, видніли ся дві смуги, рідкого, розробленого водою болота. За те на споді, закриті від людського ока, чатували каменюки на колеса й

підкидали їх у гору. Коні спотикали ся, віз скрипів, колеса гримали, а болото шуміло.

— „То се той „інни съвят“? Тай поганий же він!“ — думала собі їмость, нагадуючи Галині похвали на Занозів. Їмость не привикла до таких доріг. Бачила доси лиш піскові дороги й гостинці. На пісках же слота не псує так доріг. Хіба що місцями змиває пісок та лишає водяні калабані, але з рештою пісок від дощу стає тугіший, а через те дорога твердша.

— „А мені Илько“ — хвалив ся парубок. Обернув ся лицем до їмості, а плечима до коней тай не міг здержати ся від сміху. Його дуже кортіло побалакати з їмостою з таких далеких сторін. Він стільки наслухав ся від Гандзі про бойків, що хотів доочне переконати ся, чи те все правда, що вона розповідала.

— „Хоч ти Илько, то диви ся до коней, бо ще заїдеш у рів“.

— „Е, ні! Вони до дому йдуть просто“, — відповів Илько, але все таки подивив ся на коні. Потім подумав хвилюку тай говорив далі:

— „А панич хотіли їхати зо мною по їмость тай потому обрадили ся“. Думав, що сею звісткою спонукає їмость, аби з ним розмовляла. Але їмость подумала собі тільки: — „Бідний! бояв ся матери!“ тай мовчала. Їй зробило ся жаль Славка й вона посумніла.

Илько ж як помітив, що розмова не завяжесть ся, то обернув ся до коней і також мовчав. Їхали так доброї чверть години. Їмости навтямила ся така повільна їзда.

— „А далеко ще?“

Илько борзенько обернув ся до неї,

— „Осьде перед нами гостинець. Переїдемо його в поперек тай там уже наша дорога. Буде лекше; каміня нема. Як би так сухо, то ми би

вже давно були дома. А так прийдець ся ще з годину їхати“.

Отже показало ся, що було лекше лиш сидіти на возі, натомісь для копей хто знає, чи не було тяжче. Віз загряз по самі оси тай хитав ся мов човен на воді, а коні западали по самі коліна в болото. Не було найменшої надії приспішити ходи.

— „А отсе вже наші поля“. — Илько показав батогом праворуч. Їмость побачила нивки з обмоклими, облизлими кукурудзами. Вони поспускали до долу зівяле листя тай виставили голий лабуз, ніби просушували своє жовте тіло, познимавши одежу. Їмости самій зібрало ся на балаканє з нудьги.

— „Ще кукурудзи в вас не збирали?“

— „Котре рані, то зібрали, а котре пізні, то ще ні. А їмость свої вже зібрали?“

— „У нас не садять кукурудзів“.

— „Тай у нас ні“.

— „А от“.

— „Сіють. То сіяні, не сажені“.

— „Та спромагають ся люде так далеко гній возити?“

— „А де ж се поле виділо гній? Тут іше гною не було від коли воно. Правда, кукурудз уродить і на гною, може ще ліпше, як без гною“.

Вони ж родили без гною через те тільки, що були неписьменні та не дочитали ся ще господарських книжок, що кукурудзи потребують гноєного ґрунту. Як прочитають, то не схотять родити!

З такою розмовою доїхали аж до села. Їмость ахнула, побачивши його. — „Такий се інні сьвят?!“ — Ціле село на одній купі в якімось величезнім ярі. Вулички вузьенькі, круті,

хати стріха в стріху, плоти високі, обліплені гноєм, чи болотом. Западня.

— „Сумно в вас“ — сказала їмость.

— „То лиш у слоту так, як сухо, то веселіще“.

Під плотом стояв хлопчик із торбинкою через плечі, з одною босою ногою тай плакав.

— „Чого плачеш, хлопчику?“ — запитала ся їмость.

Намість хлопчика відповів Илько: — „Се школяр. Іде до дому та загубив один чобіт у болоті. От як онде стирчить із болота!“ Илько показав пужавном на дорогу.

— „Іди ж йому подай!“

Илько зліз із воза, схопив чобіт за вухо й витяг його разом із купою болота.

— „Бери, Андрійку, чобітки в руки, так борше зайдеш“.

А Андрійко як тільки переконав ся, що Илько вже на возі та не так хутко злізе, то крикнув за ним: — „А ти на що везеш Жидівку?!“

Илько помахав на нього батогом: — „Ой! А цить же! Та то їмость!“

— „Та така стара їмость? У такій великій хусці як Жидівка!“

— „Чикай, чикай! Ще я тебе колись зловлю!“ — крикнув йому навздогін Илько тай тішив ся, що хлопець назвав їмость Жидівкою.

На ганок проти їмості вибіг Радович із кріслом. Приставив крісло біля воза тай балакав безупину:

— „Цілую руці! Га-га! Такі несподівані гості. (У нього всі гості називали ся несподіваними). В кінци каже мені Галя: Та то вже час, аби мамця приїхали. А то така слота!... А в кінци чи там також були такі дощі?... До нас сьогодні прийшов якийсь жебрак... кажу

вам, мамцю, у кінці такий заболочений, лиш йому очи світять ся. Такий мені жаль бідолашного. В кінці... а татко чому не приїхали? Ми хотіли дождити на мамцю з обідом. У кінці каже панна Броня, мусимо заждати. Але ждемо годину, другу, нема мамці. В кінці каже Галя: Певне мамця приїдуть аж другим поїздом. У кінці... чи знають мамця? У нас була така велика индичка тай учера відкусила їй свиня голову. У кінці запхала голову до хліва, а свиня відкусила. Галя трохи не плакала з жалю. У кінці від коли Славко в нас, я ще не був у місті. Така кепська дорога! В кінці навіть по панну Броню посилаємо коні, бо годі пішки зайти. А Петро Курандас уже небіжчик. Е!... та мамця його не знали. В кінці він іще молодий чоловік. А богач... Але в кінці тут є ще більші богачі. Не знаю, чи мамця люблять фляшкове пиво. В кінці може вже сквасніло. А Славко дуже добре грає преферанса. В кінці де він так навчився? О! небоже! оженимо, оженимо. Я думав, що татко приїдуть, хотів порадити ся в одній справі. В кінці жадає від мене Гафія Курганюк метрики... Мамця не знають Гафії. Е! то дівчина...“.

— „Єзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, мене вуха болять“ — перебила Галя.

Але Микольцьо не переставав. Він тішив ся. А як собака з утіхи відчував непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком. Помагав їмості роздягати ся й не вгавав балакати. Відносив її одіж до шафи, держачи в протягнених руках обережно, буцім якусь склянну посуду, що бояв ся, аби її не збити або буцім якусь нечистоту, що бояв ся, аби нею не поваляти ся. За кожним разом, знімаючи з їмості одежу, схиляв голову ніби кланяючись. Але балакав, а балакав.

— „Та хоч не гадай без перестанку „в кінці!“

— „Перепрашаю: нарешті!“ — поправився Микольцьо й балакав далі. Намість „у кінці“ говорив уже „нарешті“, а як помилився, то перепрошав.

Як їмость виталася зо Славком, то Микольцьо не дав їй ані слова промовити. Посадив її на крісло, бігав кругом неї, держав руки на животі й тер одну об одну, немов змерз, а при тім разураз нахилився, буцім кланявся. Їмости здавалося, що в нього живот боляче, коли він його тисне в одно руками. Вона не слухала його промови, водила тільки очима, щоби приглянути до панні Брони. Але Микольцьові слова, що льялися з його рота як вода з лотоків, заглушували її. Неначе хтось клепає косу над її вухами.

— „Зіп्राди, голова може розболіти!“ — подумала їмость. Глипала в той бік, де стояв Славко з Бронею й не могла з них нікотре добре оглянути, бо Микольцьова промова розбивала її увагу на прах. Лиш уряди-годи вдавалось їй визволити ся трохи спід того клепання й тоді бачила, що ті обое діють.

Славко стояв біля вікна переляканий, споглядав деколи винувато на матір і зараз спускав очі в долину. Думав тепер над своїм забобоном, чи він йому заподіє ще яке нове лихо, чи вже дасть спокій. Повинен би вже дати спокій. Адже мучив Славка безупину через такі довгі літа, то тепер належався б заслужений відпочинок. Воно буцім на те й виходило, бо саму женячку вважав Славко ні за що инше, як тільки запластою душевним супокоем за стільки літ гризоти. Та хоч був певний, бо й сужена його перекопувала, що сю женячку проти його волі ніхто не годен розбити, то все таки

бояв ся забобона. Кількож разів переніс він на собі гіркі приклади, що забобон вискакує зза вугла ненадійно, крадьки, та завдає біль саме тоді, коли ждало ся солодощів?!

Ніхто не годен розбити сеї женячки?! А припадок? Який не будь инклюз!

Правда, Славкови залежало дуже на тім, аби та женячка таки відбулась, отже про те однак анї не веселив ся надто нею, анї не горював. Уважав її за конечний, льогічний наслідок дотеперішних невдач. Чи він любив свою сужену, то об цім спершу зовсім нічого не знав. Тепер переконаний, що її любить, але зразу навіть не бачив її добре. Усе якось так складало ся, що не мав нагоди докладно її придивити ся.

Як лиш сюди приїхав, то передовсім почув страшний брак місця до порпаня ямок. Опісля мав клопіт із тими видуманими свідоствами. Бо хоч Микольцьо дав йому слово чести, що не скаже про се Гали нічого, отже так не втерпів. А властиво не так, щоби сказав се Гали з нетерплячки, лиш забув ся й не хотячи вимовив ся. Одно з другого само вийшло. Бо як розповідав Гали, що при його реверенді обірвали ся три гудзики, то зараз потім мусів сказати, що Славко не має жадного іспиту. Яка сполука думок могла бути поміж іспитами й гудзиками, се годі вгадати (може слово: три), досить того, що коли Славко йому за тее докоряв, то він розклав руки, перехилив голову на лівий бік, підніс брови в гору, а спідну губу віддуд і промовив:

— „В кінци я тому ніщо не винен, то якось само одно з другого вийшло“.

Галя докучала Славкови з тої причини, але попри те не вгавала його заохочувати, щоби женив ся з Бронею. Славкож не тільки

що не мав відваги про се й подумати, але надто — коли брак іспитів дійшов до загального відома — то соромився навіть поглянути Брони в очи, хоч вона за ним сильно обстала й переконувала Галю, що всякі іспити се одна велика марниця. Пробувала навіть на самоті переконати про се самого Славка, може бути, що хотіла в сей спосіб прихилити собі його серце. Отже опріч сорому не викликала в нім инакшого почування.

Тоді, одного разу вечером, коли Славко сидів із Бронєю на самоті, раптом загасло світло.

— „Алеж, пане Славку, що ви собі думаете?! Ви помиляєтесь, я не така!“ — заговорила Броня переляканим голосом.

Славко перелякався ще дужче. Не розумів, чого вона хоче від нього, бо він за той час ані не порушився з місця тай Брони було далеко ближче до світла, як йому. Він виправдувався, що се допевне муха загасила світло, а коли се не допомогло, то він уступився від Броні до другої комнати. Таємниця тої наглої темряви лишила ся для Славка нероз'ясненою й по сьогоднішній день.

Але потім... потім намість ямку порпати, ходив Славко до школи. Зразу з Галею, опісляж сам один. Як настала слота, то їздив по Броню. А зрештою Крапцовська дуже добре знає, як то було. Мужчина такі річі не вміє так складно розповісти. Вийшов з того лист до родичів тай годі.

Плече в плече зо Славком стояла Броня, майже дорівнювала йому зростом. Почерез те ненастанне Микольцьове клепанє могла їмость тільки завважати, що Броня в червоній блюзці, з чорним лискучим волосем і з чорними очима. Вона тими очима ніби туляла ся до їмості,

коли на неї дивила ся. Вони буцім ніколи не кліпали, не заплющувались, лиш заєдно дивили ся. Неначе Броня чогось дожидала, чи радше наслухала, як хтось її чухає по спині. А те чуханє та ніби справляє її невеличку приємність і невеличкий біль.

— „Чи не симиж ти очима зловила Славка? Тай умієш ти, небого, дивити ся ними наскрізь через людину!“ — подумала їмость, як лиш настала маленька, просвітна хвилька в її голові від Микольцьового клепа́ня.

— „Єзус! Марія! Спаментай сє, члове́че! Перестань уже Микольцю!“ — скричала Галя, зриваючи ся з крісла.

— „Перепрошаю! Нарешті, нарешті...“ — відповів Микольцьо й кле́пав далі. Галя приступила до Броні й щось їй шепнула. Тоді Броня справи́ла ся йти до Микольця.

Ішла випростована, неначе той „хтось“ не переставав їй чухати спину. Ішла поволи, широкими кроками. Їмость догадувала ся з сього ходу, що в неї довші ноги, аніж звичайно в жінки. А ще як Броня при́близила ся повільним кроком до Микольця й з повагою доторкнулась його плеча, то їмость угадала, що Галя вдавала Бронині рухи на храму в Вороничах.

— „Отче! Будьте ласкаві. Адже пані добродійка може потребують самі що нам сказати“ — сказала Броня поволи й виразно, ніби ко́жде слово мало яке́сь важне значі́нє, а при тім легонько всі́хнула ся. Але той усміх на її обличчю щезав сам непомітно без її волі, ховав ся десь, як ховаєть ся ручай під лід, коли він ув однім місци проломить ся. По тій усмішці лишало ся стільки й знаку, що маленечкі ямки на краю уст там, де зачинають ся губи. Отже й ті ямки говорили радше про яке́сь горе як про веселість.

Їмости стало ясно, для чого Галя завсїди намагала ся говорити поволи й для чого так раптовно переривала сміх. Вдавала Броню, але вдавала нездарно.

Микольцьо перестав, як би ножем відрізав: — „А так, так... у кінци... перепрошаю: нарешті... прошу дуже!“ — Відступив ся від їмості й пішов до Славка.

„Се в вас найважніща особа, ви її всі слухаєте“, — подумала їмость.

Тепер із черги хвалила ся Галя перед матір'ю новою обстановою в хаті. Їмость же хотіла передо всім потішити ся малою Олею. Показалось одначе, що Оля спить. Галя знов одержала першенство з своєю обстановою. Водила їмость по всіх покоях і хвалила ся. Броня не відступала її й ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спиняла ся в розмові й тріпала рукою, силуячись нагадати собі забуте слово.

Помешканє було обширніше як у Вороничах, меблі всі нові. Тільки стояли порозкидані, без порядку, бо Галя подобала з удачі на свого батька тай не могла ніяким способом завести лад у своїм помешканю. Їмость оглядала все й розмовляла з Галею, але попри те посвятила всю свою увагу на обзирини Броні.

— „Трошки за стара для Славка“, — подумала їмость — „але непогана“.

Броня держала ся цілий час дуже поважно. Така повага була їй зовсім до лиця, вона виходила в неї зовсім природна, не силована. Хоч балакуша, то однако розмова її не веселила. Здавало ся, що всякі радощі приймає з якимось болем. Усе нагадувало на те: І той усміх легко пропадаючий і той дотик чорними очима, буцім ніколи не кліпаючими. Неначе

говорила: „Радю віддам ся всякійї приємности, але вона викликує в менї біль.“

— „Чи не сим саме ти зєднала собі Славка“ — думала їмость і розумієть ся — помиляла ся. Бо Славко не приглянув ся навіть добре своїй суженій перед тим. Полюбив її аж після того, коли переконав ся, що се одинокий спосіб вивольити ся з своєї недолї.

Гали очивидно залежало на тім, щоби їмость іще сьогондя приступила до обговореня справи. Бо коли по вечери їмость до сього не забирала ся, то Галя сказала таки просто:

— „І щож, мамцю, скажете на Славкову женячку?“

— „Поговорю з ним. Ходи, Славочку, на хвильку!“ — відповіла їмость і встала, щоби вийти до другої кімнати. Але видко було, що обі приятельки змовіли ся не лишати Славка на самотї з матірю, бо обі як на команду встали й пішли за Славком. Навіть Микольцю пустив ся йти, але його завернула Галя. Схопила за обі руки й у дверях задержала.

— „Вруць се, Микольцю, се не твоя справа, ти се на тем не розуміш“.

Славко став собі в тіни там, де було найменше світла. Зараз біля нього сіла Броня, а насупроти них їмость із Галею.

— „Сідай, Славочку! Чого стоїш?“ — питала ся їмость. Хотїла видїти його в світлі. Але Славко намість сідати приступив ся тільки ближче до Бронї й зловив ся руками за поруче від її крісла.

— „Боязливий жених!“ — подумала їмость і зробило ся їй трохи смішно. Через те промовила нїби жартуючи: — „Скажиж нам що на себе?“

Славко натис на поруче так міцно, аж крісло разом із Бронею задрожало. — „Та ми...

писали“ — обізвав ся Славко, перехилив ся через поруче і знов випростував ся.

— „Я читала, але хотіла би з тебе щось більше почути“.

Крісло зателепало ся так міцно, аж Броня мимохіть відвернула голову й глипнула Славкови в очи. Він якось дивно хитав головою, неначе намагав ся з усеї сили щось проликнути, а те „щось“ застрягло в горлі й не хотіло ані до середини, ані на двір. Брони повіділо ся, що не стань вона йому тепер до помочи, то він — проковтнувши те „щось“ — крикне: — „Я тому нічого не винен, то сї обі мене присилювали!“

Лиш із боязни перед такою розвязкою справи зважила ся Броня вже тепер заговорити, хоч постанова в неї була зовсім инакша. Думала вдавати перед їмостею дуже смирну й не обзивати ся доти, доки сама їмость сього не забажає. На се діло вивчила навіть Славка, як і що має говорити, але він очевидно пролик тепер мовчуна й удавив ся. Хоч нерадо, а все таки мусіла Броня свою смирність відставити на бік. Отже їмость не взяла їй сього за зле. Бо як тільки вздріла такого боязливого жениха, то хоч ізразу се її смішило, то опісля стало їй його жаль. Вона й сама булаб йому пішла на підмогу, коли би се було можливо.

— „Та ми, прошу пані добродійки...“ — зачала Броня трохи несміливо, однакож зараз по кількох словах набрала ся знову свого звичайного супокою й певности — „та ми... а власливо пан Славко освідчив ся мені й я його приняла“.

Славко перехилив ся через поруче, потім випростував ся, а в кінці голосно подув носом і потермосив кріслом.

— „Бідолашний! Аж легше зітхнув, що вона за нього відповіла“, — подумала їмость і мимохіть почула в своїм серці вдяку для Броні.

— „То все дуже красно, панно Броню, але я довідала ся, що ви, пані, завзята Полька, бою ся, щоби, з сеї причини не було коли між вами яких неприємностей. Не знаю, чи то буде для Славка вигідно відцурати ся своєї родини, адже пані знають, що його батько священник...“

— „Алеж пані добродійко, змилуйте ся!“ — перебила Броня й зложила руки як до молитви. — „Хтож би такі річи міг навіть подумати?! Пан Славко не тільки не потребує кого не будь відцурати ся, але противно... противно... Зрештою ми з паном Славком про се розмовляли. Я дуже радо зміню для нього обряд латинський. Ми змовили ся, що аж по слюбі, а саме через те, що в нас була така постанова, аби я вистарала ся для пана Славка о посаду урядника при завдатковій касі. Се для мене легко прийде, бо я через інспектора й старосту найду послух у дирекції. А як зміню обряд, то знаєте, пані добродійко, все воно не так. Колиж від мене зажадає мій сужений, або хоч би його родина, щоби я змінила обряд перед слюбом, то я зроблю се, не надумуючись ані хвильки. Прошу пані, мій батько змінив грецький обряд задля моєї матери, чомуж я не малаб се зробити задля свого мужа?“

Галя аж очі витріщила таке почувши. Своім вухам не вірила. Вона зловила тепер Броню на брехни. Або тепер брехала, або збрехала ще тоді, як розповідала Гали, що її батько був Чехом і що вона властиво називається: „Смаржак“, а не: „Смажак“. Не вжеж тутешні мужики мали би рацію, прозиваючи Броню „табакою“ через те, що слово „смажєк“ озна-

чає висушений у печі на зелено тютюн?! Галя набрала ся до Броні такої віри, що ніколи не була би подумала, що вона та може також брехати!

— „А я завзята Полька?“ — говорила Броня далі тай усміхнулася ся, але усміх так само ненадійно щез, як і об'явив ся на її обличчю. — „Я завзята Полька? Був такий час, що я мусіла нею бути. Інакше я ніколи не булаб іменована сталою вчителькою. Але тепер, прошу запитати ся ласкаво Галі...“

— „Алеж, мамунцю, панна Броня найбільша наша пшияцюлка“ — поквапила ся Галя потвердити Бронині слова.

Їмость задумала ся. Вона мала більше замітів проти Броні тай то замітів досить терпких і неприємних. Отже важила ся, чи виходити з ними. Всі стояли по стороні Броні, чомуж би їй виступати проти неї? Їй, що властиво почувала для Броні вдяку за те, що вона прихильна для Славка. Таку саму вдяку, як тоді на храму для Вишневички за те, що Вишневичка заговорила до її сина як до скінченого інтелігентного чоловіка. Одначе... одначе... Крацьцовська. Їмость нагадала собі, з яким завзятком клала їй Крацьцовська на серце, щоби не занедбала справи. „Коли ви мати... коли ви любите свого сина... вонаж йому не під пару... чи вже Славко лїпшої не варт?“ Сї слова Крацьцовської обзивались їмости в грудях. Не вжеж вона не малаб відваги звідати ся докладно про все?!

— „Бачу, панно Броню, що ви за Славком дбаєте,“ — обходила їмость подалеки — „але повірьте мені, старій жінці, що треба й за собою подбати. Мужчини всі однакі. Вони люблять жінок, поки жінки молоді, а як лиш жінка трохи поморщить ся, тоді шукають собі інших.“

Чи не застановляли ся панї над тим, що Славко не буде лїпший? Мужчини так борзо не старіють ся, як ми...“

— „Ах! панї добродїйка думають про наш вік?“ — догадала ся Броня.

— „Так, панно Броню!“

— „В такім разі позвольте, панї добродїйко, сказати менї пару слів“.

— „Прошу дуже!“

— Я не тільки думала над сим, але й обговорювала з паном Славком сю справу дуже докладно“.

Тепер Славко витріщив очи й дивував ся, що вона так гладко бреше, бо він не говорив з нею про лїта ані одного слова.

— „Правда“, — розповідала Броня — „я молодша від пана Славка ледви кілька місяців...“

Коли би жив і був тут той піп, що її хрестив, був би також витріщив очи й дивував ся, що вона так гладко бреше. Бо вона не то що не була молодша від Славка кілька місяців, але була навіть старша від нього півтора року.

— „Але нехай панї добродїйка скажуть щирю правду, чи відповідно було би для пана Славка женити ся з дитиною? Адже панї добродїйка мусять так само добре знати вдачу пана Славка, як я її пізнала. Хоч пан Славко тут між нами й слухає нашу розмову, то я таки не вагаю ся сказати при нїм, що мужчини з лїпшим серцем я ще в своїм житю не стрїчала. Не знаю, кому чи чому має завдячити пан Славко свою вдачу, чи свому походженю, чи вихованю, але те можу напевно сказати, що лїпший мужчина під сонцем не знайде ся“.

— „Славку! поцалуй йон! Адже чуєш, як тебе хвалить!“ — крикнула Галя. Але Славко

потермосив кріслом і гладив поруче від крісла так міцно, аж воно засвистало.

— „Мені вистарчить, як пан Славко щось доброго про мене подумає,“ — сказала Броня, взяла його руку з поручя й притиснула її на хвилю до свого лиця. — „І власне се його добре серце може йому зашкодити. Бо пан Славко опріч жінки потребує щирого приятеля. Потребує такої людини з досвідом, щоби любила його й опікувала ся ним не тільки як жінка, але також як рідна мати. Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода, панночка, що потребує ще сама проводу й опіки, то за се не можу ручити“.

Їмость трохи не притакнула Брониній промові. Сї слова неначе були вичитані з серця їмостиного. Але Краньцовська... Краньцовська... Адже се жінка постороння. Що би їй залежало на тім, чи Славко побереть ся з Бронею, чи ні? Тай вона знає докладно Броню. Отже таки нічого доброго про неї не сказала. А радше... радше... тільки як їмости промовити се слово до Броні? Завдати їй такий біль, коли вона так Славка пізнала й так його любить!

— „А тримай ся, хлопче, тримай ся!“ — Се промовив Микольцьо. Стояв у дверях і махав кулаком на Славка. Галя схопила ся, зловила свого чоловіка за рамена й випровадила до другої хати.

— „Прошу тебе, вступи ся! Ідзь до дзєцка!“ — Зачинила за ним двері й защепила на гачок. — „Прошу говорити“ — обізвала ся до їмості. — „Уже тепер не прийде. А то непосидючий: хвількі не може витршимаць!“

Колиб Галя не була промовила „прошу говорити“, то хто знає, чи їмость була би так хутко зважила ся на слова. А так Галина принука заставила їмость обізвати ся, ненадуму-

ючись. Колиж уже раз зачала говорити, то мусіла кінчити, хоч се їй було дуже не мило. Воліла би була здержати ся до завтра з сею мовою.

— „Я ще одну річ мала вас, панно Броню, запитати ся. Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавляти ся в ніякі таємниці, треба вивести все на чисту воду. Для того не погнівайте ся, коли моє питанє буде для вас трохи неприємне. Я не маю наміру нікого ображати, але ви сами, панно Броню, мусите признати, що я, як мати, маю по просту обовязок розвідати ся про все. Я чула, не знаю кільки в тім правди... але чи Славко, пані, знає за ваше попереднє житє?“

Броня трохи счервоніла ся й спустила очи в долину. Але лиш на одну хвилинку. Потім знову піднесла очи на їмость і дивила ся на неї зовсім супокійно. Тепер же їмость не могла витерпіти її погляду й відвернула трохи голову на бік.

— „Я се розумію, пані добродійко, що вашим обовязком є про все розвідати ся“ — говорила Броня супокійно, а все таки далеко тихше, як перед тим. Буцїм бояла ся, щоби хто з сусідної кімнати не підслухав їх розмови. — „І так само, як перед паном Славком я не робила ніякої таємниці з мого попередного житя, так не думаю робити таємниці перед панною добродійкою. Я висповідала ся зі всього перед паном Славком і він мені простив мої гріхи. Не хочу себе виправдувати, може бути, що я провинила ся, але я тоді жила в таких обставинах, що годї менї було инакше поступити. Я, прошу пані добродійки, кругла сирота, я лишила ся з малечку без ніякої опіки, мусіла розуму набирати ся сама своїми силами. А надто, прошу пані, я була би стратила хлїб,

колиб була зважила ся супротивити ся підмові. Та кілько я була причасна до того гріху, се мені тут не подобає казати (се занадто річи інтимні), однакож я все розповіла панови Славкові й нехай він тут засвідчить, чи мій поне-вільний поступок кидає зле світло на мій характер“.

Зупинила ся на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очі над усяке сподіванє закліпали, а вона їх витирала хустинкою. Отже Славко мовчав. Він чув від неї страшну історію про те, як шкільний інспектор її знасилював, один одніський раз, як вона потім думала собі смерть заподіяти, як налагодила собі тріла з сірників, але скляночка з отрутою розбила ся й нічого з того не вийшло. Як потім хотіла віддати під суд тогож інспектора, але їй загрозили втратою вчительства. Чув се все Славко від неї тай може й вірив. Отже тепер не здогадав ся промовити за нею хоч одно слово. Не здогадав ся сказати матері, що він довідавши ся від Броні про ті інтимні гріхи, простив їй, бо переконав ся, що вона неповинна.

— „Тай йолуп же ти!“ — подумала Броня й говорила далі: — „Я вчителювала на селі сама саміська, молода дівчина, без досвіду, без ніякої оборони. А він, мій воріг лютий, узяв ся мене підмовляти. Колиж я на се не хотіла пристати ніяким світом, то він послужив ся своєю фізичною силою, щоби мене зломити. Я хотіла віддати його до креміналу, але щож би з того було вийшло? Що стало ся вже, вернути ся не могло. Я булаб стратила посаду, а він — хто знає, чи не викрутив ся б якось. Так маю хоч стілько з того, що той тяжкий воріг мій боїть ся мене та все зробить для мене, що забажаю. І коли би тепер пан Славко був готовий виконати свою постанову й обняти

посаду урядника при касі, то я би кожної хвили була іменована вчителькою в тім самім місті“.

Послідні слова сказала буцім від нехотя, буцім не мала наміру показувати їмості, що вона забезпечила вже прожиток для себе зо Славком.

— „Я привела на світ дитину“ — говорила Броня ще тихішим голосом, як доси. — „Пан Біг її забрав. Але пляма лишила ся на мені, се не перечу. Люде не дивлять ся на те, чи я сама собі рану завдала, чи хто инший мені заподіяв, але кажуть, що є рана на тілі. Кожний тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонити ся, бо не годна перед кождим розкрити свою душу. Перед одним тільки чоловіком я її розкрила й той чоловік сказав, що хоче мене мати своєю. Переконав ся, що я для нього щира й лишу ся такою до смерти...“

Знов ті очі, що здавало ся, неначе вони ніколи не зажмурюють ся, закліпали, а Броня їх витерла хустиною. Говорила тепер щиро й повиділось їй, що вона зіправди має постанову лишити ся Славкови вірною до смерти, хоч інспектора впевняла, що йде заміж на те, аби мати покришку. Бо приходилось їм обоім уже дуже скруто. Хотіли їх знов розлучити, перенести на иншу посаду або його, або її. Та розбалакавшись перед їмостою, надумала ся, що вже час їй піти на спочинок, плюнути на всіх інспекторів і лишити ся при Славкови.

Та саміська щирість обгорнула й їмостину душу. Нехай би стало перед нею тепер сто Крайновських, то не спонукалиб її до того, щоби запитати ся Броні, чи се правда, що вона ту дитину задушила. Та не тільки то. Вона сеї хвили булаб дуже радо поблагословила обоїх; нехай дієть ся те, що мусіло діятись. Але

Броня сама провинила ся, що так не стало ся. Говорила далі, зовсім без потреби.

— „Хоч пан Славко вже повнолітний та може сам собою запоряджувати, отже про те однак я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямлена особа заважає кому...“

Вона встала й приступила до Славка.

— „...то я звільняю пана Славка від сеї особи. Нехай пан Славко відречеть ся сеї особи...“

При сїм слові обняла його й, глипнувши крадьки на їмость, притулила свою голову до його рамени.

— „...тай тої дитини, що я ношу під своїм серцем від нього!“

Ще раз глипнула крадьки на їмость і розплакала ся. Плакала щиро. Плакала для того, що без потреби ляпнула дурницю. Бо вона брехала. Ніякої дитини не почула під своїм серцем. Тай не така вона дурна, щоби допустити до живого наслідку. Попекла ся на горячїм, тепер на студене дує. Але ті слова вирвались їй не хотячи. Вона мала їх приготовані для Славка, а не для його матери. Та в розгарі промови перехопила ся. Тепер бачила по їмості, що сею вигаданою нісенітницею все попсувала. Так прекрасно все склалось, а то на мавш! Одно необачне слово розбило всі надії. Тепер латай на ново, як знаєш.

— „Якого чорта я сказала таку дурницю?“ — думала Броня й плакала.

— „Алеж, Броньцю, успокуй се!“ — скричала Галя. Тай їмость її вговорювала. А Славко стратив рівновагу, лунав переляканими очима кругом себе тай махав пальцями в повітря, намагаючись зловити поруче від крісла, що вихопилось йому з рук. Відтак поступив ся

дрібними кроками трохи назад, найшов загублену рівновагу й силував ся визволитись від обіймів своєї суженої. Почував тепер у собі обі неприємности: одну тую, яку зазнав тоді, коли на очах Пазі падав з лавки, а другу, коли мучив ся неvigідним сидінєм, як Краньцовська його обнімала. Опріч сього всього горів цілий із сорому перед матір'ю за те, що вона довідала ся про його вчинок.

Коли Славкови не вдало ся визволити ся легким способом, то він таки сїпнув ся, лишив Броню на божу волю, а сам нахилившись, побіг широкими кроками до дверей. Тїкав так, як тоді від Краньцовської, коли не вдалось йому вимантити від неї поцілунок.

— „Славно! славно!“ — кричав на нього Микольцьо й плескав у долонї. — „Жених! жених! у кінци пиймо пиво!“ — Налляв дві склянки пива й показував Славкови на густу піну, що аж переливала ся через верх. — „Як сметана!“

Але Славко, все ще похилений, зігнув голову в долину й ударив ся долонею в потилицю: — „Йой! там таке!...“ шептав до Микольця й показав зуби, ніби сміяв ся. Дознаку як тоді до забобона.

А Броня, витираючи хустиною очи, сїла знову на крісло й читала на їмостинім обличчю немов на таблиці. — „Та тебе, небого, мій син не брав силоміць!“ — Так стояло там написано.

Але опріч того бачила їмость у своїй уяві Краньцовську. Вона стояла за Бронєю там, де перше Славко, й показувала з погордою пальцем на Броню: — „Я догадую ся... я знаю напевне, як вона його зловила!“

Броняж у души лютила ся сама на себе: — „На що я се говорила? Який дїдько за-

ставляв мене так брехати? І як із сеї біди вилізти?“

Всі три мовчали й усім трьом було на душі моторошно. Броня силувала ся щось придумати, щось сказати таке, аби цілу справу заглагоїти. Отже не могла нічого придумати. Про дитину вона вже говорила в секретї Гали, говорила й Славкови, мала навіть намір сказати їмості, але не тепер. Лишила собі сей спосіб добути Славка аж на самий остаток, аж на той випадок, як би треба було загрозити скандалом. А то з того всього скандал уже єсть, а хісна з нього ніякого.

Але сказати щось треба конче. Може би так: „Тепер я вже маю досвід і коли би мене який мужчина хотів узяти силоміць, то я найшла би в собі стільки волі, щоби спротивити ся. Одначе супроти просьби того чоловіка, якого я так полюбила, не могла остояти ся!“ — Ні, се також нісенітниця, новий скандал!

Так роздумувала собі Броня й не находила в своїй голові ніякої придатної постанови.

А їмость не могла їй того дарувати, що вона в такий спосіб підійшла її сина. Їмость не знала виправдання на такі річи. Бо й вона любила ся тай згадує свого любого й до сьогодні, але до такого була би ніколи не допустила ся.

Найкоротше неспокоїла ся Галя. І їй було зразу маркотно, але трохи згодї обгорнула її нетерплячка. Вона була переконана, що мати мусить згодити ся й дожидала лиш на те, аби ся комедія вже раз покінчила ся. Як же побачила, що ніхто инший не береть ся її кінчити, то вона сама взяла ся до того.

— „Ну, мамцю, як же буде? Говорім уже раз виразно, без чулосці“ — сказала, розсміяла ся голосно й раптом перервала сміх.

— „Та щож? Я ніщо проти того не маю. Але ти знаєш, що в Славка є ще батько“.

— „Е! батько! Як мамця скажуть, так буде. Ніби ми не знаємо, що татко зафше ідзє за радою мамці?“

— „Не дуже так батько мене слухає, як вам здаєть ся. От і тепер іще мушу поговорити зо Славком за батька“.

А Броня подумала: „Ага! Ти хочеш говорити зо Славком на самотї. Але що ти сьогодні закрутиш, те я завтра розкручу“.

На тїм і покінчили, що їмость поговорить іще зо Славком про батька.

Як лиш увійшли до другої комнати, то Микольцьо прискочив до Бронї, вхопив її на руки й підніс до гори: — „Го-го! Не дамо дївувати, не дамо дївувати. В кінци напиймо ся пива. Мамцю, дивїть ся, чиста сметана! А в кінци... перепрошаю, нарештї як Славко оженить ся, підуть до міста, тай будуть прохожатись отак попід пахи“.

Загнув праве рамя тай ходив по хатї військовим кроком, показуючи, як Славко похожати ме з Бронею.

— „А в кінци ми з Галею приїздити мемо до них два, три рази на тиждень. Повозкою, повозкою, добрими кіньми“.

Удавав їзду, бігаючи по хатї. Отже повозки не міг удати, вдавав лиш доброго коня, намагаючись зігнути шию в каблуку.

— „А в кінци... перепрошаю, нарештї для нас має бути завсїди прилагожене добре пиво. Цїлий Окоцім, цїле Пільзно! В кінци попємо ся, як секретарь від ради повітової. Знають мамця, чудовий чоловік, чудовий!“

Став розповідати їмости, які мав пригоди той секретарь по п'яному; потім зійшов на те, що він чобіт не носить ніколи, лиш черевики,

що Галя перестала на сніданок пити каву, а пелиш гербату, бо не хоче бути толста, що в них на стодолі була пара бузьків тай вивела трое молодих, але одно скинули з гнізда, що дяк найшов на дорозі стару підкову, приніс її до Микольця, бо думав, що то його коні загубили, такий ретельний. І клепає і клепає.

— „Бзус! Марія! Перестань уже Микольцю, бо мене вуха болять!“ — уговкувала його Галя.

Не було того способу, щоби заманити Славка на розмову про батька в чотири очі з їмостею. Як лиш хто підступав до нього, аби намовити його до сеї розмови, то він здвигав раптовно плечима, випускав із поміж відднутих губів якийсь дивний голос: „бв!“ і тікав у противний бік. Соромився матери, а при тім боявся забобона. Був переконаний, що забобон починає вже показувати свої примхи. А на се переконане мав Славко видні докази, як на долони. Він знав, що йому належить ся заплата за його дотеперішню гризоту. Знав також, що сю заплату одержав ув особі Броні. Але з другого боку був певний, що за поодинокі, часткові хвили радощів ждуть його такіж частини смутку. Таких радісних хвиль зазнав доси дуже багато, тепер прийшла черга на всякі неприємности. Одну вже й переніс на собі, коли через неважливість Броні аж мусів тікати з родинної конференції. Другоїж неприємности вже не хотів сього вечера перебути. З рештою через те, що вважав себе так, як би переможцем над дотеперішніми житєвими невзгодинами, та брався Славко перехитрити свій забобон. Старався навмисне спровадити на себе малі неприємности, щоби тим самим збути ся великих. Волів, щоби на нього гнівалися за те, що не хоче йти на розмову, аніж мав би почути від

матери щось таке, що розвіяло би всі його пляни й надії. Для того тікав і не хотів послухати ніякої намови. Ще мав такий вигляд, що при втечі може вдарити ся в коліно, а се чей же також неприємність. Радше перенести не знати який великий біль у коліні, аніж довідати ся від матери про перешкоди пібрати ся з Бронею. Ся сужена, що вратувала його від такого страшного клопоту, та варта в нього стільки, щоби витерпіти задля неї біль хоч у коліні.

Не вдало ся їмости й на другий день поговорити зо Славком на самоті. Він за нічим иншим не пантрував, лиш за тим, чи їмость випадково не злагодила ся взяти його на розмову. Колиж помітив по їмости найменшу признаку такого наміру, то зараз щезав з хати. Се не завдавало йому багато труда, бо на дворі прояснило ся зовсім, сонце пригрівало, а по боках дороги показали ся сухі стежки. Міг утікати світ за очі. Але він у таку далеку дорогу не випускав ся. Забігав найдалі до школи й ховав ся під крила своєї суженої. Отже й там не найшов сподіваного супокою. Бо Галя шепнула Брони, щоби намовляла Славка, нехай буде супроти матери чемніщий.

Школа стояла серед села недалеко церькви. Дістати ся ж туди, як на дворі болото, було дуже тяжко, бо дорога вела поперек невеличкого яру, що через нього протікав малий, каламутний потічок. Правда, на сїм потічку стояв вербовий з поручем мосточок, але пробрати ся до нього сухою ногою було годі. Бо в тім потоці напоювали пастухи худобу, згнали її перед містком у долину над потік. Через те худоба так розмішувала дорогу і всувала береги, що в сїм місци в найбільшу посуху стояло заєдно болото. Славко знав його обминати.

Не далеко містка перелазив через пліт у город, заходив у лозину, що росла над потоком, продерався крізь ту лозину, перестрибав у найвузчім місци потік і за містком перелазив знов на дорогу.

Отакими зусиллями добирався Славко й на третій день до школи. Вона стояла над ярмом і ріжнилася тим від інших мужицьких хат, що була з ганком на побіляних стовпах і з дзвінком над стріхою зараз біля димника та обведена намість плотом парканом із дощок. На лиху збудована була з дуже доброго матеріалу, бо хоч дуже стара, то не вимагала ніякої направи. Через те громада, хоч і бачила, що школа вже за тісна на стільки дітей, та не хотіла ніяк виставляти нову.

Помешканє вчителя було також тісненьке. Ще для Броні воно вистарчало, але жонатий чоловік не мав би де помістити ся з родиною. Кухня така маленька, що як три люда в ній стало, то на четверте вже не було місця. І в такій кухні від стіни майже до порога протягала ся велика, старосвітська піч. Зараз із кухнею межувала вузенька комната, де стояло ліжко, супроти нього софа, побіч два крісла, а на иншу обстанову не було вже місця. Аж за сею комнатою була більша хата, буцім світлиця, з двоїма вікнами, де вже містився стіл, комода, кілька крісел, шафа, то що.

Славко ввійшов через кухню, бо з переду не хотів заходити, аби діти не виділи. У кухні, як що днини, так і сьогодні, застав девятилітню дівчинку, Гапку, що послугувала Бронци. Се була дівчина дуже жвава й кілька рази вздріла Славка, то таки вмерала зо сміху. Вона завсіди зазірала крізь дірочку від ключа до тої вузенької комнати, де пересижував Славко з Бронею, виділа всі їх найпотайніщі вчинки,

чула найсердечнішу розмову й сміяла ся до загину. З нею провадив Славко що днини одну й ту саму розмову.

— „Чого ти, Гапка, смієш ся?“

Гапка відвертала голову, закривала рот і ніс рукавом тай відповідала: — „А деж я смію ся?!“ — При тім загачений на хвилю сміх проривав ся з її грудей голосним реготом і вона втікала в кут та аж товкла головою до стіни зосміхи.

Заки приступила Броня до властивої річи, себ то, щоби намовити Славка поговорити на самоті з матірю, дозволила йому вперед на звичайні пестощі. Обіймала ся з ним, цілувала ся, як звичайно водить ся поміж суженими, коли ніхто на них не дивить ся опріч Гапки крізь дірочку. Славко полюбив таки Броню. Раз для того, що вона визволила його з тої тяжкої неволі, в якій він томив ся й мучив ся через кілька літ, а друге, що вона поступала з ним так, як він привик помежи львівськими дівчатами, що ловили його попід мурами. Тепер же завважав навіть, що вона дуже гарна. Ті чорні очі, неначе завсїди втворені, що вдивлювались і туляли ся до його чола, лиця, губів, та вони топили йому серце немов віск. Та болюча, застигаюча на губах усмішка та вливала в його груди якесь тепло, якесь бажанє пригортати Броню до себе. А якими милими, якими чарівними здавались йому пікантні слова, що виходили з тих губок, які кінчили ся маленечкими ямками.

— „Ти дуже красна!“ — говорив їй Славко, не зводячи з неї очей.

— „Сподобала ся тобі?“ — запитала ся вона якось від нехотя.

Тоді Славко хвилю подумав, ніби чогось вагав ся, потім нахилив голову й витріщив спід лоба на свою сужену перелякані очі.

— „А я який?“ — обізвав ся з якоюсь розпучкою в голосі й виговорив ті слова так хутко, що його сужена більше догадалась, аніж вирозуміла їх. Дожидаючи відповіді, Славко спустив очі в долину й щоби чимось зайняти ся, щипав пальцями кінець свого носа.

— „Тай ти для мене красний“ — відповіла сужена, а на кінцях її губів показали ся маленькі ямки від легонької усмішки.

Славко приємно засоромив ся.

Вона пригорнула його до себе, назвала „коханим дурником“ і взяла намовляти, щоби поговорив з матір'ю. Він здвиг раптовно плечима й віддув губи. Випустив споміж них дивний голос, але він не подобав уже на „бв!“, лиш більше на „уммб!“ Одначе сужена доти не перестала намовляти, доки не стало на її. Переконувала його, що вперед треба покористувати ся всіми добрими способами, а потім як не вдієть ся нічого по добру, то підуть на упір. Вона йому в тім допоможе. А коли він її тепер послухає, то опісля вона сама воювати ме. О! вона знає всякі способи, про які йому й не снить ся. Навіть не скаже йому про них тепер. Аж як прийде на се пора, то сам побачить і не надивуєть ся, що вона така відважна.

Славко дав ся переконати. Йому нараз засіяла в голові чудова думка: — „Адже я вже не невільник! Я вже визволив ся з того невільництва. Чогож мені ще боятися? Хто мені що зробить?!“ — Пішов від Броні просто до матери.

Отже дорогою роздумав собі, що осторожність ніколи не завадить. Бо нема таких ясних справ, котрі би забобон не міг обернути в темряву. Се вже нераз зазнав Славко на собі. От хоч би й тоді, коли думав про самогубство.

Здавалось йому, що вже нічого гіршого не гіден йому забобон удіяти. Аж показало ся, що неправда. Тож осторожність ніколи не завадить. Сю осторожність придумав собі Славко таки на дорозі.

Вонаж була ось яка. Славко постановив найти собі самому тепер якусь неприємність, щоби тим самим не стріла його більша неприємність перед лицем матери. Хотів попередити події. В той спосіб кине два гриби в борщ: і його теорія мати ме надолжене й він сам не попадеться ся в сильце. Такуж неприємність легко найти тут, на дорозі. Славко піде просто на місток, не обходити ме його через город. Залізе в болото, поваляється, промочить черевики тай... хібаж се належить до приємности?

Лиш відважно наперед! Адже він уже не невірник!

І не надіяв ся Славко такої великої неприємности, яку найшов у болоті перед містком. Болото загусло, вхопило його за ноги як рукамі. Заліз по самі коліна, витягав за ногами цілі тачки болота. Воно шелестіло, цмокало, а як Славкови вдало ся витягнути ногу, то воно дивувало ся якимось підземним голосом: „хав!“

Як вийшов на сухе, то ледви-ледви тягнув ноги за собою, такий тягар почепляв ся до них. За кожним поступом облітало потрохи болото й значило за Славком дорогу мокрими, чорними купками. А всеж таки йшов неначе в мокрих, облизлих кайданах.

— „Отже я вже не невірник!“ — думав Славко. — „Тепер можу поговорити з матірю. Одну неприємність я вже перебув, друга мене не так борзо стріне“.

— „Славку! Славку! Та де ти так заліз?!“ — кричав на нього Микольцьо. — „У кінці

чекай! Не йди такий до хати. Гандзю! ходи, обчистиш панича“.

Гандзя обтесувала Славкові штани з болота патином. Але се не на багато придало ся, таки треба було змінити спідну гардеробу зовсім.

Богатий на одну неприємність більше приступив Славко відважно до розмови з матір'ю.

— „Щож ти, Славочку, навіть не цікавий довідати ся, що чувати дома?“ — докоряла йому з легонька їмость. Славко думав-думав і нарешті запитав ся:

— „А льорд що робить?“

— „А щож би? Розгонить кури тай нано-сить блохи до хати“.

Знов задумав ся Славко глибоко. Потім зігнув голову й глипнув на їмость переляканими очима.

— „А Краньцовська?“ — запитав ся так хутко, що їмость не вирозуміла.

— „Хто?“

— „Краньцовська!“ — повторив Славко з розпуюю.

Їмости неначе прояснило ся в голові. Отже не хотіла ще вірити своєму здогадові.

— „Не знаю“ — відповіла трохи вагаючись і пильно вдивила ся в обличчя Славка. Завважала по нїм, що він осердив ся.

— „Як то? Не приходила анї раз? Не питала ся за мною?“

Їмость вагувала ся, чи сказати йому правду, чи ні. Ще таки не була певна, чи здогад її правдивий. Отже на всякий випадок Броня не здавалась їй уже такою злою як перше. Їмость постановила скрити правду перед Славком.

— „Вона має свою гризоту. Де їй тепер до відвідин? Краньцовський знов пішов блудом по селах“.

Давно забута грижа приссала ся знов до Славкового серця. „Отже таки зрадниця! Підла зрадниця!“ — думав Славко. — „Лиш дурила мене тай годі“. — Почував ненависть до Краньцовської.

— „А ти, Славочку, не поїхав би до дому? Поїдь, поїдь! Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай на балай“.

Він здвиг раптом плечима, віддув губи й пропустив поміж них оба дивні голоси: „бв!“ і „умб!“ Ні за що в світі не поїхав би тепер до дому. На те місце, де стільки мук зазнав? Тут йому дуже добре, навіть ямки не потребує порпати. Їсти в волю, спати до хвороби тяжкої, відвідини Броні, тарахкотанє Микольця, вечером гра в карти. Якіж добра більше може дати людське житє? Адже се той ідеал, про який він мріяв тих безсонних ночей у Вороничах!

Їмость не силувала його, щоби їхав з нею. Вона так, як згодила ся вже на нову Славкову долю, хоч не казала се нікому.

— „Йому треба такої жінки, щоби опікувалася ним як рідна мати“, — думала їмость. — „А Броня вже поважна таї дуже розумна. Що там людські поговори?!“

З тим і відїхала їмость, обіцяючи переконати панотця та написати дітям як найборше про вислід намови. Але всі вже знали, який то вислід буде.

Тим то в вечір при склянці пива поклоняв ся Микольцьо добрим здоровлєм новоженцям:

— „У кінци як лисг на дереві, як квітки в городі, так ви любіть ся молодята. Нехай у кінци щастє вас ніколи не опустить. Бо в кінци... перепрашаю нарешті бажаня ваші сповнили ся. Ми будемо приїздити до вас дватри рази на тиждень. А памятай, Славку, тай

ви, панно Броню, цілий Окоцім, ціле Пільзно. В кінци... перепрошаю нарешті запросимо секретаря з ради повітової, чи трафить по півночи до дверей, як ми його напоїмо, запросимо..."

Микольцьо став вичисляти всіх знайомих і про кожного розповідав, що він робити ме, як упеть ся.

— „Єзус! Марія! Кінчи вже, Микольцю, бо мене вуха болять. Кажи: многая літа тай досьць з нїх!“

— „Многая літа!“ — закінчив Микольцьо, вволюючи Галину волю.

Броняж поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склало ся гаразд.

А їмость приїхала до дому сполудня. Застала панотця, що злагодив ся вийти в село.

— „Знавш? Із Славком не так зле, як здавало ся“.

Панотець стояв з капелюхом у руках і майже підніс одну ногу, аби зачати похід. Та як почув їмостині слова, то зупинив ся.

— „Не відміняють стемплїв, я вже розвідував ся“.

— „Дай уже спокій з тими стемплями. Коби лише стілько шкоди“.

Панотець приступив ся ближче до їмості тай шептав до неї: — „Кажу тобі, стидаю ся показати пастухови на очі. Бігме, стидаю ся! Обхожу його, втікаю перед ним“.

Нагадав собі, що має пильну орудку тай налякав ся.

— Ой! Та то тепер днина, година. А я так не маю часу, так не маю часу!“

Таки вибіг із хати. Подріботав борзенько, просто в поле. Там орав Неважук під жито. Припізнив ся, слота не дала в пору зробити.

А то ще й барабуля не викопана. Неважук підгонив коні: — „Гайда! Нема коли спочивати, праця пропадає!“

А панотець підбігав за плугом як лошак. То з цього боку, то з того. Спотикав ся по бороздах та розпругах, а все випитував ся в Неважука про військові звичай. Неважук кидав у відповідь по слову, не зупиняючись у роботі ані на хвилю. Нехай панотець вибачають, бо час дуже пізний.

— „Як? як?“ — перепитував панотець — „.... Бога?“

— „Та так. Такий якийсь нарід поганий, Серби, чи Кровати, чи мара їх знає, та кленуть у Господа Бога так, як ми в матір. А з них найбільше при воську майорів та оберштів... Війо! маленькі, нема коли спочивати“.

Скоро панотець зміркував, що Неважук уже досить нарозповідав ся, а сонечко ще не заходить, то брав ся Неважукови віддячити. Розповідав йому, як давно били в школі. Кождий школярь мусів говорити в школі й поза школою по німецьки. Як же котрого зловили на тім, що говорить инакше, зараз йому шпрахцайхен (таку табличку) в руки. Тепер бігай із тою табличкою доти, аж доки не пощастить ся спіймати другого такого, що не хоче по німецьки балакати. Приходить ся на другий день у школі, ану! в котрого, хлопці, шпрахцайхен? Зараз його на лавку: лягай! Бють!

— „Такий нарід битий!“ — дивуєть ся Неважук.

Але те оповіданє не йшло панотцеві гладко. Він зупиняв ся, припочивав, віддишував ся. А все через те, що не здужав так хутко скакати по бороздах за плугом. За старий уже на лошака.

Їмость знала, що їй прийдець ся ще потішити панотця за його сором перед пастухом. Така вже її доля. Нагадала собі, як її перших двоє дітей умерло, то й тоді вона мусіла панотця потішити, хоч один Бог знає, як вона тоді сама потребувала потіхи. Та нічого було їй діяти. Панотець причепив ся й товк усе одної й тої самої, що йому жаль, він не може собі ради дати. Анї їсти, анї спати не годен. Доти товк, доти її ссав, аж доки вона його не потішила. Отакеж саме буде тепер із тим соромом перед пастухом. Погане, дуже погане таке житє!

Їмость почула ся одним одна на цілім широкім світі. Сама саміська. Бо й до Краньцовської їй тепер годї вказати ся. Щож вона Краньцовській скаже? Чи не ліпше було дійсно забрати Славка до дому? Коли йому треба матери, то нехай буде під опікою рідної матери. Нехай їмости здаєть ся, що він каліка, що не годен на себе заробити, що треба його вдержувати до самої смерти. Як жеж воно можна так покинути сина на поталу невідомій доли?! Адже тут пустка, навкруги пустка. Є люде, але анї однісінької живої живої душі. Був одним один Славко тай не остало ся по нїм анї слїду! Щож їй тепер діяти? Не вже прийдець ся сидїти, заложивши руки, так дожидати смерти з косою? Немаж і надїї нї на що инше.

Із такими думками лягла їмость спати. Отже не вснула анї на волос. Утік сон за ліси, за гори. Збудив натомість у думках їмости всі спомини пережитого й перебутого. Не зазнала спочинку, але напирала собі тою неспаною нічною болю голови.

На другий день рано вийшла їмость на свіже повітрє, чи не перестане від того болїти голова. На дворі стояла тиха, осїнна погода.

Небо чисте, ані одніської хмарки. Сонце зійшло ясне, наче викупало ся в росі. Тай росиж тої, роси! Немов проїдала їмостині черевики та гризла ноги. Аж холодом приймало.

Попри вузькі загінци́ мужицького жита пішла їмость аж до ліса. Чатинє встелило пісок густо-густо. Отже на соснах ані знаку від того; вони зеленіють так, як зеленіли літом. Аж ось ув однім місци встелена земля пожовклим листєм. Відки його стільки? Їмость підглядала, перебирала очима дерево за деревом. Он-он стоїть берізка. Сама одна поміж стільки соснами. Тоненька вона та марна, але висока як і всі дерева навкруги неї. Зняла в гору безлисті гилячки, бідна сирітка поміж чужим народом. Доки зеленіла широким листєм, то ніхто її не назирив. Аж тепер її побачили, як постелила свій лист кругом себе по землі, а сама заціпеніла на довгий мервецький сон зимовий. Їмости здавало ся, що ся берізка — її Славко.

Свіже повітре помогло їмости; вертаючи назад до дому вона вже позбула ся болю голови. Але думки її нічого веселого їй не віщували. Таки треба дождити ся смерти з кошою. Житє її закінчене до самого верьху: нічого проти долі бунтувати ся. Правда, не такі вона надії мала на Славка. Та що діяти?

— „Не знати, чи є така душа на світі, якій поводить ся так, як вона собі сього бажає?“ — думала їмость, а легонький сум обгортав її душу.

Постановила, таки сьогодні написати до дітей, що батько згожуєть ся, нехай означують час сльобу, коли новоженцям буде догідно.

Пропало: іди, Славку, межи люде! Чому ти маєш бути ліпший як другі? Ах? якіж ті мужчини всі ні до чого!

Так роздумувала їмость і нараз побачила перед собою Дибка. Молодого, в тих літах, що Славко.

Виділа докладно лишень його обличчє, рештаж його стати ховала ся в тумані. А обличчє неначе в святця: кругом нього горить проміне веселкою. Їмость протерла очи рукою.

— „Ах! се ти, небого?“

Стерла з повіків сльозу, що мінила ся проти сонця красками веселки. З нею разом стерла їмость із свого серця всі спомини про Дибка. Знала, що він їй уже ніколи не нагадаєть ся. Чи він доси жив, про се байдуже, сьогодніж він умер для їмості. Старе її серце не потребувати ме від нікого ніякої розради.

Стояла біля тих вузких загонів мужицького жита. Густе воно як щітка. Їмость дивувала ся дивним дивом. І як вона сього перше не помітила? Адже се мужицьке жито та зродило через ніч ягоди.

На кождім листочку, але що називаєть ся: на кождім, на кождісїнькім, на самім кінчику, по ягідці. Та ще й які ягоди?! Голубі-голубі одна в одну. Голубі як небо, ще кращі від неба. Бо та голуба краска живє, світить голубими вогниками. Аж за очі ловить, аж скобоче в очі. Не таке яскраве небо, не такі яскраві зірки нічної пори на нїм.

А ось одна ягідка горить. Горить полумінею. Червоним світлом, рожевим, жовтим, синім, голубим. Розлила ся в тім світлі, не пізнаєш, де кінчить ся ягідка, де починаєть ся полумінь.

За нею займила ся друга, а там третя. Якийсь невидний палій робить пожежу між ними й вони перекидають ся в найкраще каміне. Нема йому назви, ані ціни нема. За ніякі скарби світа не купити їх.

А он-он поміж листочками... Їмость аж налякала ся. Там видко зорю, як вона хитаєть ся між небом і землею. Як піднесеть ся до неба, то світить голубим світлом, як же спустить ся на землю, то горить усякими красками. Се падуча зірка. Небо не хоче її задержати, та бо й земля не приймає. Тож паде вона в долину й піднімаєть ся в гору. Раз у раз.

Відкіляж вони взяли ся тут, ті ягоди? Нїде їх тут не було лиш роса на їх місци. Вони стояли в боднях у божій коморі там, на небесах.

Нїщо инше, лиш певне якесь непосидюще та збитошне янголятко не мало инакшої роботи та закрало ся до божої комори. Понабирало тих ягідок повніські пазушки. Злинуло нічної пори понад мужицькі жита тай нуж шкоду робити, розсївати та розкидати ті ягоди повними пригорщами. Аби шкода була. Сїє... сїє... сїє!

Навмисне... на збитки... навмисне!

Малож воно велику втіху з такої забави.

Але за радощами поступає слід у слід сум і гризота.

Ой! чи не вибють же в небі те янголятко порядно за таку пустоту?! За те, що змарнувало стільки добра, порозкидавши його поміж мужиків!

2005

170686

B 1785

Н.Мартынов. Забытые